

ӘЛ-ФАРАБИ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ

№ 3 (63) 2018 ж.

AL-FARABI

JOURNAL OF SOCIO- HUMANITARIAN STUDIES

ҚР БҒМ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ,
САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ
ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ

Мерзімді баспасөз басылым-
дарын және (немесе) ақпарат
агенттіктерін есепке алу туралы
куәлік № 13403-Ж 22.02.2013 ж.

Журнал ҚР БҒМ Білім және
ғылым саласындағы бақылау
комитетінің философия және сая-
си ғылымдары бойынша негізгі
ғылыми нәтижелерін жариялай-
тын ғылыми басылымдар тізіміне
енгізілген. (Комитет бұйрығы
05.07.2013 ж. №1033; Комитет
бұйрығы 20.08.2013 ж. № 1201).

2003 ж. шығарыла бастады
Жазылу көрсеткіші – 74671

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖӘНЕ ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ФИЛОСОФИЯ – ФИЛОСОФИЯ В НАСТОЯЩЕМ И ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ

Абдильдин Ж., Абдильдина Р.

Эволюция мышления как форма развития человека
и его деятельности.....3

Прись И.

О синтезе двух эпистемологий.....19

Аязбекова С.

Наследие аль-Фараби в контексте культурного кода нации.....31

Соловьева Г.

Национальный код и философский концепт прагматизма.....46

ТАРИХ АҒЫМЫНДАҒЫ ТҮРКІ ӘЛЕМІ – ТЮРКСКИЙ МИР В ПОТОКЕ ИСТОРИИ

Әбікенов Ж.

Қорқыт ата дүниетанымының мәдени кеністігі.....65

Балтабаева А., Нысанбаева А., Ризаходжаева Г.

Изучение духовного наследия Х.А. Ясави как проект
интеграции тюркоязычного мира.....79

ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ: БІРЕГЕЙЛІК, ЖАҢҒЫРУ, БОЛАШАҚ – СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО: ИДЕНТИЧНОСТЬ. МОДЕРНИЗАЦИЯ. БУДУЩЕЕ

Барлыбаева Г.

Казахская философия как вклад в становление
национальной идентичности народа.....88

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Құрманғазы көшесі, 29,
ҚР БҒМ Ғылым комитетінің РМҚК «Философия,
саясаттану және дінтану институты»
Тел.: +7 (727) 272-59-10, 261-02-73, факс: +7 (727) 261-02-83.
www.alfarabijournal.org

АЛ-ФАРАБИ

ЖУРНАЛ СОЦИОГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ
И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ
КОМИТЕТА НАУКИ
МОН РК

Свидетельство о постановке
на учет периодического
издания и (или)
информационного агентства
№13403-Ж от 22.02.2013 г.

Журнал включен в перечень
научных изданий, рекомендуемых
Комитетом по контролю в сфере
образования и науки МОН РК для
публикации основных результатов
научной деятельности по философ-
ским и политическим наукам
(приказ Комитета от 05.07.2013 г.
№ 1033; приказ Комитета от
20.08.2013 г. № 1201).

Издается с 2003 г.

Подписной индекс – 74671

АЛ-ФАРАБИ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ

№ 3 (63) 2018 г.

Кадыржанов Р.

Классификация форм синтеза этнической
и гражданской наций в мировом опыте формирования
национальной идентичности.....99

Әубәкірова С., Ахметова Г., Қапышева Б.

Этникалық жадының ұлттық бірегейлікті
қалыптастырудағы рөлі.....109

Sartayeva R.

On Philosophical Bases of Processes of New Modernization
in an Era of Globalization and “INDUSTRY – 4.0”121

Шайкемелев М.

Социально-психологические исследования
в контексте модернизации общественного сознания.....130

Айтымбетов Н., Шакеева Б.

Президент институты және Қазақстанда ұлттық
құрылыстың қалыптасуы.....143

ЖАҢА ЗАМАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ОРТАДАҒЫ ДІН – РЕЛИГИЯ В СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КОНТЕКСТАХ СОВРЕМЕННОСТИ

Бағашаров Қ., Шалабаев Қ.

Дін мен дәстүр сабақтастығы - діни біртұтастықты
сақтаудың негізі.....155

ҒЫЛЫМИ ӨМІР – НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Австралияның Брисбен қаласында өткен саяси ғылымның
бүкіл әлемдік XXV Конгресінің қорытындылары.....171

Contents. Abstracts.....174

Біздің авторлар – Наши авторы.....179

Our authors.....181

Адрес редакции: 050010, город Алматы, ул. Курмангазы, 29.
РГКП «Институт философии, политологии и религиоведения»
Комитета науки МОН РК

Тел.: +7 (727) 272-59-10, 261-02-73, факс: +7 (727) 261-02-83.

www.alfarabijournal.org

ществом, давшим ему возможность выжить, оказался совершенный мозг, благодаря которому он научился мыслить.

Изначально *Homo Sapiens* как вид занимался собирательством, занимая нижние этажи пищевой пирамиды [Харари 2016, с. 19], приспосабливался, живя небольшой группой особей, связанной кровнородственными связями, объединенной вокруг матери. Занимаясь собирательством, человек стал, прежде всего, обращать внимание на качества вещей. Использование предметов природы дало ему возможность выживать, пусть и самым тяжелым образом. Для него исключительное значение имел поиск пищи, укрытия, первоначально он мог существовать только в регионах с теплым климатом.

Затем в жизни человека разумного произошел важный шаг, он стал присоединять к своему слабому телу искусственный орган. Он еще не изготавливал орудия, но использовал готовые природные предметы. Такое поведение встречается и у обезьян, в экстремальном случае она использует камень, палку для сбивания плодов. Однако в следующий раз обезьяна об этом забывает, то есть не только не передает свой опыт другим, но и не применяет в процессе жизни сама.

Человек, в отличие от обезьяны, впервые в истории природы, используя камень, палку как полезное, в следующий раз применяет их снова: здесь замыкаются связи, с этого момента начинают формироваться элементы мышления. Теперь он постоянно использует камень или палку, чтобы сбить плоды, ударить врага, при помощи камня разбить кости, чтобы вытащить костный мозг, или ореховую скорлупу, чтобы полакомиться ядрами орехов. Он стал использовать в своей жизнедеятельности и другие подходящие природные предметы.

Процесс использования третьего, связь искусственного органа с полезностью, установление постоянных связей являются свидетельством серьезной эволюции человеческого мышления. Чтобы физиологически совершенствовать человеческую руку потребовались бы миллионы лет, как это происходит у животных, человек же при помощи камня, палки и др. смог развить свои естественные органы за сравнительно короткое историческое время.

Грандиозные изменения произошли в человеческом роде с возникновением звукового языка. Отдельные звуки издают и животные, но появление речи, составление предложений, использование языка для выражения своих мыслей и намерений имело колоссальное значение для развития человека и его мышления [Dunbar 1998]. До появления речи о своих успехах, открытиях, наблюдениях можно было рассказать другому только жестами, мимикой, показывая это непосредственно, как это делают животные. Для передачи какой-либо полезной информации, чтобы она стала достоянием общества, требовалось определенное время, поэтому многие открытия оставались способностями одного конкретного индивида, не-

смотря на то, что человек всегда стремился поделиться своими знаниями с сородичами. Появление языка дало возможность хранить и передавать огромное количество информации, человек при помощи языка научился обобщать, выработал систему знаков и значений, поскольку язык – это есть действительность мысли. На ранних этапах еще нет настоящего понятия, но есть слова, в которых обобщается, через которые передается и сохраняется информация, становится достоянием не только современников, но и последующих поколений. Язык, таким образом, дает возможность рассказать о том, что было в прошлом, предсказать будущее.

С появлением слов человек одновременно развивал суждение, поскольку язык есть форма суждений, а суждение – это мысли. Посредством суждений что-то отрицалось или утверждалось – что полезно, а что нет, обобщались самые различные качества вещей. Теперь, оформив в звуковой речи то, что раньше передавалось жестами, демонстрировалось мимикой, стало транслироваться посредством языка. Первые языковые формы были очень далеки от современного языка, это были односложные предложения, в которых не было метафор, сравнений, эпитетов и т.д. Первые предложения – это самая краткая информация, констатация какого-либо факта. Красное, горячее, несъедобное, опасное и т.д.

Язык продолжал развиваться, люди со временем стали не просто передавать информацию, но при объяснении мира, общества, человека фантазировать: на этой основе стали возникать первые мифы, первые легенды, рассказы, магия, религиозные представления. Это был колоссальный эволюционный успех человека, с этого времени эволюция стала ускоряться.

Однако, человеческое мышление, интересы, жизнедеятельность долгое время были связаны, главным образом, с такой категорией, как качество. Человек стремился использовать и передавать знания, прежде всего, о качествах, свойствах вещей, и он знал их великое множество. Существовала информация и о количестве, но эти сведения были самыми примитивными и первичными: больше – меньше, легко – тяжело, выше – ниже, далеко – близко. Это были самые первичные вещи, которые помогали человеку осмыслить окружающий мир, передать информацию другим: кто сильнее, кто слабее, кто быстро бежит, а кто нет, кто лучше видит, кто хуже, то есть все, что было нужно в его деятельности.

Человек совершенствовал свою жизнь – стал создавать искусственные укрытия, улучшал орудия труда, изготавливал одежду, первые предметы быта, используя, прежде всего, такие признаки предмета, как качество – количество, что дало ему возможность развить свои успехи. В этой связи появляются первые причинно-следственные связи и отношения – после чего, что следует.

В своем развитии человек на определенном этапе от простого собирательства перешел к рыболовству и охоте. Это был существенный шаг в его

социальной эволюции, когда биологически опять-таки никаких особых изменений не происходило. В отличие от собирательства, где в основном следует различать полезное от бесполезного, знать качества вещей, охота требует новых знаний и приспособлений – разработки идеального плана, тесной кооперации и сотрудничества членов коллектива. Все это было очень нелегко, не хватало пищи, родовой коллектив был малочисленным, поэтому человек в борьбе за существование все время должен был напряженно думать, решать жизненные проблемы, и именно таким образом он развивался.

В процессе выживания, использования готовых природных вещей происходило развитие человеческого мышления. Эволюция человека проявляется в том, какими орудиями он пользуется. Еще не умея их создавать, он использует готовые предметы природы в качестве орудий труда, приспособляя их к своим потребностям и тем самым улучшая свою жизнь.

В развитии человека исключительное значение имело открытие огня. Это открытие было настоящей революцией, кардинально улучшившей качество человеческой жизни. К этому времени он знал качества многих предметов, но пользование огнем углубило процесс его эволюции. Он перестал бояться хищников, научился готовить пищу на огне. В отличие от тяжелого и энергетически затратного для переваривания сырого мяса, человек стал потреблять в пищу мясо, обработанное огнем, что обеспечивало организм силой, жизненной энергией, а также дало возможность тратить меньше времени на добывание пищи, высвободив ресурсы для дальнейшего развития. При помощи огня человек научился превращать одну вещь в другую: кипятить воду, обрабатывать огнем мясо, шире использовать свои искусственные органы. Таким образом, с появлением огня стали совершенствоваться орудия труда и защиты, он сам стал нападать и успешно отражать нападения. С совершенствованием искусственных органов, могущество человека возрастало.

Следующий большой этап в человеческой эволюции – переход от охоты и рыболовства к чему-то более постоянному и стабильному. Человек был заинтересован в создании специальных, постоянных условий для добычи своего пропитания, чтобы меньше зависеть от случайностей, от природных явлений, поскольку охота в этом отношении является очень зависимым родом деятельности. Аграрная революция начинается с попытки выращивать некоторые виды злаков – пшеницу, овес, рис. Конечно, первоначально это был чрезвычайно трудный и тяжелый процесс, человек учился возделывать землю своими несовершенными орудиями труда, начал заниматься первой селекцией растений, учился обрабатывать зерно.

В это время другая часть людей занялась приручением животных. Для успешности этого вида деятельности надо было хорошо знать повадки животных, понимать какие животные поддаются одомашниванию, а какие нет, научиться использовать продукты животноводства в собственной жизнедеятельности. Все это также занимало большое количество време-

ни, требовало знаний, информации и развития мышления – умения анализировать, синтезировать, обобщать.

Таким образом, в результате аграрной революции, человек стал менее зависим от воли случая, стал иметь более стабильную и обеспеченную форму пропитания. Но, как свидетельствуют исследователи [Seabright 2004, p. 261; Henneberg & Steyn, 1993], в отличие от охотников, индивидуальные способности которых были более развиты, в связи со сложностью и опасностью их деятельности, отдельный земледelec или скотовод многие личные качества утерьял, однако более развитым и сильным становится общество в целом. Прогресс и регресс всегда сопровождают друг друга, но в этом процессе прогресса было значительно больше, поскольку укреплялись и становились более многочисленными человеческие коллективы, эволюционировали орудия труда.

Серьезный прогресс в развитии человека был связан с открытием железных орудий труда, вызвавших значительный рост производительности и эффективности труда, повлекших за собой колоссальную трансформацию как экономической, так и политической жизни человеческого общества: возникновение частной собственности, социальное расслоение общества, возникновение первых государств.

С возникновением древних государств в 4–3 тыс. до н.э. ускоренно развивается понимание количественных отношений, совершенствуются представления о формах количества. Так, в древних государствах Месопотамии впервые появляются налоги, в связи с чем стало важно знать не просто много или мало, но насколько больше, таким образом, возникали более высокие формы количественных определений [Robinson 1995, p. 63; Nissen & Damerow 1993, p. 36]. С развитием ирригации, необходимостью сооружения каналов, дамб и мн. др. возникает необходимость в геометрических учениях.

С образованием первых государств начинается мощное движение человечества вперед – на этом этапе развития возникает цивилизация и начинаются колоссальные изменения в человеческой деятельности. Человек становится все более могущественным, его могущество связано с появлением системы идеальных отношений. Система идеальных отношений, элементы культуры существовали и раньше, но теперь стали формироваться понятия, не просто представления о качестве и количестве, но универсальные понятия, в которых отражается сущность предмета, стала возникать наука, научное знание. Точно так же создаются другие идеальные отношения – появилось государство, приобретает значение золото как всеобщий эквивалент, человек стал создавать культуру, философию, более развитые формы религии и искусства.

В чем состоит сущность этих качественных изменений? Если раньше, для того чтобы что-нибудь знать, что-то предпринимать, человек должен был непосредственно изучать предметы, даже с появлением языка он все

равно должен был соотноситься с природой, то с появлением идеальных отношений впервые возникает система идеального как нечто самостоятельное – философия, наука, искусство. Раньше кто-то один что-то умел и у него непосредственно перенимали опыт и учились, теперь же существует архитектура, скульптура как система знаний, целые учения об искусстве. Создается система знаний, образования, формируются условия для того чтобы учиться не непосредственно у самой природы, а овладевать системой идеальных отношений. С этого времени возникает знание о сущности предмета, знание о законах, закономерностях – повторяемости, теперь человека необходимо учить, появляется необходимость изучения целой системы вещей.

То есть обучение, система образования людей – это не непосредственное освоение природы, а изучение идеальных отношений, созданных человеком для человека. Первоначально этот процесс был неразвитым, все знания концентрировались внутри одной философии, еще не выделились специальные самостоятельные науки, но формировались понятия, тем самым человек все больше отрывался от пуповины природы.

Таким образом, следующий уровень эволюции мышления – это уже не только умение отличать один предмет от другого, выводить из известной посылки новые, но понять, уяснить суть. Сократ критикует софистов, поскольку он уже перешел на следующую ступень развития мышления – к понятию, сущности. Сократ понимал сущность как нечто неизменное, открыл ее как противоположность изменчивому, чувственному миру, чувственным свойствам, и назвал ее «чистым бытием» [Платон 1971, с. 328]. Суть не исчерпывается знанием признаков предмета, только перечисление качественных свойств не дает постижения сути. Это было колоссальное достижение в развитии мышления, на этой основе далее возникает идея, религия.

Аристотель создает логику – науку о мышлении, теорию о формах мышления – понятии, суждении, умозаключении, формулирует и систематизирует формальные законы логики. Под мышлением понимается то, что описал Аристотель в «Аналитике» – рассуждение, то есть речевые формы, высказывания. Отсюда логика Стагирита – это правильное рассуждение, применение точной, непротиворечивой терминологии, когда один и тот же термин не может иметь два разных значения. То есть мышление понимается как специфика человека. Представление о мышлении как о правильном, непротиворечивом рассуждении остается непреложным на протяжении всего Средневековья.

Коренное изменение деятельности: возникновение промышленности, науки и развитие мышления

Со второй половины XV века в мире начинают происходить коренные изменения. Мир, который до этого времени развивался постепенно, эволю-

ционно, вдруг «встал на дыбы». В спокойный, веками устоявшийся, упорядоченный мир ворвалась так называемая рыночная система. Разумеется, сначала некоторые рыночные атрибуты зрели в недрах старой системы производственных отношений, но затем они как новые стихийные силы стали врываться в существовавшую систему отношений, прежние рамки становились для них преградой и тормозом. На место старых традиционных ценностей, на место отношений личной зависимости приходит новая и единственная ценность, эта ценность – деньги. Все существующие в обществе отношения стали оцениваться через товарные отношения. Ни благородное происхождение, ни внешний лоск и образованность, ни сила теперь не имели значения, первым человеком становится тот, кто имеет много денег.

Новые товарные отношения требовали расширения рынков, новой рабочей силы, отсюда следуют разразившиеся погоня за новые рынки сбыта, поиски новых земель, золота, покорение новых народов. Это был стихийный процесс, не ограниченный какими-либо юридическими или нравственными нормами. Европа стала бурлить как кипящий котел, все старые ценности были перевернуты и сметены, поставлены с ног на голову.

Но наряду с этим хаосом имели место и значительные положительные явления. Если раньше традиционная экономика двигалась медленно, то теперь она стала развиваться с невероятной скоростью и силой, стали производиться все больше и больше товаров на продажу. Если раньше в экономике главенствующее место занимало сельское хозяйство, то теперь вперед вырывается промышленность. Богат не тот, кто имеет много земли, а тот, кто много производит.

В этот исторический момент старая традиционная философия, прежние интеллектуальное мировоззрение стали вступать в противоречие с новым миропорядком. Если старые ученые видели свою задачу в том, чтобы объяснить этот мир, систематизировать накопленные знания, математически решать возникавшие проблемы и т.д., то теперь перед человеком встали практические задачи: «как извлечь руду из недр?», «как производить?», «как попасть в определенную точку планеты?» У общества появляются новые запросы, ставятся вполне реальные вопросы и задачи, о которых прежние ученые почти не задумывались.

С этого времени, как ответ на возникшие запросы общества, начинает появляться совершенно новая наука. Предпосылки научного знания уже были в лоне самой философии, а теперь одна за другой от философии начинают отпочковываться математика, механика, физика, химия, биология и другие науки. Не остается без изменений и сама философия, поскольку она есть мировоззрение и не может не реагировать на изменения в обществе. В недрах самой философии возникают так называемые идеологии новой науки.

Теперь из всех вопросов философии самыми важными становятся вопросы теории познания. Всех интересует только одно: как возможно научное познание, какой метод является самым лучшим, что такое наука логики?

В Новое время, со становлением самостоятельных наук, мышление, понимаемое как правильное рассуждение, стало недостаточным, поскольку в науке нужна точность. Возникла необходимость в научном, достоверном мышлении, проверенном математикой. Ф. Бэкон открывает индуктивное умозаключение. Он не обращает внимания на такие понятия, как суть, субстанция, по его мнению, для получения истинного научного знания необходимо четко знать факты, обобщить их и проверить экспериментом – только таким путем можно получить точное, достоверное знание [Бэкон 1978, с. 34]. Эксперимент серьезно продвинул развитие науки, научного мышления. Примерно так же поступает Р. Декарт, впервые высказав, что исходное начало должно быть безусловным, проверенным суждением, ясным и отчетливым понятием, из которого математически выводиться новое знание [Декарт 1950, с. 416]. И Бэкон, и Декарт понимали мышление не просто как умение различать, рассуждать, но как способность получать новое, точное, достоверное научное знание.

Однако подобное понимание, разделявшееся обоими противоборствующими направлениями – эмпиризмом и рационализмом, со временем, с развитием науки также приходит к противоречию. Для Нового времени было характерно так называемое рассудочное мышление. С одной стороны, мышление понималось, как умение обобщать, с другой – выводить, дедуцировать. В науке стал применяться принцип причинности, законы, но при этом считалось, что одно определение, поскольку оно проверенное, ясное и отчетливое, не должно переходить в другое. То есть правильное мышление понималось как непротиворечивое, жесткое, однозначное. Научные понятия физики и других естественных наук трактовались как понятия твердо установленные, не переходящие друг в друга.

Подобное понимание мышления было, разумеется, серьезным шагом вперед и существенным достижением в истории становления человеческого мышления, но этот способ не смог объяснить новое понимание науки, поскольку наука стала пониматься как творческое знание. Научное знание – точное, всеобщее и необходимое, но одновременно творческое. Точность обеспечивает декартова дедукция, но при этом она не продуцирует новое знание. В бэконовской индукции присутствует новизна, но эмпирическому знанию не хватает точности, всеобщности и необходимости.

Это было противоречие. Подлинную науку как единство творчества и всеобщей необходимости, как эмпиризм, так и рационализм объяснить не могут. На этой основе Д. Юм усомнился в степени доверия науке и сделал агностические выводы о невозможности достижения истинного знания, невозможности объяснения сущности науки [Юм 1965, с. 176].

Для решения проблемы творческого знания И. Кант ввел в науку то, что считалось областью онтологии – незыблемые, неизменные принципы, лежащие в основе мира: сущность, субстанция, материя, то есть сократовское «чистое бытие», универсальные категории, придающие знанию прочность.

Знание – это не то, что, по Гераклиту, текуче и изменчиво, знание есть нечто неизменное. Кант в качестве всеобщего ввел в эмпирическое знание дополнение – априорные категории, не являющиеся врожденными, но предшествующие всякому опыту, поскольку без них научное знание невозможно. Но здесь возникли новые трудности: узкое научное знание можно было эмпирически доказать, но обосновать универсальные принципы – сущность, субстанцию, причинность никаким примером, никаким экспериментом нельзя. Для получения научного знания, в кантовской терминологии, синтетических суждений априори, Кант считает, с одной стороны, необходим опыт, чувственное многообразие, а, с другой – универсальные логические категории: «без чувственности ни один предмет не был бы нам дан, а без рассудка ни один нельзя было бы мыслить» [Кант 1964, с. 155]. Категории обеспечивают знанию всеобщность и необходимость, опыт – новизну. Соединив их при помощи формы времени, посредством трансцендентальной схемы, Кант объясняет возможность научного знания.

Однако наука, по Канту, имеет продуктивное значение только по отношению к природе, совокупности опыта (явлению). Однако она не дает знания о вещах самих по себе. Кант разделил мышление на две взаимно необходимые стороны: рассудок и разум, где рассудок является основой естественнонаучного знания, дает точное научное знание, а разум выходит за пределы объекта, при этом разум, стремясь охватить целое, дать знание о вещах в себе антиномии, паралогизмы. Таким образом, Кант сделал новый шаг в развитии и понимании мышления, открыл новую, трансцендентальную логику.

Этот вопрос развил далее Ф. Шеллинг, который отметил, что в философии непрерывно борются два направления, полагающие в качестве начала либо материю, либо дух. Он же впервые открыл, что начало есть не материя, не дух, а неразличимое тождество бытия и мышления. Такое противоречие необходимо было допустить, поскольку без этого невозможно обосновать научную философию, однако, мышление, понимаемое как рассудочное мышление, противоречие не допускает. Шеллинг пришел к выводу, что поскольку наука не способна допустить противоречие, начало философии научным путем доказать невозможно, его может обосновать только творческий, художественный гений.

Первоначально Г. Гегель восхитился идеей Шеллинга, назвав себя его учеником, но вскоре с ним разошелся, создав «Феноменологию духа» [Гегель 2000], где развил мышление, вывел его на совершенно новый уровень. То, что Кант называл разумом, Гегель истолковал совершенно по-новому, по-другому. Кант верно отмечал, что разум схватывает целост-

ность, но у него разум выходит за пределы опыта и поэтому порождает антиномии. По Гегелю, природа разума противоречива, поскольку сама истина, сама сущность противоречива. Следовательно, считает Гегель, Шеллинг о мышлении имеет низкое представление, он мышление понимает как рассудок. Гегель развил мышление и доказал, что, то, что до сих пор считалось недопустимым, не просто допустимо, но необходимо.

Гегель вновь восстановил категории, которые Кант называл рассудочными формами. Показал, что они рассудочные, поскольку Кант понимает их противоречиво: сущность противопоставляется явлению, причина – следствию. На самом же деле, категории переходят друг в друга. То есть через противоречие, через развитие одно переходит в другое. По Гегелю, вся прежняя философия мыслила метафизически, искала неизменные сущности, абсолютные противоположности, что в корне неверно, это метафизический метод, доставшийся нам в наследство из прошлого. Диалектическое же мышление, разум схватывает переход категорий друг в друга на основе принципа развития, через синтез и разрешение противоречия.

Отсюда встает вопрос, откуда берутся категории – причинности, сущности, субстанции, как они обосновываются? В частности, весь позитивизм, начиная с XIX века, отвечая на этот вопрос, объявлял категории псевдопроблемами, а философию не наукой, поскольку она является не верифицируемым и нефальсифицируемым знанием.

Гегель открыл, что философские категории – это всеобщее более высокого уровня, чем понятия в физике, в математике или в любой другой науке. Следовательно, они не могут быть обоснованы никаким, даже самым лучшим, экспериментом, они обосновываются только всем опытом человечества, всей историей человечества, всей историей человеческого познания. Все это в «Феноменологии духа» Гегель показал и доказал, мобилизовав для этого всю историю культуры. Он впервые обосновал, что начало – есть идея как тождество бытия и мышления. Таким образом, идея обосновывается всем развитием культуры, познания, сознания, от искусства, религии до философии. При этом только философия дает высшее понятие, а понятие раскрывает сущность. Гегель показал, что идея это есть суть.

Идея есть система чистых сущностей, поскольку все эти универсальные категории лежат в основе всего мира. Она одновременно логика, потому что она не просто система сущностей, но развивается от бытия до абсолютной идеи; она есть одновременно и теория познания, потому что познание есть отношение чувственности к рациональному. Однако сама рациональность имеет много ступеней, где самой высшей ступенью является диалектика. Следовательно, не нужно трех слов, диалектика как система чистых сущностей есть и логика, и теория познания.

Гегелем был, таким образом, создан грандиозный труд – «Феноменология духа». Единственный, кто понял «Феноменологию», был К. Маркс,

назвавший ее истоком и тайной гегелевской философии. Маркс не стал писать материалистическую логику, он обосновал ее начало, но систему категорий не рассмотрел, поскольку, написав «Критику гегелевской философии права», «Нищету философии», «Немецкую идеологию» осознал, что при создании материалистической логики, в конечном счете, придется повторять гегелевскую логику. Маркс обосновал исходное начало логики, поскольку гегелевскую трактовку некритически взять было невозможно, в ней многое было идеалистически извращено [Маркс 1960, с. 21-22].

Перевернув гегелевскую логику, К. Маркс показал, что понятие не есть результат саморазвития идеи; понятие, идея есть форма реальности. Он открыл особую материю – человеческую деятельность, показал, что универсальные категории являются формой человеческой деятельности, а не формой какого-либо вещества. И если Маркс специальную диалектическую логику не написал, то подлинная диалектическая логика была применена им в «Капитале» в обосновании теории прибавочной стоимости.

Маркс обосновал понятие прибавочной стоимости и тем самым совершенно переработал традиционную логику человеческого мышления. Новую логику, «Логику с большой буквы» он не написал, но, выдвигая материалистические идеи, в ходе обоснования своей теории развил логику Гегеля, определил исходное начало – всеобщее, основной принцип, новое понятие.

Самое главное в «Капитале» это обоснование понятия прибавочной стоимости. Здесь он применил, как Гегель, принцип противоречия, показав, что капитал есть самовозрастающая стоимость, что он рождается и в товарном обращении, и вне товарного обращения. Источником прибавочной стоимости, согласно Марксу, является рабочая сила, но это особый товар, потому что, с одной стороны, она такой же товар, как и все другие товары, но, с другой стороны, применение ее в отличие от всех других товаров, использование которых приводит к их уничтожению, есть источник возрастания стоимости. Таким образом, в логике «Капитала», Маркс противоречивым образом соединил две стороны, продемонстрировав содержательную дедукцию. Оппоненты Маркса убеждены, что он должен был избежать и устранить противоречие; источником прибыли, по их мнению, является и земля, и бережливость, и наука, и труд. Их теоретические предложения Маркс впоследствии назвал вульгарной политической экономией, поскольку они ничего общего не имеют с научным подходом.

Новый этап в развитии мышления, открытие новой парадигмы мышления связано с именем А. Эйнштейна. Значение теории относительности в развитии человеческого мышления, как и философское содержание «Капитала», часто не осознают. Теорию относительности понимают как разрешение противоречия электродинамики движущихся сред, выдвижение принципа относительности одновременности, его роль в лоренцовых преобразованиях, как соединение принципа относительности со скоро-

стью света, что является физическим содержанием теории относительности. Однако Эйнштейн созданием теории относительности совершил величайший подвиг – он разрешил не только проблемы физики, но развил всю человеческую культуру в целом, обосновав новое понимание мышления, новое понимание пространства и времени. В поисках решения физической проблемы Эйнштейн развил все человеческое мышление, логику. Как Гегель открыл тождество бытия и мышления, так и Эйнштейн открыл новое понимание пространства и времени.

Если раньше пространство и время понимали как абсолютное, как некий ящик, в котором движется материя, то в теории относительности все понимается совершенно по-другому. $E = mc^2$ – это связь времени и пространства, Эйнштейн изменил коренным образом прежнее понимание пространства и времени, обосновал новое творческое мышление, чего в науке прежде не было.

То же самое сделали Н. Бор, В. Гейзенберг, М. Планк, Э. Шредингер и др., создав квантовую механику как разрешение противоречия в физической науке. До них в физике господствовало традиционное мышление – незыблемый принцип причинности, когда зная исходное положение, или статистические закономерности, среднее, можно предсказать координаты и траекторию движущегося тела. Как оказалось, в квантовой механике все это не работает. Для того чтобы понять природу микроявлений, Эйнштейн выдвинул знаменитое положение о микрочастице как единстве корпускулы и волны, что было реальным противоречием, аналогичным шеллинговскому тождеству бытия и мышления.

При изучении микроявлений возникло еще одно противоречие, требовавшее разрешения – соотношение неопределенностей Гейзенберга, когда точное знание импульса, приводит к ошибке в расчете координат, а наличие точных координат ведет к просчетам в определении импульса, то есть, чем точнее измеряется одна характеристика частицы, тем менее точно можно измерить вторую.

Бор решил эту проблему путем применения принципа дополнительности. Причина неопределенностей – неконтролируемое воздействие макроприбора на микроявления. Если в макромире влияние приборов на объект исследования не замечается, оно проявляется как погрешность, то в микроявлениях влияние макроприборов оказывает очень сильное влияние на поведение микрочастицы.

Таким образом, теория относительности и квантовая механика внесли вклад не только в развитие физики, но изменили все человеческое мышление [Абдильдин 2000, 304-360]. Такой прорыв в развитии мышления совершила самая передовая наука XX века – физика, выйдя за пределы традиционного научного мышления, ньютоновской парадигмы.

Сегодня, как мы указывали в начале статьи, логику человеческого мышления необходимо меняет Четвертая промышленная революция. В

СССР Э.В. Ильенков, П.В. Копнин, В.А. Лекторский и др., а также казахстанская школа диалектической логики развивали самый высший способ и метод мышления – диалектику. Диалектику и сегодня плохо понимают, но она будет, непременно, развиваться, особенно ее роль возрастет при решении вопроса взаимоотношения человека и машины. Если понимать мышление в традиционном ключе, как рассудок, то машина имеет абсолютное превосходство над человеком, но если понимать мышление как разумное, в гегелевском понимании, в понимании Маркса, Эйнштейна, то до такого уровня она не дойдет никогда.

Заключение

Человеческая культура находится в процессе постоянного развития, но этот процесс неоднозначен – периоды ровной, чистой эволюции сменяются скачком, когда происходит возникновение новой культурной парадигмы, новой логики мышления. Развитие человечества есть перерыв постепенности, оно происходит скачками, и это делает человеческий мозг, соединенный с историей. Невозможно понять, как происходит этот переход, почему происходит скачок. Здесь причина не в биологическом измерении, вопрос не в человеческом мозге, хотя, он, действительно, способен к сумасшедшим вещам. Развитие мышления происходит не в мозге, а в отношении одного идеального к другому. Человек, не просто осваивает существующую культуру, но двигает ее, и делает это не один. Многие люди работают, совершенствуют прежнюю логику и в какой-то момент происходит скачок, смена парадигм. Машина же, в отличие от творческого человека, всегда работает логично, в формальной логике нет перехода, скачка. Тогда как человек, его мозг, синтезируя всю прежнюю культуру, делает скачок. Это и есть настоящее развитие.

Мышление, таким образом, есть не просто функция мозга, оно – функция и форма всей человеческой деятельности, всей человеческой культуры.

Сегодня человек искусственному интеллекту передает рассудочные формы человеческого мышления, шаблонную, трафаретную мыслительную работу. Если машина всегда логична, действует внутри достигнутого, движется в одной мыслительной парадигме, то человеческое разумное мышление, схватывающее настоящее развитие, есть переход от одной ступени, формы логичности к другой. Иными словами, современное мышление содержательно, способно разрешать коренные противоречия в развитии науки и жизни, как это в свое время было сделано наиболее передовой, содержательной логикой в процессе развития таких научных теорий, как квантовая механика, теория относительности, «Капитал» Маркса, а также в наиболее продвинутой части современного естествознания.

Насущное требование настоящего времени – это овладение такой новой логикой, в которой осваивается умение решать противоречия и оперировать содержательными понятиями.

Библиография

- Абдильдин, Ж. 2000 'Проблема начала в теоретическом познании'. *Собрание сочинений в пяти томах*, т. 1. Алматы, Онер, сс. 304-360.
- Арсеньев, А. и др. 1966 'Машина и человек, кибернетика и философия'. Ленинская теория отражения и современная наука. М., Наука, сс. 263-284.
- Бэкон, Ф. 1978 'Новый органон'. *Сочинения в двух томах*, т. 2. М.: Мысль, 575 с.
- Гегель, Г. 2000. 'Феноменология духа'. М., Наука, 495 с.
- Декарт, Р. 1950 'Рассуждение о методе, чтобы хорошо направлять свой разум и отыскивать истину в науках'. *Избранные произведения*. М.-Л., Госполитиздат, 712 с.
- Кант, И. 1964 'Критика чистого разума'. *Сочинения в шести томах*, т. 3. М., Мысль, 799 с.
- Маркс, К. 1960 'Капитал. Т. I. Послесловие ко второму изданию' Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е. т. 23. М., Политиздат, 1960, сс. 12-22.
- Платон, 1971 'Государство' *Сочинения в трех томах*, т.3, ч.1. М., Мысль, сс. 89-485.
- Харари, Ю. 2016 'Sapiens. Краткая история человечества'. М., Синдбад, 520 с.
- Юм, Д. 1965 'Трактат о человеческой природе, или попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам' *Сочинения в двух томах*, т. 1. М., Мысль, 367 с.
- Dunbar, R. 'Groomingy Gossipy and the Evolution of Language'. Cambridge, Mass., Harvard University Press. 242 p.
- Henneberg, M. & Steyn, M. 1993 'Trends in Cranial Capacity and Cranial Index in Subsaharan Africa During the Holocene', *American Journal of Human Biology*, 5:4, pp. 473-479.
- Nissen, H. & Damerow P. 1993 'Archaic Bookkeeping: Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East', Chicago, London, The University of Chicago Press. 184 p.
- Robinson, A. 1995 'The Story of Writing', New York, Thames & Hudson. 232 p.
- Seabright, P. 2004 'The Company of Strangers: Natural history of Economic Life', Princeton, Princeton University Press, 190 p.
- Schwab, K. 'The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond [Foreign Affairs] [Электронный ресурс]'. URL [http:// https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution](http://https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution).

Transliteration

- Abdil'din, ZH. 2000 'Problema nachala v teoreticheskom poznanii' [The Problem of the Beginning in Theoretical Cognition]. *Sobraniye sochineniy v 5 tomakh*, t. 1. Almaty, Oner, ss. 304-360.
- Arsen'yev, A. i dr. 1966 'Mashina i chelovek, kibernetika i filosofiya' [Machine and Man, Cybernetics and Philosophy]. *Leninskaya teoriya otrazheniya i sovremennaya nauka*. М., Nauka, ss.263-284.
- Bekon, F. 1978 'Novyy organon' [The New Organon]. *Sochineniya v 2 tomakh*, t. 2. М.: Mysl', 575 s.

КЛАССИФИКАЦИЯ ФОРМ СИНТЕЗА ЭТНИЧЕСКОЙ И ГРАЖДАНСКОЙ НАЦИЙ В МИРОВОМ ОПЫТЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. Статья посвящена проблеме классификации наций как способу изучения наций в современном мире. Классификация является одним из важных методов научного, в частности, социального, познания. Понятие нации играет сегодня первостепенную роль в социально-политической науке. Несмотря на большое количество наций в современном мире метод классификации не получил большого распространения в изучении наций и национализма. Наибольшую известность получила классификация наций Ханса Кона, которая делит их на этнические и гражданские. Эта классификация играет большую роль в изучении наций и национальных процессов в современном мире. На ее основе возникает утверждение о структуре нации как синтезе ее этнических и гражданских элементов. В данной работе предлагается классификация наций, состоящая из четырех элементов: чисто этническая нация, нация с доминированием этнических элементов над гражданскими, нация с доминированием гражданских элементов над этническими, чисто гражданская нация.

Ключевые слова. Классификация, нация, этническая нация, гражданская нация, национальная интеграция.

Введение и методология

Классификация является одним из важных методов научного, в частности, социального, познания. Понятие нации играет сегодня первостепенную роль в социально-политической науке. Несмотря на большое количество наций в современном мире метод классификации не получил большого распространения в изучении наций и национализма. Наибольшую известность получила классификация наций Ханса Кона, которая делит их на этнические и гражданские. Эта классификация играет большую роль в изучении наций и национальных процессов в современном мире. На ее основе возникает утверждение о структуре нации как синтезе ее этнических и гражданских элементов. В данной работе предлагается классификация наций, состоящая из четырех элементов: чисто этническая нация, нация с доминированием этнических элементов над гражданскими, нация с доминированием гражданских элементов над этническими, чисто гражданская нация.

Классификация наций Ханса Кона

В изучении мирового опыта формирования национальной идентичности большую роль играет деление наций на этнические и гражданские. Это деление восходит к работам одного из классиков теории нации и национализма Хансу Кону (Hans Kohn). Справедливости ради следует отметить, что в 1940 годы, когда Кон писал свою знаменитую книгу «Идея национализма», в которой впервые привел разделение наций на этнические и гражданские, он не применял эти термины. В то время в литературе по нации и национализму эти термины не употреблялись. Они вошли в научный обиход позднее, в 1960-1970 годы, когда этнические группы и их связи с нациями и национальным строительством стали предметом изучения в мировой литературе.

Кон исследовал начальный период становления наций в XIX в., развернувшийся в Европе и Северной Америке. Для Кона нация является продуктом национализма, под которым он понимает состояние общественного сознания определенного сообщества [Kohn 1945, p. 18]. Национализм в этом смысле соответствует тому, что мы сегодня понимаем как национальная идентичность. Возникновение национализма определенной нации означает в этом смысле возникновение национальной идентичности. Но идентичности самой по себе недостаточно для появления нации. Для этого необходимы социальные и политические условия, важнейшим среди которых являются суверенное государство и гражданское общество. Такие условия сложились в конце XVIII-первой половине XIX вв. в западном мире, в Англии и Франции, Нидерландах и Швейцарии, в Соединенных Штатах и британских доминионах [Kohn 1945, p. 329].

За пределами западного мира, в центральной и восточной Европе, а также в Азии, национализм появился позже, в последней трети XIX- начале XX вв. Особенность этого национализма состояла в том, что он существовал на более отсталой стадии политического и социального развития указанных регионов. Формированию нации здесь препятствовало несовпадение границ существующих государств и зарождающихся национальных сообществ. Требовалось привести в соответствие политические границы с нарастающими этнографическими требованиями. Вследствие отсталости социально-политического развития возрастающий национализм за пределами западного мира нашел свое выражение в культурной сфере [Kohn 1945, pp. 329-330].

Для Кона наиболее убедительным примером культурного национализма вне западного мира является германский национализм XIX века. Национализм на Западе основывался на сообществе как продукте социальных и политических факторов. Национализм в Германии не нашел своего обоснования в рациональной социальной концепции, но видел свое оправдание в «естественном» факте сообщества, объединенного не волей или обязательствами негласного контракта, но традиционными связями род-

ства или статуса. Германский национализм подменил легальное и рациональное понятие «гражданство» совершенно неопределенным понятием «народ». Это понятие использовалось изначально германскими гуманистами, а позднее получило развитие в трудах великого немецкого философа Гердера и последователей созданного им направления мысли, которое получило название романтизма [Kohn 1945, p. 330].

Кон был первым в изучении наций и национализма, кто выделил два типа наций, один из которых возник в западной Европе, а другой – в восточной и центральной Европе. В дальнейшем это разделение получило развитие в виде разделения наций на гражданские и этнические, при этом гражданские нации соответствовали западному типу нации, а этнические нации – восточному типу нации. В определении гражданской нации ведущую роль играют социально-политические институты, такие как право, конституция, либерально-демократические и гражданские организации и движения. Этнические нации определяются в литературе как нации, в построении которых главную роль играют этнокультурные факторы. Здесь нация понимается как основанная на системе родства, происхождении от единого (чаще всего вымышленного, мифического) предка. Этническую нацию объединяют такие культурные факторы, как язык, религия, традиции и обычаи, исторические представления, и многие другие.

Разделение наций на гражданские и этнические возникло на ранних этапах формирования наций еще в XIX в. в географических рамках Европы и северной Америки. Теоретическое и практическое значение этого разделения состоит в том, что в дальнейшем, в XX в., когда национальное строительство приобрело глобальный размах, возникающие нации по-прежнему делились на гражданские и этнические. Сегодня в мире существуют около 200 национальных государств и существующие в них нации специалисты, как и раньше, разделяют на гражданские и этнические. Иначе говоря, введенная Коном классификация наций и сегодня занимает главное место в изучении наций и национализма [Smith 1991, p. 80].

Гражданские нации возникли в XIX веке на Западе и рассматривались учеными и политиками как образец и высшая форма нации. Этническая нация приписывалась Востоку (первоначально, восточной Европе) и определялась как низшая, более отсталая форма нации. Возникшая в 1960 гг. теория национального строительства предлагала новым независимым государствам Африки, Азии и Латинской Америки западные модели формирования нации из полиэтнического и поликультурного населения этих стран. Однако опыт национального строительства в третьем мире оказался неудачным, поскольку доминирующими в нем оказались этнокультурные представления о нации. В результате национальное строительство в странах третьего мира не привело к образованию единой гражданской нации, а их полиэтническое и поликультурное население оказалось подверженным межэтническим и межконфессиональным конфликтам.

Национальное строительство как синтез этнической и гражданской наций

Сегодня национальное строительство в различных регионах мира приобрело форму синтеза этнической и гражданской нации. Этот синтез ученые также определяют как национальную интеграцию. Взаимоотношения гражданской и этнической форм нации посредством их синтеза имеет место во многих новых независимых государствах. Не случайно поэтому Смит и другие теоретики национальной идентичности утверждают, что в каждой нации содержатся гражданские и этнические элементы в различной степени и форме. В истории одной и той же нации в одни моменты могут, например, преобладать гражданские и территориальные элементы, тогда как в другие моменты могут доминировать этнические и языковые, лингвистические аспекты [Smith 1991, p. 13].

В современном мире наблюдаются различные формы соединения этнической и гражданской нации в процессе национальной интеграции. Поэтому различия между нациями с позиции их отнесения к этническим или гражданским нациям определяется пропорцией этнических и гражданских элементов в процессе национальной интеграции. Если в синтезе этнической и гражданской наций доминируют этнические элементы, то возникающее в результате национальной интеграции национальное общество относится к этническому типу. Если же в этом синтезе доминируют гражданские элементы, то нация относится к гражданскому типу.

Необходимость и возможность изучения национальной интеграции как синтеза этнической и гражданской наций определяются, по крайней мере, тремя обстоятельствами. Во-первых, в чисто логическом плане понятия этнической и гражданской наций являются, если следовать терминологии Макса Вебера, идеальными типами, то есть в чистом виде они не встречаются в современном мире. Полезность этих понятий для научного изучения наций связана с тем, что они помогают понять формы существования наций в современном мире, а также социальные и политические условия и механизмы их формирования.

Во-вторых, даже западный опыт развития национальных процессов, который рассматривается как образец гражданской нации, демонстрирует, что этнокультурный элемент в нации никуда не исчезает. При этом модернизация не только интегрирует людей различного этнокультурного происхождения в единое сообщество, но и не менее сильно вызывает в них потребность подчеркивания своей особенности, отличия от других и, соответственно, укрепления своей этнокультурной идентичности. В 1970 гг. обострились этнокультурные проблемы в таких западных странах, как Бельгия, Великобритания, Испания, Канада, да и в самих США расовый, то есть этнокультурный по своей сущности, вопрос еще далек от своего раз-

решения. Вот почему, как считает Коннор, национальное строительство, не учитывающее этнокультурные аспекты, в значительной мере является «национальным разрушением» [Connor 1990].

Наконец, в-третьих, даже в моноэтнических нациях, состоящих почти полностью (90-95 и более процентов общего населения государства) из представителей одного этноса, необходимо развитие элементов гражданской нации. В современных национальных государствах построение нации невозможно осуществить исключительно на этнокультурных элементах. Неизбежным в национальном строительстве является обращение к его гражданским элементам, включая институты гражданского общества, гражданских правовых норм, системы представительства, без которых граждане не могут ощущать взаимосвязь с государством. Иначе они не будут воспринимать государство, гражданами которого они являются, как свое национальное государство. В еще большей мере развитие гражданских элементов необходимо в полиэтническом обществе, чтобы граждане, несмотря на этнические и культурные различия, рассматривали друг друга как равных во всех отношениях и вносили бы свой вклад в успех и развитие нации и государства.

Необходимость классификации наций на основе синтеза этнических и гражданских элементов

Предлагаемая нами классификация современных наций основана на идее национального строительства как синтеза этнических и гражданских элементов в процессе формирования нации. Важным для понимания предлагаемой классификации является то, что она основана на традиционной классификации Кона на этнические и гражданские нации. При этом наша классификация имеет более детализированный характер, поскольку состоит не из двух, как у Кона, элементов, а из четырех: 1) чисто этническая нация; 2) нация с преобладанием этнических элементов над гражданскими; 3) нация с преобладанием гражданских элементов над этническими; 4) чисто гражданская нация.

Преимущество предлагаемой классификации над традиционной классификацией Кона состоит в том, что она позволяет четче провести различие между этническими и гражданскими нациями. В сегодняшнем мире практически все нации заявляют о себе как гражданских нациях. Это напоминает декларации государств и их лидеров, заявляющих о своих политических системах как демократических системах. Подобные утверждения о гражданских нациях и демократических политических системах основаны на декларативных формально-правовых документах типа конституции, а не на реальной практике национального и демократического строительства в государстве.

Нация устами своих лидеров может заявлять о себе как гражданской, хотя в реальной практике национального строительства в ней доминируют

этнические элементы. Поэтому несмотря на заявления лидеров такой нации эксперты относят ее к этническим нациям. В принципе, с точки зрения синтеза этнических и гражданских элементов в формировании нации среди многообразия современных наций в современном мире нет одинаковых наций. Две нации, которые эксперты относят к этническим, неизбежно различаются между собой степенью распространения в них этнических и гражданских элементов: в одной из них этнические элементы распространены в большей мере, чем в другой. Такая ситуация наблюдается практически во всех регионах мира. Таким же образом среди гражданских наций имеются различия по степени распространенности гражданских элементов.

Предлагаемая классификация позволяет, на наш взгляд, лучше понять переход от этнической к гражданской нации и обратно: от гражданской нации к этнической нации, поскольку в ходе истории такие переходы неоднократно наблюдались. В случае перехода от этнической нации к гражданской нации происходит возрастание гражданских элементов и сокращение значения этнических элементов в национальном строительстве. Наоборот, при переходе от гражданской нации к этнической нации, что также наблюдалось в истории, происходит сокращение значения гражданских элементов и возрастание роли этнических элементов в национальном строительстве.

Анализируя переход от этнической нации к гражданской нации и обратно в контексте возрастания этнических или гражданских элементов в ходе национального строительства, мы имеем возможность проследить в определенной мере динамику этого процесса. Традиционная классификация Кона носит, по нашему мнению, более статический характер, разделяя нации на этнические и гражданские в их противоположности друг другу. Эта классификация закрепляет за нациями определение этнической и гражданской как от века данное и неизменяемое. Но история показывает, как мы указывали, что нации эволюционируют, превращаясь со временем из этнической в гражданскую нацию, и наоборот. Это изменение происходит за счет трансформации формы синтеза этнической и гражданской нации в эволюции нации. Классификация, которая ставит во главу угла синтез этнических и гражданских элементов в построении нации, позволяет лучше понять переход нации из этнической в гражданскую.

Акцент на синтез этнических и гражданских элементов в структуре нации как основа предлагаемой классификации современных наций ставит другой вопрос, а именно, о мере, степени этих элементов в составе нации. Даже нации, которые оцениваются экспертами как этнические или гражданские, различаются, как мы говорили, распространенностью в них этнических или гражданских элементов. Иначе говоря, нации, которые определяются, как, например, этнические, различаются между собой мерой распространения в их структуре этнических элементов. Следовательно, можно утверждать, что среди этнических наций существует целый

спектр, континуум, определяемый мерой их этничности. Аналогичное рассуждение справедливо и для гражданских наций.

Мы вышли, таким образом, на необходимость классификации наций на основе определения меры их этничности и гражданственности. Нужно только разработать критерии определения меры этничности и гражданственности наций. Но это сложная проблема современной теории наций и национализма. Такая классификация даст в руки ученым количественные инструменты определения структуры наций с точки зрения распространенности в ней этнических и гражданских элементов. По нашему мнению, основой создания такой классификации наций может стать предлагаемая нами классификация по принципу синтеза этнических и гражданских элементов.

Основные типы классификации на основе синтеза этнической и гражданской наций

Как было сказано, предлагаемая нами классификация форм соединения этнической и гражданской нации в национальном строительстве состоит из четырех категорий. Первая категория включает в себя ту форму национальной интеграции, в которой единственной формой нации является этническая нация, исключаящую любую форму гражданской нации как надэтническое сообщество.

Разумеется, утверждение об этнической нации как единственной форме нации, исключаящей любую форму гражданской нации, звучит в сегодняшней реальности, по меньшей мере, странно. Понятие гражданской нации является общепринятым в современном мире и основано на международной правовой практике гражданства. В соответствии с этой практикой под нацией в современных национальных государствах понимают совокупность всех граждан государства независимо от их этнической, языковой, культурной, религиозной принадлежности. Республика Казахстан как полноправный член международного сообщества, руководствующийся в своей деятельности нормами международного права, проводит свою национальную политику на основе понятия гражданской нации.

Сегодня такая форма национальной интеграции на уровне национального государства практически не встречается, если речь идет о государстве с полиэтническим населением. Исторически, однако, чисто этнические нации существовали, прежде всего, как принцип национального строительства. Как известно, в Германии на протяжении длительного времени в течение XIX-XX веков принцип крови, то есть этнический принцип, играл определяющую роль в национальном строительстве [Brubaker 1992]. После второй мировой войны в Германии значительно возросло значение гражданских элементов в национальном строительстве, они даже стали определяющими, однако, определенное значение этнического принципа все же сохраняется.

Этнический принцип национального строительства ставит важнейший вопрос о понимании нации в ее соответствии с общим населением государства: совпадает ли нация со всем населением или только ее частью? Если нация совпадает со всем населением полиэтнического общества, то в этом случае принципом национального строительства является гражданство. Здесь гражданство связано, как правило, с территориальным принципом, поскольку нация совпадает с населением, проживающим на определенной территории, причем речь идет о территории государства.

Однако в мире имеется немало националистических движений, которые мечтают о построении нации, состоящей из представителей своего и при этом единственного этноса. В этом случае нация не совпадает с населением всего государства, которое, как правило, является полиэтническим. Такого рода националистические движения являются сепаратистскими, то есть они ставят своей целью образование своего национального государства, которое выделилось бы из состава многонационального государства. В этом случае понятие «нация», которым оперирует националистическое движение, не совпадает со всем населением многонационального государства, из состава которого она хочет выделиться. Под нацией понимается та этническая нация, от имени которой выступает националистическое движение. Соответственно, национальное государство, к созданию которого стремится националистическое движение, мыслится его лидерами как государство этнической нации.

Второй тип классификации на основе синтеза этнической и гражданской нации основан на доминировании первой над второй. В отличие от первой формы этот тип национальной интеграции очень распространен в современном мире, прежде всего в развивающихся странах. Важно отметить, что понимание нации для этого типа классификации совпадает со всем населением государства. Когда мы говорим о государстве, то имеем в виду бывшие колонии, получивших независимость после распада колониальных империй Запада. Эти государства в массовом количестве возникли в Азии, Африке и Латинской Америке.

Колонии были территориальными завоеваниями западных держав в перенаселенных регионах мира, причем они включали в себя разношерстное в этническом плане население, проживавшее на этих территориях. Получив независимость в результате деколонизации, бывшие колонии получили формальный статус национального государства, в котором нацией является все его полиэтническое население. Иначе говоря, территориальное объединение всех этнических групп в рамках нового независимого государства стало называться нацией. Это и некоторые другие формально-правовые положения рассматриваются как гражданские элементы наций, появившихся на месте колониальных сообществ. Гражданские элементы национальной интеграции направлены на то, чтобы представить свою страну на междуна-

родной арене как соответствующую нормам международного, прежде всего, гражданского права и потому легитимного члена мирового сообщества. В целом гражданские институты в таком обществе слабые и неразвитые для того, чтобы наладить в нем социальное взаимодействие, которое пересекает этнические и культурные границы входящих в него индивидов.

Без гражданских институтов и гражданского взаимодействия полиэтническое общество в странах третьего мира превращается в этнически разделенное общество. В таком обществе этносы разделены между собой и потому находятся в конкурентных отношениях за власть и другие социальные ресурсы общества. Главной формой солидарности и мобилизации становится этническая солидарность и мобилизация. Конкурентные отношения за власть и ресурсы общества в таких условиях превращаются в конфликты с применением насилия.

В такой ситуации не только в национальном строительстве, но во всей социально-политической жизни общества решающую роль играют этнические отношения. Доминирование этнокультурных факторов в национальной интеграции связано с тем, что крупные этносы в полиэтническом обществе стремятся захватить командные высоты в нем, чтобы добиться доминирования своего языка, культуры и символов.

Третья форма национальной интеграции предполагает доминирование гражданской нации над этнической нацией. Это означает высокий уровень гражданских институтов в полиэтническом обществе, позволяющие индивидам вступать в различные формы социального взаимодействия, невзирая на свои этнические, религиозные и иные связи и принадлежности. Эта форма синтеза этнической и гражданской нации является распространенной в современном мире, охватывая западные страны, индустриальные государства в других регионах, а также посткоммунистические страны восточной и центральной Европы.

Тем не менее, неправильно говорить о том, что в этих странах ушли в прошлое этнокультурные элементы национальной интеграции. Как показывает практика, этнические моменты в той или иной форме оказывают влияние на политическую повестку дня государств с развитой гражданской нацией, вплоть до вопросов целостности национального государства. В господствовавшей до 1970 гг. теории национального строительства культурные различия групп, входивших в нацию, рассматривались как нечто несущественное, исчезающее с течением времени в процессе формирования единого национального сообщества. Однако именно этносы как носители культурных различий вышли на первый план как на Западе, включая страны ОЭСР, так и в обретших независимость странах, бывших колониями Запада. Это явление получило название «этнический ренессанс».

Четвертая форма синтеза этнической и гражданской нации исключает этническую нацию и утверждает единственно возможную гражданскую нацию.

В реальности таких наций, охватывающих все полиэтническое население государства, в сегодняшнем мире не существует. Их можно рассматривать как идеальный тип. Но, как и в первой категории синтеза этнической и гражданской нации, включающей в себя только этническую нацию, этот тип синтеза можно применить не ко всему населению государства, но к определенной его части. Например, в США белое сообщество можно рассматривать как гражданскую нацию, возникшей на основе практики «плавильного котла». Однако значительная часть черного населения не подверглась воздействию «плавильного котла», поэтому об Америке часто говорят как о двух нациях.

Заключение

Общий вывод из проведенного исследования заключается в том, что на основе известной классификации наций Ханса Кона возможно построение других классификаций, которые позволят глубже понимать природу нации. Предложенная в статье классификация наций на основе синтеза этнических и гражданских элементов в структуре нации позволяет лучше понимать переходы от этнической нации к гражданской нации как ее эволюцию, в ходе которой происходит переход от доминирования этнических элементов в структуре нации к доминированию гражданских элементов в ее структуре. Эта классификация позволяет проанализировать динамику развития наций в современном мире.

Библиография

- Brubaker, R. 1992. 'Citizenship and Nationhood in France and Germany'. Cambridge, MA, and London, England. Harvard University Press.
- Connor, W. 1990. 'When is a Nation. Ethnic and Racial Studies'. Vol.13, No.1, pp. 92-100.
- Kohn, H. 1945. 'The Idea of Nationalism'. New York: Macmillan.
- Smith, A.D. 1991. 'National Identity'. Reno and Las Vegas: University of Nevada Press.

Қадыржанов Р.

Ұлттық идентілік құрылуының әлемдік тәжірибенің этникалық және азаматтық ұлттар синтезінің классификациясы

Мақала қазіргі әлемдегі ұлттар зерттеуінің маңызды тәсілдердің біреуі классификацияға арналған. Ғылыми, оның ішінде әлеуметтік, таңдаудың маңызды тәсілдердің біреуі классификация болып табылады. Әлеуметтік және саяси ғылымындағы ұғымдардың ішінде ұлт ұғымы биік рөл атқарады. Бұл мақалада төрт түрінен тұратын жаңа бір классификация ұсынады: нақты этникалық ұлт, ұлттың азаматтық элементтердің этникалық элементтер басымдық жасайтын ұлт, ұлттың этникалық элементтердің азаматтық элементтер басымдық жасайтын ұлт, нақты азаматтық ұлт.

Салтанат Әубәкірова, Гаухар Ахметова,
Бағлан Қанышева (Павлодар, Қазақстан)

ЭТНИКАЛЫҚ ЖАДЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Аннотация. Мақалада этникалық жадының мәні мен мазмұны, оның ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі философия тұрғысынан талданады. Этникалық жадының дүниетанымдық негіздері танымның теориялық деңгейінде пайымдалады. Этникалық жады қалыптасуының этномәдени алғышарттарының мысалы ретінде адамзаттық мәдениеттің ажырамас бір бөлігі түріндегі қазақ мәдениеті алынып, қазақ халқының бүгінгі тарихи өзіндік санасы зерттеледі.

Ұлттық сана сезімнің қайта жаңғыруы, өткенге баға беру әр түрлі әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың алдына үлкен міндеттер қойды. Өйткені бағаның объективті болуына болашақтағы жасалатын іс-әрекеттердің сипаты мен маңызы да байланысты. Мақалада этникалық бірегейлік заман талабына сай бейімделуге қабілетті, икемді қоғамның өмір сүруге қабілетін қорғаушы ретінде қарастырылған. Бірегейліктің қалыптасуы экономикалық және әлеуметтік-саяси жаңа жүйелердің пайда болуымен қатар, жаңа қоғамдық ой және дүниеге көзқарас, әлеуметтік-саяси қатынастарға жауап ретінде жаңа идеялармен бірге жүреді. Ұлттың субъективті сипаты анықталады және азаматтық өзіндік бірегейлік үдеріс ұлттық саясаттың негізгі іргетасына айналады.

Түйін сөздер. Этнос, этникалық жады, тарихи сана, қоғам, ұлт, ұлттық рух, ұлттық бірегейлік, дүниетаным, этносаралық қатынас.

Kіріспе

Әлеуметтік болмыстың көптеген қырларын, саяси және этноәлеуметтік үдерістерді сипаттау үшін халқымыздың өткен тарихқа, оның қазіргі күнмен және оның болашақтағы мүмкін болатын бейнеленуімен байланысына қатынасын зерттеу қазіргі күні жүргізіліп отырған іргелі зерттеулермен тығыз байланысты.

Әлеуметтік жады формасы жағынан әмбебап және мазмұны жағынан нақты болып келеді. Сондықтан да этникалық жады қашанда нақты-тарихи, әлеуметтік, ұлттық және дара индивидуалдық мазмұнмен толырылады. Қазіргі жағдайларда әлеуметтік жадының үш деңгейінде де – жаһандық деңгейінде, ұлттық деңгейде және индивидуалдық деңгейде түбірлі өзгеріс-тер болып жатыр: адамдық индивидуалдық деңгейде антропологиялық төңке-ріс орын алды, әлеуметтік немесе этностық деңгейде ұлттық сана-сезімнің бұрын-соңды болмаған дүмпуі байқалды және жалпыадамзаттық ғаламдық деңгейде ақпараттық жаһандану үдерісін бастан кешіп отырмыз.

Этникалық жадының деңгейі неғұрлым терең болған сайын адам да, тұтастай алғанда қоғам да рухани бай болады. Бүгінгіні түсіну мен болашақты болжау үшін өткенді білу тарихи білімнің негізгі арқалайтын жүгі екендігі рас. Халықтың ғасырлар бойы жинақтаған әлеуметтік-мәдени тәжірибесіне тереңірек енген сайын қазіргі адамның өмірлік және азаматтық ұстанымы да айқындала түседі.

Әлемде қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени қатынастардың ең күрделі, карама-қайшы әрі нәзік қырларын этностардың арасындағы қатынастар құрайды және олар елдегі саяси ахуалға, экономикалық және әлеуметтік қатынастардың жағдайына, мемлекеттік-құқықтық институттардың тиімділігіне, мемлекеттің ұлттық саясатының пәрменділігіне негізделеді. Адамдардың материалдық және рухани құндылықтармен, тәжірибемен, этностардың мәдени жетістіктерімен, өмір сүру салттарымен, тұрмыстағы ерекшеліктерімен өзара алмасуы этностардың қарым-қатынас жасау барысында жүзеге асады. Сонымен бірге, этносаралық қатынас барысында өзара әрекет жасайтын халықтардың дәстүрлі түсінігіндегі, көзқарасындағы, мүддесіндегі, дәстүрі мен құндылықтарындағы ерекшеліктер қақтығысы орын алады, сондықтан ол арнайы моральдық, әлеуметтік-психологиялық, саяси-құқықтық реттеуді, тікелей этносаралық байланыс саласында тұлғаның мінез-құлқына әлеуметтік бақылау жүргізуді қажет етеді.

Этникалық жады, этникалық бірегейлік мәселелері көптеген шетелдік және бірқатар отандық зерттеушілердің назарында болып келеді. Зерттеушілердің бұл саладағы еңбектері теориялық тұжырымдары, әдіснамалық ұстанымдары және логикалық құрылымдары тұрғысынан әр түрлі болып табылады. Шетелдік әдебиеттерде этникалық бірегейлікке байланысты жұмыстар көп, дегенмен этникалық жады мәселесі бойынша еңбектер өте аз. Мысалы, Ю.В. Бромлей [1983], Э. Геллнер [1991], Ю. Хабермас [1999], С. Хантингтон [2003], Э. Эриксон [2006] этникалық бірегейлік мәселесін қарастыра отырып, этникалық жады феноменіне көңіл аударған. Бұл зерттеулерде өзін-өзі анықтаудың әлеуметтік мәселелері, ұжымдық тиесіліктің қалыптасуы мен құрылуының принциптері терең, жан-жақты зерттелген. Сонымен қатар бұл ғалымдардың назарында этникалық бірегейліктің құрылымы, функциялары, оның табиғаты, сонымен қатар оның әлеуметтік саладағы көріністерінің әр түрлі қырлары сияқты күрделі мәселелер болды.

Қазақстандық ғылымда этносаралық қатынастар, этникалық бірегейлік, этносаралық келісім мәселелері тәуелсіздік алған жылдардан бастап қарқынды түрде зерттеле бастады. Бұл мәселелерді отандық ғалымдар Ә.Н. Нысанбаев, В. Курганская, Р. Қадыржанов, К.М. Байпақов, Х. Арғынбаев, Ж.О. Артықбаев, М. Қойгелдиев, Н.М. Масанов, М.С. Шайкемелев және т.б. зерттеп келеді.

Зерттеудің әдіснамасы

Этникалық жады негізін жалпыфилософиялық ұстындар және категориялармен қатар, әлеуметтік философиялық, арнайы ғылыми әдіс-тәсілдер құрады. Атап айтқанда, тарихилық пен логикалықтың бірлігі, нақты тарихилық, тұтастық, себептілік ұстыны, сондай-ақ жалпылық пен жалқылық, абстрактылық пен нақтылық, мән мен құбылыс, мүмкіндік пен қажеттілік, мазмұн мен формалар, сабақтастық, қайшылықтар және басқа категориялар қолданылды. Этникалық жадыны талдаудың әлеуметтік-мәдени компаративистикалық, жүйелі-функционалдық, құрылымдық тәсілдерімен қатар, мәселенің күрделілігіне орай, тарихтың этнография, деректану және тарихнама сынды арнаулы салаларының ұстындары мен әдістері де пайдаланылды.

Этникалық жадының мәні мен мазмұны

Этникалық жады – күрделі әрі көпқұрамды құбылыс. Оның құрамына халықтың тарихи, мәдени, саяси жадысы кіреді. Ол этностың тарихи-әлеуметтік ақпаратын, тарихи мұрасын сақтау, жинау және жалғастыру сияқты қызмет атқарады. Этникалық жады – этникалық бірліктің (топтың, аз ұлттардың, халықтың) өз өткенін жаңғырту мүмкіндігі. Өзінің тарихи мұрасына, ұзақ уақыт бағаланбай келген этномәдени үлгілерге халықтың саналы түрде қайта оралуы жағымды құбылыс болып табылады. Этноәлеуметтік жады әлеуметтік жадының бір құрамдас бөлігі бола отырып, этникалық, әлеуметтік тәжірибені шоғырландырудың арнайы формасын құрайды, оны трансляциялауды қамтамасыз етеді. Этникалық фактор – әлеуметтік жадының белгілі бір детерминанты. Әлеуметтік жадының этникалық құрамы туралы сөз болған кезде белгілі бір нақты-этникалық ерекшелігі бар құбылыс, оқиға, тарихи кезең индивидуум, топ, қоғам тұрғысынан алған баға ескеріледі.

Этникалық жадының мазмұндық негізін халықтың мәдени генофонды құрайды, ол этникалық мәдениеттің элементтерінен тұрады. Оған тіл, өнер, халықтың материалды мәдениеті, ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, халықтық даналық пен философия кіреді. Этникалық жадының формасын құрушы фактор ретінде ғасырлар бойы жинақталған мұраның, ақпараттың ұрпақтан ұрпаққа берілуін алуға болады. Этноәлеуметтік жадының трансляциялық факторын атап өткен кезде, оның аккумулятивті қызметін де естен шығармау керек. Ол әлеуметтік-мәдени тәжірибені жинақтайтын синтездеуіш болып табылады. Этникалық жады халықтың рухани келбетіндегі ең күрделі әлеуметтік-психологиялық құрылым болып табылады. Ол қабат-қабат болып тілде, мәдениетте, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарда, психологияда жинақталады. Ол туған жер, ұлттық мүдде, материалдық және рухани құндылықтарға деген халықтың қатынасында

да көрінеді. Этноэлеуметтік жадыда тарихтағы батырлық және драмалық оқиғалар бейнеленеді. Сонымен қатар халықтың тарихи оқиғаларға байланысты өкпе-назы да осында сақталады.

Этникалық жадыны ұлттың рухани келбетінің «өзегі», орталығы ретінде қарастыруға болады. Күрделі эволюциялық жүйелерді синергетика аясында зерттеген кезде ғалымдар өткен кезең турады ақпарат оның ортасында сақталатындығын анықтаған. Этноэлеуметтік жады «ұлттық-генетикалық код» болып табылатыны белгілі, ол тарих, оның дамуының кезеңдерін, ұлттың этникалық әлеуетін, тіршілік етуінің жағдайын білдіреді. Жадыда этностың мәдени және әлеуметтік тәжірибесінің кодталуы – көпжақты үдеріс. Ол интеллектуалды-рухани сферада да, материалдық-өндірістік іс-әрекетте де іске асады. Ұлттың рухани келбетіне – халықтың мәдени гено-фондына ену үшін мәдениеттің компоненттері уақыт елегінен өтуі тиіс, сол қауымдастықтың құндылығына айналуы тиіс. Бұл «ұлттық-генетикалық» код жоғалған жағдайда, адамның тұқымының жоғалуы сияқты, біз этникалық қауымдастықтың құруы туралы айтамыз.

Этникалық жадыны екікомпонентті біртұтас құбылыс ретінде көрсетуге болады. Ол этникалық өзек мен әлеуметтік белдеуден тұрады. Бірінші компонент «бастапқы субстратқа» ие, яғни ерекше тұтастық ретінде этникалық қауымдастықтың негізін құрайтын элементтерден тұратын субстрат болып табылады. Этникалық ядро жоғары дәрежеде тұрақтылыққа ие, ол болмашы ғана өзгеріске ұшырайды. Егер этникалық өзек әлеуметтік-биологиялық жадыға, тарихи даму жадысына ие болса, онда әлеуметтік белдік тек тарихи дамудың жадысымен ғана шектеледі. Бұл әлеуметтік белдік ұлттық бірліктің «ақпараттық сүзгіші» функциясын атқарады, ол өзі арқылы көптеген ақпараттық ағындарды өткізеді, сол қауымдастыққа қажетті, құнды, маңызды ақпаратты іріктейді. Басқаша айтқанда, этноэлеуметтік жадының этникалық өзегі этникалық өлшемдердің белгілі бір жиынтығын сақтайды, олардың қолданылуы өзіндік бірегейліктің құралы болып табылады, ол сол этносқа тиістілікті білдіреді. Ал әлеуметтік белдік феноменінің тіршілігі үшін диахрондық емес, синхрондық байланыстар маңызды.

Халықтың әлеуметтік жадысы әр түрлі ұрпақтардың жеке тәжірибелерімен шектеледі. Көп жағдайда адамдар өздері үшін өмір сүріп бастаған кезден бастап болған оқиғаларды маңызды деп санайды. Этноэлеуметтік жадының ортасына этникалық компонентті қою этникалық жадыны әлеуметтік жадыдан жоғары қояды білдірмейді, ол ұлттық жадыда этникалықтың тұрақты екенін, мызғымас берік екенін білдіреді. Әлеуметтік-мәдени дағдарыстар кезінде, ұлттық қозғалыстардың күшеюі кезінде тарихи тәжірибе мен білімнің өзектілігі артады. Әлеуметтік топтар, қоғамдық қозғалыстар этникалық жадыдан негіздеме табады, өздерінің ұлттық талаптарына қолдау табады. Бірақ этникалық жадыға жүгіну жады феноменімен негізделмейді, ол ұлттық мүддемен байланысты.

Әр түрлі саяси, қоғамдық күштер тарихи санада өздері көргісі келген нәрсені көреді. Ұлттық жадыға әрқашанда таңдау тән, өйткені бұл жерде субъективті фактор бар, яғни оқиғалар жеке адамдардың, әр түрлі әлеуметтік топтардың мүдделері тұрғысынан түсіндіріледі.

«Әлеуметтік жадының қызметі өзінің екі қырынан танылады: әрекет үстіндегі буынның мәдени жүкті жинақтап қалыптастыруы ретінде және кейінгі ұрпақтың бұл дәстүрді жаңғыртуы ретінде. Әлеуметтік жадының жинақталуы мен игерілуі біртұтас тарихи субъект шеңберіндегі адамдардың санасы мен еркіне бағынбайтын материалды, объективті үдеріс болса, нақты әлеуметтік қауымдастықтың уақыт ағымындағы өзгеріске түсетін осы тарихи сабақтастығы «қоғамның тарихи санасы» деп аталады. Тарихи байланыстың материалдылығы тарихи сана индивидтерінің субъективті рухани белсенділігіне айналып, бірте-бірте индивидуалдылықтан жоғары тұрған қоғамдық сананың ерекше бір қыры ретінде көрініс табады» [Сатершинов 2016, 106 б.].

Жады – күнделікті өмірлік тәжірибе мен қоғамдық институттар арқылы отбасының, діннің, әлеуметтік таптың әсерімен дамиды қандай да бір мәдени шығарма емес қазіргі кезде құрылған және естеліктер жиынтығы ретіндегі әлеуметтік құрылым. Әлеуметтік жадының қызметі өзінің екі қырынан: әрекет үстіндегі буынның мәдени жүкті жинақтап қалыптастыруы және кейінгі ұрпақтың бұл дәстүрді жаңғыртуы ретінде танылады. Әлеуметтік жадының жинақталуы мен игерілуі біртұтас тарихи субъект шеңберіндегі адамдардың санасы мен еркіне бағынбайтын материалды, объективті үдеріс болса, нақты әлеуметтік қауымдастықтың уақыт ағымындағы өзгеріске түсетін осы тарихи сабақтастығы «қоғамның тарихи санасы» деп аталады. Тарихи байланыстың материалдылығы тарихи сана индивидтерінің субъективті рухани белсенділігіне айналып, бірте-бірте индивидуалдылықтан жоғары тұрған қоғамдық сананың ерекше бір қыры ретінде көрініс табады. Н.А. Бердяевтың пікірінше, жады тек өткенді еске түсіру емес, өткенді тек түсініп қана қоймай, оның өзгеруіне де бағытталған «рухани белсенділіктің» тууы [Историческая память и образы прошлого в российской культуре XIX – начала XX вв 2011].

Әлеуметтік жады жағдайлардың үнемі өзгеріп отыруына қарамастан дамудың үздіксіздігін сақтаудағы қоғамның қажеттілігін өтейтін құрал және қоғамның қалыпты қызметінің шарты болып табылады. Алдыңғы дамумен сабақтастық жойылған жағдайда, сабақтастықтың жаңа жағдайларға бейімделе алмаған тұстарында тарихи байланыс үзіліп, тарихи ұмыту тетігі іске қосылады. Бұл ұмыту анағұрлым әлеуметтік маңызды ақпаратқа орын беруі тиіс. Алайда ұмытушылық идеологиялық догмалар мен саяси күштердің араласуынсыз, табиғи түрде жүзеге асуы керек. Олай болмаған жағдайда әлеуметтік жады зорлықпен тазартылып, жасанды, саясиленген тарихи сана бекітіледі. Әлеуметтік жады ретіндегі тарихи сана қоғамның шоғырлануында орасан рөл ойнайды. Сондықтан

тарихқа немқұрайлы қатынас, оны уақытша саяси құмарлық пайдасына шешу қоғамның рухани-интеллектуалдық өміріне нұқсан келтіреді. Қазіргі заманда жүзеге асқан түбегейлі экономикалық, саяси және әлеуметтік өзгерістердің тарихи санаға, оның қызметіне әсерін тигізгені даусыз. Белгілі ресейлік социолог Ж.Т. Тощенко [2008]. «Тарихи жады – бұл қазіргі мен болашақпен тағыз байланыса отырып, өткен кезеңнің маңыздылығы мен өзектілігін бейнелейтін тоғысқан сана деп есептейді».

Этникалық жады феномені бірмағыналы, біржақты болып келеді, сондықтан ол этникалық және топтық араздықты тудыру, оны ұшықтыру, ұлт-аралық қатынастарда шиеленісті тудыру үшін қолданылуы мүмкін, екіншіден – халықтардың тату-тәтті көрші тұруы мен ынтымақтастықпен араласуына мүмкіндік береді. Этноәлеуметтік жадының қарама-қайшылығы бұл феноменнің белгілі бір биліктің, саяси, әлеуметтік топтардың өз мүдделері үшін оны пайдалануымен байланысты. Өйткені олар әрқашан тарихи мәселелерге байланысты өз пікірлері мен ұстанымдарын қоғамға таңумен, оған иландырумен айналысады.

Этникалық жадыны зерттеген кезде оның бастапқы анықтамасы оның мазмұнын құраушы фактілер, сюжеттер болып табылатынын ескеру керек. Олар халықтың тарихи даму жолын, мәдени және материалдық құндылықтарын сипаттайды, оның барлығы этникалық бірегейліктің негізінде жатады. Этноәлеуметтік жадының басты сипаты – ұлттық бірегейлікті сақтау және ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отыру. Этноәлеуметтік жады шоғырланған ақпарат тәрбие және білім беру институттары арқылы, мұрагерлік тетіктердің негізінде бір ұрпақтан бір ұрпаққа жалғасады. Ол өз кезегінде ұлттық бірегейлікті қамтамасыз етеді.

Этникалық жады мен ұлттық бірегейліктің өзара арақатынасы

Жады мен бірегейлік – біртұтас ұғымдар, екеуінің арасында өзара тәуелділік бар. Бірегейлік жадыда қалыптасады, бірегейлену – ұжымдық жадының негізгі қызметінің бірі. Этникалық жадының басты атқарымдық сипаттамасы – ұлттық қауымның өзіндік бірегейлігін сақтау мен табыстау. Этникалық жады жинақтайтын ақпарат тәрбие мен білім институты, әлеуметтік мұрагерлену тетігі арқылы ұрпақтан ұрпаққа таралады және ұлттық қауымның өзіндік бірегейлігін қамтамасыз етеді. Этникалық жады ұлттың рухани кескіні жүйесінде ең қиын әлеуметтік-психологиялық білімді көрсетеді. Тілде, мәдениетте, әдет-ғұрыпта сақталған этникалық жады туған жер, ұлттық мүддені сезіну, халықтың материалдық және рухани құндылықтарына деген қатынасы жайлы түсініктерді де көрсетеді.

Жады мен бірегейліктің түбегейлі байланысын француз социологы М. Хальбвакстың есімімен байланыстырады. Ол ұжымдық жады феноменін түрлі қоғамдағы адамдардың өзіндік бірегейлену құралы

деп есептеді. М. Хальбвакс жады осы күні құрылған және естеліктер емес, күнделікті өмірлік тәжірибе мен қоғамдық институттардың тілдік құрылымы арқылы отбасының, діннің, әлеуметтік топтардың әсерімен дамиды, мәдени шығарма деп есептейді [Сабанчиев 2004, 131 с.].

Этникалық жадының детерминациясын зерттеген кезде оның бастапқы дефинициясы, оның мазмұнын құраушы фактілер, сюжеттер болып табылатынын ескеру керек. Олар халықтың тарихи даму жолын, мәдени және материалдық құндылықтарын сипаттайды, оның барлығы этникалық бірегейліктің негізінде жатады. Этноәлеуметтік жадының функционалды басты сипаты – ұлттық бірегейлікті сақтау және ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отыру. Этноәлеуметтік жады аккумуляциялайтын ақпарат тәрбие және білім беру институттары арқылы, мұрагерлік механизмдердің негізінде бір ұрпақтан бір ұрпаққа трансляцияланады. Ол өз кезегінде ұлттық бірегейлікті қамтамасыз етеді. Ұлттық таным мен өзін-өзі танудың нәтижесі ұлттық өзін-өзі анықтау және бірегейлік болып табылады. Бірегейлік, сәйкестілік даму барысында пайда болады және тұтас құрылымға тиістілігін сезімін белгілейді, адамның саналы түсінуі бұл құрылымның бөлігін құрайды және онда белгілі бір ережеге ие болады. Бірегейлік адамға өзінің әлеуметтік сатыны табуға және негізгі қажеттіліктерін іске асыруға көмектеседі, ол ең жаман қайғыдан – жалғыздық пен күдіктен құтылуға мүмкіндік береді [Этническая психология и общество, 1997].

Бірегейлік ұғымы индивидтер мен топтарды салыстырмалы тұрақты, «өздеріне өздері сәйкес болатын» біртұтастық ретінде сипаттауда қолданылады. Философияда бірегейлік бұл бір заттың құрамында болмайды, ол қарым-қатынасты білдіреді деп тұжырымайды. Яғни ол тек әлеуметтік өзара әрекет барысында ғана қалыптасады, бекітіледі немесе керісінше, қайта қалыптасып, трансформацияланады. Нақты айтатын болсақ, бірегейлік сөзін индивидтер ғана анықтайды, өйткені субъектілік қасиет тек индивидтерге тән, яғни өздеріне қатысты немесе мүлдем қатысы жоқ белгілі бір белгілерді қолдану мүмкіндігіне тек индивидтер ие. Ал бірегейлік түсінігін топтарға тиісті қолдану тек ол сөздің ауыспалы мағынасында, бейнелеу мағынасында қолдануға болады.

Ұлттық бірегейлік ұрпақтың рухани деңгейінен шығады, рухани деңгей арқылы көрініп, жүзеге асып отырады. Ұрпақтың рухани деңгейі ұлттық тәрбие, діни сауаттылық, тарих білімі, интеллектуалдық қызметі, мәдениеті, қабілеті, өнері, білімі, еңбекқорлығы негізінде көрініп отырған. Рухани деңгейі бар қоғамда ұлттың және оны демеп отыратын зиялылардың азаматтық, тұлғалық бірегейлігі сақталмақ. Керісінше жемқорлыққа, паракорлыққа халықтың көзі үйренген ортада ұлттық бірегейлік түгіл азаматтық бірегейлік болмайды, болса да қоғамда елдің табиғатына, ұлттың мінезіне жат нәрселердің орын алуы себепті тарихтан келе жатқан дәстүрден (ұлттық бірегейлік пен тұлғалық бірегейліктің жолынан) өсіп келе жатқан ұрпақтың ішкі әлемі алшақтай түспек.

Этникалық бірегейлік әлеуметтік бірегейліктің бөлігі болып табылады. Н.М. Лебедованың пікіріне сәйкес, адамның этникалық бірегейлігі бірегейліктің басқа да типтерімен салыстырғанда әлемді ақпараттық құрылымдаудың ежелгі және тұрақты формасы болып саналады. Әлеуметтік бірегейліктің маңызды құрамды бөліктерінің бірі – этникалық бірегейлікті оның құрылымынан босату немесе ығыстыру, бір жағынан, «Мен» бейнесінің тұтастығын, екінші жағынан, басқа қандай да бір мәдениетпен байланысын жоғалту қауіп тудырады, этнопсихологияда бұл қасиетті этникалық гипобірегейлік деп атайды. Этникалық бірегейлікті (этникалық гипоидентичность) жоғалту тұтас алғанда адам үшін жағымсыз себептерге алып келеді. Өзінің маңызын және ұлттық бірегейлігін, сонымен қатар өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттерін жете ұғынбауы, адамның ішкі жағынан азат етілмеуі, өзіне қысым көрсетуі, жасқаншақтауы, өзінің мәдени «Менін» басуға тырысуы, оны ішкі кикілжіңге алып келеді. Ол өзіне деген сенімін жоғалтады немесе оны тіпті де меңгермейді, ынтасыз, өзін қорғай алмайды және басқаның айналасының пассивті объектісі болып қалыптасады [Казахстан в глобальном мире: вызовы и сохранение идентичности, 2011].

Ұлттық бірегейлік пен тарихтағы, қоғамдағы тұлғалық бірегейлік ел мен жеке адам болмысына ұлттық сана арқылы келеді. Қоғамда ұлттық сана арқылы сақталады. Ұлттық сана қашан да ел өмірінде тарихи сана негізінде қалыптасып, нығайып отырған. Тарихи сана адамның өз тарихын толық білуінен, дәстүрді иеленуден, мәдениетінің құндылықтарын игеруден және білімді болудан, адамгершіліктен шығады, ұлттық сана осы принцип арқылы адам бойында қалыптасады.

Қазақтың ұлттық тарихының тағылымын баяндайтын дүниелер өскелең ұрпақтың (жастардың) өзіндік санасын тәрбиелеудің тәсілі, осыдан шыққан дүние, сананы тарих өрісіне, ұлттық мүдде деңгейіне көтерудің тетігі, негізгі тәсілі және дұрыс жолы. Яғни, қазақтың ұлттық руханияты әрдайым ұлттық бірегейліктің ұйытқысы болып отырған. Ахмет Байтұрсынов жазып кеткендей, «рухты ертек жырлар, батыр әңгімелері халықтың рухы көтерілген шақта шыққан сөз болады. Батырлардың рухынан, батырларды жыр қылған ақын сөздерінің рухынан сол жыр шыққан замандағы халық рухы қандай болғанын білеміз. Ертегілер бұрынғының қалпынан, салтынан дерек бергендей, ертек жырлар бұрынғының рухынан дерек береді. Бұл бір. Екіншісі, батырлар жырының құны тілге пайда беру жағынан зор. Өлеңмен айтылған әңгіменің сөзі көпке төзеді, тез өзгере қоймайды. Солай болған соң, батырлар әңгімесінде аталарымыздың сөздері сақталып келген. Біз сияқты тілі жетіліп болмаған халыққа аталарымыздың сөздері сақтаған әңгімелер құнды болмақ. Сондай құнды әңгімелердің бірі батырлар әңгімесі болмақ» [Байтұрсынов 1992].

Тарихымыздан белгілі жеке адам ойшыл, ақын, батыр, ғалым болсын, өз бетінше ұлтшыл, ұлтжанды болған емес, болмайды да. Қазақтың

тұлғаларының қалыптасуында оның бойындағы қабілетінің дамуына ықпал еткен елдің рухани тәжірибесі, құндылықтар, ортаның үйретер өнегесі бар. Бұл үнемі ескерілетін нәрсе. Міржақып Дулатов «Қазақ зиялылары» атты мақаласында былай деген: «Адамның алдымен адам сипаты болуы шарт. Өзінен басқаның тілегін тілей алмаған, арын, иманын қара басының пайдасы үшін қысқа күнде қырық сататын соғылғандардан қаны тамып тұрған ұлтшыл артық. Бірақ, біздің қазақтың ұлтшылдары өзге жуан елдердің ұлтшылдарындай емес екені бәрімізге белгілі. Бізді ұлтшыл қылған нәрсе – біздің кемдікте, қорлықта жүргендігіміз, көрінгеннен соққы жегендігіміз еді егер теңгеруші табылады екен, ұлтшылдықты ортақшылдыққа айырбастауымыз қиын емес» [Дулатов 2003].

Қазақ зиялыларының өмірі айқын дәлел болып отырғандай, жеке адамның ұлтжанды, ел азаматы, тұлға дәрежесіне көтерілуі ұлттық сана, ұлттық рух арқылы ғана жүзеге асып отырған. Сондықтан да, ұлттық рух ұлттық және тұлғалық біргеіліктің тұтқасы. Ұлттық рух дегеніміз елдің рухани өмірінде пайда болатын өткінші әдеттерге, нәрселерге бағынбайтын, төзбейтін, берілмейтін, жеңілмейтін халықтың, жеке адамның ерекше мінезі. Ұлттық рух адамның бойында қоғамдық сананың барлық түрлерін дұрыс білу арқылы нығайып отырмақ.

Ұлттық рух ұрпақтан ұрпаққа, бабадан немереге, әкеден балаға үйретілетін тағылым, яғни кісілік өнеге. Егер ол жастарға үйретілмеген жағдайда бәрібір ұрпақ оны өз бетімен іздейді. Себебі әр адамның танымының түбінде ұлттық рухты аңсау сезімі жатады. Тарихының тәжірибесіне сүйенбесе өз бетінше ұлтына, жұртына қызмет етемін дейтін адамның мінезі шектен асып кетуі мүмкін. Тарих тағылымы, тарихтың тәжірибесі бойында азаматтық мүмкіндігі бар адам үшін рухани қазық.

Тарихтағы қазақ қоғамының тәжірибесінен көріп отырғанымыздай, мемлекет қоғамда нағыз ұлт зиялыларының институтын сақтап, нығайтып отыруға мүдделі, үнемі осыған мән беруі тиіс. Қазақ елі тарихта бұған ерекше мән берген. Қазақ ұлты және оның зиялылары заман талабына сай ел мүддесіне қызмет етудің талабының өзгеріп отыратындығын терең білген. Сол себептен, қоғам тарапынан қашан да ұлттық бірегейлікке ерекше мән беріліп отырған. Себебі адамзат өркениеті биіктеген сайын қоғамның құрылысы да өзгере бастайды, әлемде болатын жаңалық барлық адамзат қоғамына ықпалын тигізбей қоймайды. Әлемдік өркениет өрісінде мемлекет өзінің дербестігін сақтап қалу, нығайту үшін қоғамдық ортада, мемлекеттің ішкі өмірінде ұлттық бірегейлік сақталуы қажет.

Заман ағымындағы адамзат мәдениетінің өзгеруіне орай, адам да өзгереді, тіпті қоғамда әр түрлі адамдар, топтар, секталар пайда болуы мүмкін. Мемлекетті әлсіретудің амалы қоғамдағы ұлттық бірегейлікті ыдыратумен тең. Бірегейлікті (ұлттық, жалпы ұлттық, азаматтық болсын)

ыдырататын нәрсе ата дінін, алған білімін дәстүрге, қоғамға, тарихқа, мемлекетке қарсы қоюдан шығады, ол жастардың ұлттық болмысына, діліне қарсы тәрбиеленуі, білім алуы, өзге біреудің ықпалымен ізденуі. Қазақ руханиятында зерделенген, алаш тұлғаларының ұстанымына, өмір мәндік түсінігіне айналған елдік, ар-намыс, қайырымдылық, жауапкершілік, кішіпейілді болу, төзім, қанағат, мейірімділік сынды ізгі қасиеттер, ұрпаққа үйретіліп отырған адал еңбек түсінігі ұлттық бірегейліктің негізгі тұтқасы. Осы құндылықтар арқылы қазақтың отбасында, қоғам өмірінде бірлік, түсінік, төзімділік, қайырымдылық сақталған. Тарихтағы қазақ қоғамынан түйеріміз, өскен ортасына сенетін адам қоғамға да сенеді, мемлекетін өз үйіндей сезінеді.

Қазақ халқының ұлттық бірегейлігінің және алаш зиялыларының тұлғалық бірегейлігінің, қоғамдағы кісіліктің қалыптасуындағы үлкен міндет дәстүрге жүктелгендігін, дәстүрді иелену, сақтау, кейінгі буынға табыстаудың ұрпаққа міндеттелгендігін уақыт дәлелдеуде. Ұлттық дәстүрін терістеп, құндылығын тереңнен ұғына білмеген, дін мен дәстүрді бір-біріне қарсы қоятын ұрпақ өскен ортасынан іштей де, сырттай да оқшауланады. Дәстүрден іштей алшақтауда адамның қоғамынан, мемлекетінен іштей өгейленуі, жаттануы болады.

Қорытынды

Жаһандану бүгінгі таңда жалпы дүниежүзілік процесс болып табылады. Тәуелсіздіктің қалыптасуы, ұлттық мемлекеттіліктің дамуы қоғамдағы біріктіру факторы болып табылатын салауатты ұлттық бірегейлікті қалыптастыруымен тығыз байланысты. Ол мемлекет территориясында тұратын барлық этностық топ мүдделерінің теңқұқылығын қамтамасыз ететін мемлекеттік саясатқа едәуір ықпал ете алады. Қолайлы әлеуметтік-тарихи жағдайда жағымды этникалық бірегейлік елжандылықтан, өз халқының және оның ұлы тұлғаларының жетістігін мақтан тұтудан, жоғары өзіндік бағалаудан, өзінің беделін сезінуден т.б. көрінеді.

Тәуелсіз Қазақстан өзінің даму барысында және ұлттық бірегейлігін қалыптастыру кезеңінде арғы шығу тегі, салт-дәстүрін, рухани-мәдени ұстанымдарын, тарихын, яғни қазақтардың қайдан, қашан, қалай шыққанын, болмысын танып-білуге ұмтылғаны күмән туғызбаса керек. Ұлттық өзіндік менді қалыптастыратын тетіктер мен жағдаяттар сан алуан. Оған көшедегі қаптаған жарнамалардан бастап, енді ғана дүние есігін ашқан сәбидің құлағына естілетін ән мен күйге дейін кіреді.

Өткен кезеңнің тарихи, әлеуметтік жадысына қайта оралу кез келген қоғамның қажеттілігі болып табылады, өйткені онда өте маңызды, әрі терең тәрбиелік мән бар. Тарихи, этникалық жады ұрпақтардың арасындағы байланысты күшейтеді, әр түрлі салалардағы, топтардағы адамдардың серіктестігіне, араласуына жақсы ықпал етеді.

Кеңес заманынан кейінгі қазақстандықтардың өзіндік бірегейлілік үдерісі бүгінгі күнге дейін аяқталды деп айтуға болмайды. Еліміз болашақта өзінің тарихи қалыптасып келе жатқан ұлттық келбетін сақтап қана қоймай, сонымен қатар тең құқылы дәрежеде өзге елдермен жаһандану үдерісіне кіруі қажет. Жаһандану кезеңінде Қазақстан өзінің ұлттық және мемлекеттік бірегейлілігін сақтап қалу мәселесі туындайды. Осы арқылы мемлекетіміз әлемдік ұйымдарда өз орнын сақтап, нығайта алу мүмкіндігіне ие болады. Бұл дегеніміз жаһандану кезеңінің барлық жағдайларына көне бермеу керек деген сөз, яғни Қазақстан тікелей өз даму стратегиясын жүргізуі қажет. Сонда ғана ұлттық және мемлекеттік бірегейлігімізді сақтап қала аламыз.

Қазіргі өзгермелі қоғам жағдайында этникалық әлеуметтендіру мәселесінің шиеленісуі бірқатар факторлармен дәлелденеді: қазіргі заманғы көпмәдени және көпэтникалық қоғамда қоғамдық қатынастардағы болып жатқан өзгерістер нәтижесінде туындаған жастарды әлеуметтендіру ерекшеліктерінің, ұлтаралық байланыстардың көбеюі; жаһандану және құндылық бағдардың төмендеуі жағдайында тұлғаның маргинализациясы; бірыңғайланған батыстық мәдениеттің қаптап келуі; этникалық әлеуметтену институтының рөлін шешетін қазіргі заманғы нуклеарлы отбасының біртіндеп жойылуы; этникалық рухани құндылықтарды беретін әлеуметтік тетіктердің күрделенуі. Этникалық тұлғаны тәрбиелеу күрделене түсуде. Осындай жағдаятта қазіргі заманғы тұлғаны этникалық әлеуметтендіруге әлеуметтендірудің заманауи институттарын, мысалы ұлттық мәдениетті, тілді, дәстүрді сақтауға, сонымен бірге жаңартылған негізде этникалық бірегейлікті қалыптастыруға жауапты ұлттық БАҚ, білім беру мекемелері, қоғамдық ұйымдар, арнайы құрылған мемлекеттік мекемелерді аса белсенді және мақсатты бағытта қатыстыру қажеттілігінің өзектілігі пайда болады.

Библиография

- Байтұрсынов, А. 1992. 'Тіл тағылымы'. Алматы, Ана тілі, 448 б.
- Бромлей, Ю. 1983. 'Очерки теории этноса'. М., 385 с.
- Геллнер, Э. 1991. 'Нации и национализм'. М., Прогресс, 319 с.
- Дулатов, М. 2003. 'Бес томдық шығармалар жинағы'. Алматы, Мектеп, Т.3. 400 б.
- 'Казахстан в глобальном мире: вызовы и сохранение идентичности'. 2011. Алматы: Институт философии и политологии КН МОН РК, 422 с.
- Сатершинов, Б. & Сағиқызы, А. 2016. 'Тарихи сананың мәні мен мазмұнына қатысты кейбір мәселелер', Историческая память как источник конструирования казахстанской идентичности. Мат. 4-й науч.-практ. конф. Научно-экспертной группы АНК. Алматы, ИФПР КН МОН РК, 140 с.
- Сабанчеев, Р. 2004. 'Память как культурно-исторический феномен в работах Мориса Халбвакса'. Гуманитарные исследование в восточной Сибири и на Дальнем Востоке, №2.

- Тощенко, Ж. 2008. 'Парадоксальный человек'. М., ЮНИТИ-ДАНА, 543 с.
- Хабермас, Ю. 1999. 'В поисках национальной идентичности: философские и политические статьи'. Донецк, Донбасс, 415 с.
- Хантингтон, С. 2003. 'Столкновение цивилизаций'. М., АСТ, 603 с.
- Эриксон, Э. 2006. 'Идентичность: юность и кризис'. М., Флинта, 342 с.
- Этническая психология и общество'. 1997, Под ред. Лебедевой, М.М., Старый сад, 497 с.
- Цит. по: Леонтьева, О. 2011. 'Историческая память и образы прошлого в российской культуре XIX – начала XX вв'. Самара, ООО Книга, 448 с.

Transliteration

- Bajtursynov, A. 1992. 'Til tagylymy'. Almaty, Ana tili, 448 b.
- Bromlej, Ju. 1983. 'Ocherki teorii jetnosa'. М., 385 s.
- Gellner, Je. 1991, 'Nacii i nacionalizm'. М., Progress, 319 s.
- Dulatov, M. 2003. 'Bes tomdyk shygarmalar zhinagy'. Almaty, Mektep, T.3. 400 b.
- 'Kazakhstan v global'nom mire: vyzovy i sohranenie identichnosti'. 2011. Almaty, Institut filosofii i politologii KN MON RK, 422 s.
- Satershinov, B. & Sagikyzy, A. 2016. 'Tarihi sananyn mani men mazmunyna katysty kejbir maseleler' Istoricheskaja pamjat' kak istochnik konstruirovaniya kazahstanskoy identichnosti. *Mat. 4-j g. nauch.-prakt. konf. Nauchno-jekspertnoj grupy ANK*. Almaty, IFPR KN MON RK, 140 s.
- Sabanchee, v R. 2004. 'Pamjat' kak kul'turno-istoricheskij fenomen v rabotah Morisa Halbvaksa'. *Gumanitarnye issledovanie v vostochnoj Sibiri i na Dal'nem Vostoke*, №2.
- Toshhenko, Zh. 2008. 'Paradoksal'nyj chelovek'. М., ЮНИТИ-ДАНА, 543 с.
- Habermas, Ju. 1999. 'V poiskah nacional'noj identichnosti: filosofskie i politicheskie stat'i'. Doneck, Donbass, 415 s.
- Hantington, S. 2003. 'Stolknovenie civilizacij' М., АСТ, 603 с.
- Jerikson, Je. 2006. 'Identichnost': junost' i krizis', М., Flinta, 342 s.
- 'Jetnicheskaja psihologija i obshhestvo'. 1997. Pod red. Lebedevoj, N. M., Staryj sad, 497 s.
- Cit. po: Leont'eva, O. 2011. 'Istoricheskaja pamjat' i obrazy proshlogo v rossijskoj kul'ture XIX – nachala HH vv'. Samara, ООО Книга, 448 s.

Аубакирова С.С., Ахметова Г.Г., Капышева Б.С.

Роль этнической памяти в формировании национальной идентичности

В статье рассматривается роль этнической памяти в формировании этнической идентичности. Затрагивается проблема влияния коллективной памяти о прошлом своего народа на межетнические отношения. Основная цель состоит в том, чтобы подчеркнуть значимость этнической памяти в национальной идентификации и определить границы ее влияния на этот процесс. Проведен анализ особенностей этнической идентификации, в том числе в условиях кризиса, общественно-политических потрясений, проанализирована роль памяти в этом процессе, отмечен ее конструируемый характер.

Raushan Sartayeva (Almaty, Kazakhstan)

ON PHILOSOPHICAL BASES OF PROCESSES OF NEW MODERNIZATION IN AN ERA OF GLOBALIZATION AND «INDUSTRY 4.0».

Abstract. Today, in the context of globalization, there has been a transition from the world mega-society into a new reality, a new phase of the global civilizational development – «Industry-4.0» – on the basis of singular technologies. While the processes of new modernization, associated primarily with ethical problems become of paramount importance. That is, processes of new modernization are, first of all, processes of spiritual modernization, philosophical bases of which are the following: a new understanding of the phenomenon of spirituality as a practical need, based on a new understanding of the principle of wholeness, holonomic-holographic approach. In addition, in the context of building a promising future models, spiritual modernization, based on a new understanding of the phenomenon of spirituality, is an important and necessary prerequisite for realization of all other types of modernization, specifically, socio-economic, political, ideological ones. So spiritual modernization should be the basis of building a new stage in the development of the world community.

Keywords: globalization, «Industry-4.0», singularity, modernization, spiritual modernization; spirituality; the principle of wholeness; holonomic-holographic approach; postmodernity.

Introduction

One of the main constituent characteristics of the modern world constituting in the context of globalization is to move to a new level of civilization development-the so-called «Industry 4.0».

«Industry 4.0» was announced as the main case scenario of future development of the global mega-society at the World Economic Forum “Davos-2016». The processes of transition to the new level of development (the fourth industrial revolution) are carried out on the basis of «singular technologies» in the context of globalization.

Under the influence of such technologies being of the world’s mega-society will undergo profound changes. In general, such changes will be shared by the individual itself, and its moral and ontological attitude as to nature and to its own being.

In General, modern globalizing world, a characteristic feature of which is the compression of space and time, carries in its development, in addition to the known positive moments, new threats and risks, challenges and requirements.

The following concerns may be mentioned Among the main challenges, threats and risks of modern civilization development: anthropogenic singularity, «social singularity», «scientific and technological singularity», «post-man», «new world order », as well as resulting from these problems, the most important task of survival of both states and individuals.

Under such terms for developing states, states of «transit period», states of catching-up development, which include almost all the post-soviet states (including my own country-Kazakhstan) the tasks of modernizing and transformation of public life (economy and society) are becoming even more important.

Methodology

For research of the philosophical bases of processes of new modernization during an era of globalization and «the Industries 4-0» as the main approach system approach to the sphere of policy of the famous American sociologist (the founder of school of structural functionalism) Tolkott Parsons has been used with [Talcott Parsons 1998]. According to this approach society is considered as the difficult system consisting of rather independent subsystems – economic, political, spiritual and so-called integrative (state).

In addition, in the context of current trends of formation of integrated methods of a research in this work the combination of different approaches (on the basis of the basic approach which is already stated above) to a research of problems of spiritual modernization is carried out namely: holonomic-holographic approach on the basis of which, respectively, new approach to understanding of a phenomenon of wholeness, the principle of wholeness and new understanding of spirituality is formed.

Phenomenon of globalization and new socio-cultural reality

Globalization or processes of globalization today are commonly called a complex being prevalent in socio-cultural processes of trends such as: new technologies in the sphere of communications (Internet), the activities of transnational corporations, movement of financial equities (electronic money and all the operations associated with them), etc.

It should be noted that with all the variety of definitions of the term «globalization», common to them all is that the term itself was a conceptual generalization of thorough understanding acceleration of global integration processes. And global integration processes, in turn, resulted from the expansion of Western neo-liberal economic model of development.

Generally, neoliberal globalization, as it is known, is an extremely contradictory thing. On the one hand, it opens up new opportunities for the development relates to dissemination of information, knowledge, new technologies, and, in principle, allows better use of the advantages of international division

of labor, cooperation in production, more efficient use of resources and so forth. But in fact, neo-liberal globalization generates enormous instability in the global financial system, leading to greater imbalances in the world economy and to increasing social polarization. That is, globalization becomes the world development volatility extension factor» [Стиглиц Дж. 2005, p. 277].

In addition, it can be argued that globalization, increasingly becoming the world development volatility extension factor, is a cause and a consequence of the systemic civilization crisis. The global nature of the crisis is confirmed by the fact that it is manifested in all areas of human activities. Signs that the humanity is being involved at an accelerating rate in a process of deep transformation, accompanied by loss of the sustainable development prospects have become increasingly evident [2005, p. 272].

Today in a globalizing world, in the midst of a fundamental transformation of the world's mega-society, according to many researchers, there is being formed a new socio-cultural reality which cannot be described using existing philosophical universals (About a man, a world, global evolution of a man, the world, society) [Летов 2009]. This qualitatively different state of society, different researchers called differently: postindustrial, post-capitalistic, post-economic, super-industrial, informational, knowledge society, etc.

Accelerating and expanding practice of using the latest technologies introduces world mega-society in such evolutionary state, which is called the state of singularity (astrophysics term), in which saltation "man – post-man «is possible.

According to many social experts «Singular technologies» will promote the fundamental changes in the development of the world community – the main subject of existential anxieties in the twenty-first century. Therefore, many researchers point out that humanity entering a new mode of evolution, leaving the reality and ontology, which were formed during the entire previous human evolution [Свидиненко et.al.].

«Singular technologies allow a person to create a new reality. A leap forward a new reality is carried out by means of synthesis of high-tech and high-hume technologies, aimed at changing the nature and vivid human consciousness. As a matter of fact this powerful synthesis incorporates all of the latest technologies. It's all sorts of nano-technologies, information and media technologies, neuro-chip technologies, virtual reality, artificial intelligence, neural implant technologies, through which people can transfer their identity in electronic form, etc.

Such actions provided at being of the world's mega-society, have given rise to ambivalent effect, i.e. provoke both benefits and global threats. Who and how will be able to use the «singular technologies»-that is, perhaps, the main issue and the problem of «the new reality». The new being of human will largely depend on this question «who and how?»

So today in modern society there are trends of «dehumanization», namely: that in traditional societies was considered impossible is transferred into the realm of the possible, further from the realm of the possible into the realm of rational, and from the realm of the rational into legal plane. Objective or subjective nature of these processes should be, in our view, the subject of a comprehensive reflection.

In the context of the above mentioned, it is possible two basic scenarios forming the human «new being»: 1) «new world order» (universal empire, as the science fiction writers describe), in at which a small group of individuals acting only in their own narrow interests, manages the states, nations, cultures; 2) or society, close by its characteristics to the welfare society (justice). One of the basic tools for destruction of traditional societies on ways of moving the world society towards the first possible scenario of their future is postmodernism as an ideology based on the absolute priority of the rights of individuals. The main tool towards forming a 2nd scenario of future world mega-society, viable model of the future, is a new understanding of the spirituality phenomenon (based on a new understanding of the principle of wholeness and holonomic-holographic approach) as an awareness of its unity with the surrounding world and to build on the basis of this understanding new behavioral strategy aimed at cooperation and concern for the environment.

Globalization as a phenomenon of planetary scale is presented as «compression» of space and time, characterized by accelerating processes of differentiation and integration, increasing trends of unification. According to many researchers, the processes of unification are not simply accompany to globalization, but identical to this phenomenon.

Globalization and spiritual modernization as a basis of creation of a new stage in development of world mega-society

Today among the most serious challenges to the world community, posed by globalization-unification, we can confidently call the problem of identity: national, civil, ethnic and human identity, their balance. Here it is very important that you do not go blindly into that direction, discourses to which are set by global capital. The main goal of social development should not be a blurring of cultural differences. Primarily global capital is interested in homogenization of cultural space, since this may contribute to more easily promoting goods, services, finance, etc.

Taking into account the role of objective factors in formation of the phenomenon of globalization, it is necessary to remember about subjective factors too that may affect the vector of globalization. Ignoring these factors can lead to the realization of such case scenario of public processes that will lead to a blurring of cultural differences, cultural unification, and then the loss of not only cultural, ethnic, civil identity, but also to the loss of *human identity*. Thus, the proposed today scientific and political solutions to the problems of identity,

leading consciously or unconsciously to the homogenization of cultural space, require careful analysis (comprehensive reflection).

Under terms of new global reality in the context of increasing global trends of desovereignization of state formations virtually all countries in the world are faced with the need of new modernization transformations that require appropriate theoretical and practical studies. What is more, modernization transformations should apply to not only spheres of economics and politics, but the sphere of spirituality as well. Even more, the sphere of spirituality in these transformations should play a leading role.

In the context of globalization («compression» of space and time), accelerating and compacting of event line when civilization development occurs on the basis of a powerful synthesis of high-tech and high-hume technologies, aimed at changing the nature and vivid human consciousness, ethical problems take on a particular importance. Accordingly, the new modernization processes become necessary, first of all, it refers to spiritual modernization.

In the history of mankind, there were many attempts to create effective spiritual teachings. But, as you know, it is quite a challenge to provide the moral imperative. This requires a new approach to understanding the phenomenon of spirituality, the essence of which should be the following thesis: spirituality is a practical necessity, and not simply a matter of personal choice of each individual.

Today, in our view, there is every reason for formation of a new approach to understanding the phenomenon of spirituality, based on a new understanding of the principle of wholeness and the latest scientific researches. In more detail the essence of the new approach is that spirituality (in the context of the above mentioned) should be understood not only and not so much the moral or intellectual, but awareness of its unity with the world surrounding us and forming on the basis of this awareness the model of new behavior, new moral, behavioral imperative, based on harmony, cooperation and care for the environment.

This new approach to understanding spirituality should be based on a new understanding of the principle of wholeness, whose importance for modern science is enormous. The essence of a new understanding of the principle of wholeness is to shift focus (giving a higher value) from the phenomenon of self-sufficiency, self-determinacy of the object to its «from outside environment» (universal relations), in a new approach to the problem of «part» and «whole» ratio (as opposed to earlier «conventional»), based on serious scientific conceptions, claiming the status of a theory of everything. It is a superstring theory, theory of holomovement by D. Bohm [1981], the theory of processes by A. Young [1976], the theory of dissipative structures by I. Prigogine and I. Stengers [1986], etc.), as well as exploring some of the radical schools of thought (lacing approach of Jeffrey Chew [1968], studies of British philosopher of nature, Makhoya Miles [2007], the concept of fractal geometry of nature by Benoit Mandelbrot [1977; 2002], etc.

Forming today and having great importance for modern science in general so-called holonomic-holographic approach has promoted a new understanding of the principle of wholeness. The main idea of this approach consists in the following basic abstract: any smallest part of any system contains information about the whole system [Гроф 1993]. Provided that such an understanding of part and whole ratio does not contradict the phenomenon of emergence, according to which systemic whole is alleged existence of properties being not inherent in its subsystems and units. In overcoming a kind of antinomy of the aforementioned situation introduction within the framework of the holonomic-holographic approach of substratum and information concepts plays an important role at that information manifests as being, and the substrate acts as a phenomenon. The concept of information in this context carries deeper (unlike ordinary understanding), «ontological» content, namely: we have in mind the common base that underlies all phenomena in the world around us.

In general, holonomic-holographic approach fosters a new philosophical, conceptual and methodological approaches in philosophy, namely, it allows combine, «reconcile» metaphysics and dialectics, materialism and idealism in the framework of new synthesizing philosophy.

Thus, a new understanding of the principle of wholeness, in which the emphasis is shifting towards general relationships and which is based on the holonomic-holographic approach, involving a new solution to the problem of «part» and «whole» ratio (as opposed to earlier «conventional»). This, in turn, contributes to a new approach to understanding the phenomenon of spirituality. As mentioned earlier the essence of this new approach is to understand spirituality as a practical necessity.

In view of the foregoing, you can justify the need for spiritual modernization of the world community, along with socio-economic and political modernization.

Moreover, on the basis of the above mentioned, the following thesis is quite legitimate: spiritual modernization, based on a new understanding of the phenomenon of spirituality, is a prerequisite for the realization of all other types of modernization.

Conclusions

One of the main constituent characteristics of the modern world in the context of globalization is to move towards a new level of civilization development – the so-called «Industry 4.0».

In General, modern globalizing world, a characteristic feature of which is the compression of space and time, carries in its development, in addition to the known positive moments, new threats and risks, challenges and requirements.

Today, in the context of globalization, there has been a transition from the world mega-society into a new reality, a new phase of the global civilizational development – «Industry-4.0» – on the basis of singular technologies.

According to many social experts «Singular technologies» will contribute to the fundamental changes in the development of the world community – the main subject of existential anxieties in the twenty-first century. Therefore, many researchers point out that humanity entering a new mode of evolution, leaving the reality, ontology, which was formed during the entire previous human evolution.

Under the influence of such technologies the being of the world's mega-society will undergo profound changes. In general, such changes will be shared by the individual itself, and its moral and ontological attitude as to nature and to its own being.

Under terms of new global reality in the context of increasing global trends of desovereignization of state formations virtually all countries in the world are faced with the need of new modernization transformations that require appropriate theoretical and practical studies. What is more, modernization transformations should apply to not only spheres of economics and politics, but the sphere of spirituality as well. Even more, the sphere of spirituality in these transformations should play a leading role.

In the context of globalization («compression» of space and time), accelerating and compacting of event line when civilization development occurs on the basis of a powerful synthesis of high-tech and high-hume technologies, aimed at changing the nature and vivid human consciousness, ethical problems take on a particular importance. Accordingly, the new modernization processes become necessary, first of all, it refers to spiritual modernization.

The transition of the world's mega-society into a new reality, a new phase of the global civilization development – «Industry-4.0» – takes place through the processes of new modernization, associated primarily with ethical problems. That is, processes of new modernization, first and foremost, are processes of spiritual modernization.

In the history of mankind, there were many attempts to create effective spiritual teachings. But, as you know, it is quite a challenge to provide the moral imperative. This requires a new approach to understanding the phenomenon of spirituality, the essence of which should be the following thesis: spirituality is a practical necessity, and not simply a matter of personal choice of each individual.

Philosophical bases of new processes of modernization are the following: a new understanding of the phenomenon of spirituality as a practical necessity, based on a new understanding of the principle of wholeness, holonomic-holographic approach.

In the context of building a promising future models, spiritual modernization, based on a new understanding of the phenomenon of spirituality is an important and necessary prerequisite for realization of all other types of modernization, specifically, socio-economic, political, ideological ones. So spiritual modernization should be the basis of building a new stage in the development of the world community.

Bibliography

Bohm, D. 1981. 'Wholeness and the Implicate Order'. L., Rout ledge and Kegan Paul, 224 p.

Гроф, С. 1993. 'За пределами мозга', пер. с англ. М., изд-во Трансперсонального института, 504 с.

Летов, О. 2009. 'Этические и философские аспекты нанотехнологий'. (Сводный реферат), РЖ, № 3. с. 82-112.

Mandelbroit, B. 1977. 'The Fractal Geometry of Nature. San-Francisco', Freeman, 615 p.; Мандельброт, Б. 2002. Фрактальная геометрия природы. М., Институт компьютерных исследований, 656 с.

Пригожин, И. & Стенгерс, И. 1986. 'Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой', пер. с англ. М., Прогресс, 432 с.

Пудомягин, А. 2007. 'Плавильный котел души', НЛО, № 5, с. 12.

Стиглиц, Джозеф. 2005. 'Ревущие девяностые. Семена развала'. М., Современная экономика и право, 424 с.

See the works. Свидиненко, Ю. et.al.

Talcott, Parsons. 'The system of modern societies. Published 1971 by Prentice-Hall in Englewood Cliffs', N.J. 152 p.; Парсонс, Т. 1998. Система современных обществ, пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. М., Аспект Пресс, 270 с.

Young, A. 1976. 'The Geometry of meaning'. N.Y., Delacorte Press, 163 p.

Chew, G. 1968. 'Bootstrap Scientific Idea?' Science, 23 August 1968, p. 762-765.

Transliteration

Bohm, D. 1981. 'Wholeness and the Implicate Order'. L., Rout ledge and Kegan Paul, 224 p.

Grof, S. 1993. 'Za predelami mozga' [Outside the Brain], per. s angl. M., izd-vo Transpersonal'nogo instituta, 504 s.

Letov, O. 2009. 'Jeticheskie i filosofskie aspekty nanotekhnologij' [Ethical and Philosophical Aspects of Nanotechnology]. (Svodnyj referat), RZh, № 3. ss. 82-112.

Mandelbroit, B. 1977. 'The Fractal Geometry of Nature. San-Francisco', Freeman, 615 p.; Mandel'brot, B. 2002. Fraktal'naja geometrija prirody. M., Institut komp'juternyh issledovaniy, 656 s.

Prigozhin, I. & Stengers, I. 1986. 'Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s prirodoj' [Order out of Chaos. A New Dialogue Between Man and Nature], per. s angl. M., Progress, 432 s.

Pudomjagin, A. 2007. 'Plavil'nyj kotel dushi' [The Melting Pot of the Soul], NLO, № 5, s. 12.

Stiglic, Dzhozef. 2005. 'Revushhie devjanostye. Semena razvala' [Roaring Nineties. Seeds of Disintegration]. M., Sovremennaja jekonomika i pravo, 424 s.

See the works. Svidinenko, Ju. et.al.

Talcott, Parsons. The system of modern societies. Published 1971 by Prentice-Hall in Englewood Cliffs, N.J. 152 p.; Parsons, T. 1998. Sistema sovremennyh obshchestv, per, s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva. Pod red. M.S. Kovalevoj. M., Aspekt Press, 270 s.

Young, A. 1976. 'The Geometry of meaning'. N.Y., Delacorte Press, 163 p.

Chew, G. 1968. 'Bootstrap Scientific Idea? Science', 23 August 1968, r. 762-765.

Сартаева Р.С.

О философских основаниях процессов новой модернизации в эпоху глобализации и «Индустрии 4-0.»

Сегодня, в условиях глобализации, осуществляется переход мирового мега-социума в новую реальность, новый этап мирового цивилизационного развития – «Индустрию – 4.0» – на основе сингулярных технологий. При этом важнейшее значение приобретают процессы новой модернизации, связанные, в первую очередь, с этическими проблемами. То есть, процессы новой модернизации это, прежде всего, процессы духовной модернизации, философскими основаниями которых являются: новое понимание феномена духовности как практической необходимости, основанное на новом понимании принципа целостности, хоლოномно-голографическом подходе. Кроме того, в контексте построения перспективной модели будущего, духовная модернизация, основанная на новом понимании феномена духовности, является важным и необходимым условием реализации всех других типов модернизации – социально-экономической, политической, идеологической. Поэтому духовная модернизация должна стать основой построения нового этапа в развитии мирового сообщества.

Сартаева Р.С.

Жаһандану мен «Индустрия 4.0» дәуіріндегі жаңа жаңғыру үдерістерінің философиялық тұғырлары туралы

Қазіргі жаһандану жағдайында сингулярлық технологияның негізінде әлеуметтік мега-әлеуметтің жаңа шындыққа, әлемдік өркениеттік даму – «Индустрия 4.0»-ке өтудің жаңа кезеңін жүзеге асыруда. Сонымен қатар, алдымен этикалық мәселелермен байланысты жаңа жаңғыру үдерістері аса зор маңыздылыққа ие болады. Яғни, жаңа жаңғыру үдерістері дегеніміз бұл алдымен рухани жаңғыру үдерістері және оның философиялық тұғырларына жататындар: тұтастылық ұстанымын холомдық-голографиялық тұрғыдан жаңаша түсінуге негізделген практикалық қажеттілік ретіндегі руханилық құбылысын жаңаша түсіну. Сонымен қатар, болашақтың пәрменді моделін құру аясындағы руханилық құбылысының жаңа түсіндірмесіне негізделген рухани жаңғырудың – әлеуметтік-экономикалық, саяси, идеологиялық сияқты барлық басқа типтерін жүзеге асырудың қажетті және маңызды шарты. Сондықтан рухани жаңғыру әлемдік қауымдастық дамуының жаңа кезеңін құрудың негізі болуға тиісті.

Мухтарбек Шайкемелев (Алматы, Казахстан)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация. Статья посвящена анализу социально-психологических аспектов исследований, ведущихся казахстанской гуманитарной наукой в контексте задач модернизации общественного сознания. Показано, что логика развития социальной психологии и комплекса смежных с ней общественных наук – социологии, психологии, этнологии, антропологии, этнопсихологии и этнополитологии – требует становления экспериментального уровня данных наук. В формировании новых методологических подходов и задач социальной и этнической психологии представляется очень важным проследить взаимосвязь истории развития предмета науки с культурой и историей народа, его гуманитарной и интеллектуальной традицией. Трансформации казахстанской социальности в сторону разрушения привычных коллективистских институциональных кодов и всё большей индивидуализации вызывает острую потребность в признании ценности групповых идентификационных проектов, изучением которых занимается социальная психология. Модернизация общественного сознания должна происходить на уровне формирования новых горизонтальных социальных взаимодействий, фиксирующих новые ценностные нормы и ориентации и активизирующих деятельность гражданского общества.

Ключевые слова: социальная психология, социология, модернизация, методология, идентичность, социальность, индивидуализация, этнос, этническая культура, научное исследование.

Социальная психология возникла из синтеза социологии и психологии и имеет свой собственный предмет и методы. В отличие от социологии, которая изучает большие общественные группы, социальные психологи изучают индивидов и малые группы, их взаимовлияние. Социологов интересует не просто человек, а индивид как формирующаяся личность, входящая в какую-либо группу или институт, тогда как «сфера интересов социальных психологов – узнать, как люди думают друг о друге, как они влияют друг на друга и как относятся друг к другу» [Майерс 1999, с. 30]. Психологи изучают индивидуальные внутренние психические процессы, тогда как социальные психологи сосредоточивают свои исследовательские интенции на социальных механизмах взаимоотношений людей.

Что касается психологии межэтнических отношений, то она является составной частью социальной психологии и косвенно связана с культурантропологией. К тому же кроме психологии у неё есть ещё одна «родительская» дисциплина – социология, в рамках которой этнопсихология включена в систему социологических знаний как маргинальное направление социологического исследования межгрупповых отношений [Андреева 1996].

Следует отметить, что в советский период социальная психология как «буржуазная наука» в вузах не преподавалась. Только в конце 60-х гг. прошлого столетия в Ленинградском университете была создана первая в СССР кафедра социальной психологии, и началось преподавание этой дисциплины на факультете психологии [Свенцицкий 2004, с. 4]. Тем не менее, советская традиция психологических исследований имеет более чем вековую историю. Она внесла весомый вклад в мировую науку и может по праву гордиться такими значимыми именами, как И.М. Сеченов, В.М. Бехтерев, Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, А.А. Смирнов, П.П. Блонский.

Логика развития психологического знания в Казахстане

В советский период, в 60-80-е гг. XX века психология в Казахстане развивалась в тесной связи с советской педагогикой. Как самостоятельная отрасль науки казахстанская психология достаточно ясно сформулировала свой предмет исследования только с обретением независимости. Одним из главных центров развития казахстанской психологии стал созданный в ноябре 1998 года в КазНУ им. аль-Фараби Учебно-исследовательский центр этнопсихологии и этнопедагогике им. академика Т. Тажибаева. Традиции институционального развития и координации деятельности отечественных психологов в настоящее время продолжает Казахское психологическое общество, созданное в 2015 г.

Подтверждением того факта, что казахстанская психология находится пока ещё на стадии становления и формирования собственной научной школы являются выводы известных отечественных специалистов С.М. Джакупова и З.Б. Мадалиевой [2009]. В своей авторской работе они рассматривают основные этапы процесса становления в Казахстане экспериментальной этнопсихологии как особой системы научных знаний о психологических феноменах, обусловленных групповым характером их функционирования в таких формах общностей, как народ и этнос.

С.М. Джакуповым и З.Б. Мадалиевой отдельно рассматриваются наиболее интересные диссертационные исследования казахстанских психологов по проблемам особенностей этнического самосознания, этнической идентичности, самоактуализации представителей различных этносов; психологических проблем этнокультурной маргинальности; психолингвистических особенностей переработки информации билингвами; этнические предубеждения. Все

эти исследования относятся к периоду с 1998 по 2005 гг. – времени становления экспериментальных психологических исследований в Казахстане.

В связи с вышеуказанной исследовательской тематикой очень важно отметить, что доминирующей проблематикой и важнейшей отраслью общей психологии, на которой почти полностью сфокусированы исследовательские стратегии казахстанских психологов, является сфера этнической психологии. С чем же связан интерес казахстанских психологов, именно, к данной сфере психологического знания?

Об этом пишут известные казахстанские психологи М. Перленбетов и К. Жарикбаев [2016]: «Всеобщая глобализация и межэтническая интеграция, угрожающие стиранию национальных черт народов, вызывают обеспокоенность учёных и деятелей различных гуманитарных наук. В связи с этим, в со-временной психологии особый интерес вызывают этнопсихологические аспекты развития личности. В настоящее время на первый план выходят задачи возрождения духовной культуры народов, осознание ими своих национальных особенностей и ценностей. Таким образом, интерес к проблемам национальной психологии является велением времени».

Казахская интеллигенция в значительной степени озабочена угрозами необратимой утраты этнокультурной идентичности, подверженной давлению неолиберальной идеологии и космополитической традиции. Следует также принять во внимание, что именно казахская этническая психология многие годы подвергалась разного рода деформациям, эрозии и нивелированию под сущностные определения психологии «советского человека – строителя коммунизма». Озабоченность проблемой сохранения казахской этнической культуры и языка объясняет тот факт, что к этой отрасли психологии приковано основное внимание казахстанских психологов. Между тем поиск эффективных ответов на угрозы и вызовы этнокультурной идентичности проблем наталкивается на отсутствие системных теоретических исследований в сфере социологии, социальной психологии и этнопсихологии.

Наиболее актуальной социально-психологической проблемой в контексте задач модернизации общественного сознания становится углубление социальной и информационно-коммуникационной пропасти между элитами и остальной частью населения, которая не имеет возможности трансформировать параметры своего социального функционирования и коммуникативных практик в соответствии с вызовами сегодняшнего времени. Образуется два автономных пространства имеющих опосредованные связи между собой – социально-коммуникационные пространства элиты и остального населения.

Возникает противоречие между той частью населения, которая интегрировалась в современные процессы, и значительной частью сограждан, которые продолжают жить в традиционном мире и оперируют привычными, во многом архаичными понятиями, присущими далёкому прошлому. Данное противоречие, которое недостаточно изучено, в первую очередь с точки зрения психологии повседневности, всё более углубляет дисбаланс двух про-

странств, тормозя процесс духовной модернизации и увеличивая возможность проявления неадекватных ответных реакций на вызовы современности.

Методологические аспекты социально-психологических исследований

Предметная определённости отечественной психологии и её наиболее востребованной и развивающейся отрасли – этнопсихологии, формирует специфику её методологии. Социальная психология в казахской культуре повседневности теснейшим образом связана с этнической психологией. Но этнопсихология всегда была частью социальной психологии – психологии общественных групп, в которые входят и этнические группы. Во многом наличие нескольких терминов для обозначения науки этнопсихологии связано с тем, что она представляет собой междисциплинарную область знания. В состав её «близких и дальних родственников» разные авторы включают многие научные дисциплины: социологию, лингвистику, биологию, экологию и т.д. Что касается её «родительских» дисциплин, то, с одной стороны, это наука, которая в разных странах называется этнологией или культурной антропологией, а с другой – психология [Стефаненко 1999, с. 22].

История развития науки тесно связана с эволюцией её категориально-методологического аппарата. Российские исследователи признают, что основы российской теоретической психологии, имеющей более чем вековую историю, только сегодня складываются в целостную научную область [Петровский & Ярошевский 1998, с. 11]. По-видимому, и казахстанской психологии следует признать, что её предмет находится пока на стадии конституирования, формирования теории и методологии её отраслей – социальной психологии, этнопсихологии и др.

Через исследование процессов детерминации развивающейся отрасли науки и всей науки в целом, открывается возможность определения особенностей её сегодняшнего состояния, формулировки актуальных методологических и экспериментальных задач. Сущностное единство истории и методологии науки афористически выражено известным философом науки Имре Лакатосом [2001, с. 457]: «Философия науки без истории науки пуста, история науки без философии науки слепа».

Таким образом, методология науки всегда имеет конкретно-исторический характер. В контексте формирования задач социальной психологии представляется важным проследить взаимосвязь истории развития её предмета с культурой и историей народа, с его гуманитарной и интеллектуальной традицией. Как не может развиваться методология исследования предмета без знания его истории, так и новые трактовки и интерпретации истории и культуры народа, в которых нуждается казахстанское государство и общество, становятся бессистемными, бессодержательными и аморфными без ясной методологии.

Несовпадением идеологических установок и конкретных задач, стоявших перед научным изучением общества в советский период, обусловлена неразвитость психологической науки в Казахстане. Отечественная психология советского периода как наука, не ставившая своей задачей изучение казахской этнической психологии, моделей этнического мышления и мироотношения, была обречена быть на задворках социальной психологии, сместив свой фокус в сферу педагогики.

Жёсткий идеологический диктат в сфере социально-гуманитарных исследований во многом определил особенности подхода казахстанской общей психологии и её отраслей – социальной психологии, этнопсихологии и др., к формулировке её насущных задач и методологии исследовательских стратегий. Ранее, как известно, «конкретным воплощением психологической методологии обычно выступал деятельностный подход: методологический анализ категории деятельности представлял парадигму, в которой должна была работать отечественная психология» [Мазиллов 2007, с. 7]. Добавим, что в данной парадигме должна была работать не только психология, но весь комплекс социогуманитарных наук.

Казахстанским философам и методологам науки был очень хорошо известен деятельностный подход марксистско-ленинской философии, который являлся «единственно верной» методологией всех философов-методологов и теоретиков советского периода, исследовательской программой всех общественных наук. Считалось, что основополагающее влияние на ход познания оказывает практическая предметная деятельность, «изменение природы человеком» [Абдильдин & Нысанбаев 1973, с. 46].

Как указывалось в работах ведущих казахстанских философов и методологов науки, основной недостаток методологии анализа и рассмотрения теории «заключается в том, что не раскрывается сущность, субстанциальная определённости теории и остаётся в тени связь теоретических представлений с предметной, практической деятельностью человека» [Там же, с. 50]. Это замечание о разрыве между теорией и практикой было совершенно верным, поскольку теоретические представления, в частности, о предмете личностной или социальной психологии, в действительности имели мало общего с мировоззрением, предметной деятельностью и реальностью этнической психологии казахского народа. Парадокс заключался в том, что основанием психологии казахского кочевнического этноса всегда была установка, прямо противоположная постулату «деятельного, активного преобразования природы человеком», поскольку кочевой образ жизни априори не предполагал преобразования окружающей его природы, имея в виду мирное сосуществование с ней. Тем не менее, советская гуманитарная наука продолжала практику обоснования результатов своих исследований на принципах псевдо-универсальной методологии, которая недостаточно принимала во внимание реальную этническую картину мира.

В связи с этим в казахстанской гуманитарной науке сформировалось серьёзное отставание в таких сферах общественного знания, как социология, психология, антропология, этническая философия, этнология, этнополитология, религиоведение и в многочисленных смежных отраслях. Осознание этого отставания, совпавшее с государственными задачами по модернизации общественного сознания, актуализировало необходимость восполнения этих пробелов через систему образования. В Казахстане в рамках президентской программы «Рухани Жанғыру» с 2018 года стал реализовываться один из важнейших проектов духовной модернизации – «Новое гуманитарное знание. 100 учебников на казахском языке»

В советской философии и психологии предполагалось изучение этнической идентичности (в советской терминологии – национальной психологии) исключительно как объективно существующего предмета. Внедрение новых подходов, ранее не используемых в практике советских и постсоветских исследований, вносит в методы изучения предмета новый субъективный аспект понимания этнических ценностей и их значимой роли в национальном строительстве. Р. Брубейкер [2012, с. 42], подводя итоги своего анализа современных методологических подходов к исследованию этничности, подчёркивает конститутивную и институциональную значимость её когнитивного измерения: «Этничность, раса и национальность являются по существу способами восприятия, интерпретации и представления социального мира. Они – не вещи-в-мире, а точки зрения на мир». Причём в когнитивно-лингвистическом конструктивизме речь идёт об этнически окрашенных способах восприятия и объяснения окружающего мира. При этом огромное значение приобретают ситуативные сигналы, доставляемые средствами массовой информации и приводящие в действие этнически окрашенные модели и нарративы.

Современным казахстанским исследованиям этнической психологии необходим синтетический подход, соединяющий в единый симбиоз элементы примордиалистской понятийной среды, в которой существует казахская этнопсихология, и конструктивистского подхода, изучающего когнитивные аспекты этнонациональных моделей. Такой синтетический подход реализуется в инструментальных методах, которые исследуют конкретику повседневности через этнометодологию и когнитивные методики в анализе этничности.

Идентификационные аспекты трансформации казахского типа социальности

В Казахстане происходит формирование новой общенациональной идентичности, которая призвана закрепить осязаемые успехи казахстанской модели межэтнического единства и согласия. В ней противопоставление западных и восточных моделей идентификации снимается за счёт появления новых гибридных форм и моделей межкультурного диалога,

реализующихся через сотрудничество казахстанских этносов, в том числе и через механизмы Ассамблеи народа Казахстана. Актуализируется необходимость развития комбинированных форм межкультурного взаимодействия, изобретение новых традиций, фокусирующих своё внимание на сходстве, а не различии. Тем не менее, в контексте очерченных Президентом Н.А. Назарбаевым задач пока не разработаны и не озвучены локальные теоретические модели, которые отражали бы объективную динамику формирования общеказахстанской идентичности.

Неопределённость ценностных и духовных ориентиров принимающих сообществ, к которым относится Казахстан с его наиболее благоприятной экономической и социальной ситуацией в Центральной Азии оказывается значительным барьером на пути к налаживанию взаимодействия с инокультурными группами (беженцами, китайскими, индийскими и турецкими рабочими). В современном мире общечеловеческие ценности не являются достаточно прочным фундаментом для социокультурного и гражданского сплочения национального сообщества. Наступление информационного общества меняет не только привычные духовные скрепы и ориентиры, но и целостные социокультурные механизмы поддержания идентичности. Отличительными чертами индивидуальных и групповых идентичностей становятся их мобильность, аморфность и амбивалентность. В такой обстановке неопределённости проблематичным становится интеграция не только инокультурных, но и отечественных субэтнических и субкультурных групп.

Преодоление социального и этнокультурного отчуждения становится не-обходимым условием для налаживания диалога культур, религий и этнических традиций. Такой диалог предполагает взаимодействие как на межличностном уровне, так и на уровне структур гражданского общества и государственных институтов. В данном контексте стоящих перед обществом задач большое значение приобретает психологическое знание, исследующее границы и барьеры, препятствующие налаживанию такого диалога.

Различные общины отличают разные религиозные практики, нормы бытового поведения, степень открытости по отношению к принимающему сообществу и готовности взаимодействовать с ним. Поэтому так актуально изучение стратегий межкультурного взаимодействия, которые включают в себя изучение механизмов аккультурации национальных меньшинств; изучение типологии аккультурационных установок, соответствующих типам поведения, степени владения государственным языком и их взаимосвязи со стратегиями аккультурации.

В своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», вышедшей в 2017 году, Президент РК Н.А. Назарбаев [2017] отмечает, что «важнейшая миссия духовной модернизации заключается и в примирении различных полюсов национального сознания», тем самым признавая существование проблемы отчуждения и межкультурных барьеров в многоэтничном обществе Казахстана. Следует конста-

тировать, что научные исследования общенациональной или объединительной идеологии, которую внедряет государство, испытывают дефицит научно аргументированных теорий и методик убеждения. На основе их применения можно проследить взаимосвязь глубинных трансформаций прежнего типа социальности и формирования новых моделей гражданской идентичности, тем самым показать пути интеграции и примирения различных сегментов национального сознания.

В 90-е гг. XX века на всем постсоветском пространстве были в той или иной степени и с различной скоростью запущены модернизационные процессы – появление частной собственности, переход к рыночной экономике, либерализация экономического и информационного пространств, кардинальные трансформации социальных и этнических структур общества. Неолиберальный капитализм, основанный на идеологии индивидуализма, за короткое время в корне переформатировал социальную структуру общества, буквально перевернув «с ног на голову» ценностные ориентиры общественного сознания.

Основной идеей статьи Президента «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» является изучение и актуализация инновационного потенциала глубинных процессов смены прежних ценностных ориентиров в условиях неизбежной индивидуализации общественного сознания. Важнейшей задачей при этом остаётся сохранение культурно-генетического кода нации, который в условиях глобализации подвергается размыванию.

Казахстану для формирования эффективной модели духовной модернизации необходимо, в первую очередь, учитывать собственный социально-культурный код и опыт стран с коллективистской социальной психологией сознанием и культурой – тюркоязычных стран, успешных стран Азии и Восточной Европы. На их примере можно наблюдать те структурные изменения, которые возможно спроецировать на казахстанскую модель модернизации или, наоборот, отказаться от неудачного опыта. Тогда как локальные образовательные, научные, культурно-массовые и другие модели ориентированы, как правило, на англо-саксонский опыт, имеющий в своих базовых основаниях мало общего с отечественным.

Условием вхождения общества в тридчатку развитых стран является не только высокий образовательный уровень основной массы населения, но и социально-психологическая готовность государственных элит и массового сознания. Уровень готовности к восприятию и освоению технологий, генерированию инновационных проектов определяется новыми ценностями и социальными ориентирами, которые задаются прогрессирующим усложнением мира. Сегодня, как никогда ранее необходима предельная актуализация социально-психологической проблематики применительно к новой кризисной ситуации, а также создание модели изменения поведенческих и психологических императивов группового и личностного сознания казахстанцев.

Ускоряющееся время и прогрессирующие усложнения мира создают новые возможности, и вместе с тем провоцируют фундаментальные изменения идентичности, которые необратимо трансформируют традиционные механизмы идентификации и саму структуру локальных культур и социальных практик. Согласно П. Бергеру и Т. Лукману [1995, с. 279]: «Идентичность формируется социальными процессами. Однажды выкристаллизовавшись, она поддерживается, видоизменяется или даже переформируется социальными отношениями. Социальные процессы, связанные с формированием и поддержанием идентичности, детерминируются социальной структурой. И наоборот, идентичности, созданные благодаря взаимодействию организма, индивидуального сознания и социальной структуры, реагируют на данную социальную структуру, поддерживая, модифицируя или даже её переформируя».

Ключевым мегатрендом трансформации социальности в XXI веке становится индивидуализация. Человек начинает нести персональную ответственность за формирование собственной идентичности, что означает частичную утрату или даже полный разрыв традиционных связей. Но данный процесс входит в противоречие с актуализацией этнокультурной идентичности в общественном сознании многих новых независимых государств постсоветского пространства. Этнокультурная идентичность большинства мусульманских республик бывшего СССР, тяготеющих к коллективистским формам социальности, начинает воспроизводить архаичные социальные практики как способ самозащиты и самосохранения. В западной социологии этот процесс носит название ретрайбализации – ответной реакции на процесс деколлективизации. В соответствии с этими формами воспроизводства общинного духа и соответствующих поведенческих моделей трансформируется структура и функции политического управления, тяготеющего к авторитарным формам.

В нашем случае кризис этнической идентичности казахов имеет прямую связь с процессами деколлективизации и детрайбализации. Кризис этнической идентичности и что ещё важнее, самоидентичности, проявляется, прежде всего, в повышении в сознании индивида и этнической общности значимости этнической идентичности по сравнению с другими формами индивидуальной и групповой идентичности.

Социального психолога этнос интересует, прежде всего, как психологическая общность, способная успешно выполнять важные для каждого человека функции: 1) ориентировать в окружающем мире, поставляя относительно упорядоченную информацию; 2) задавать общие жизненные ценности; 3) защищать, отвечая не только за социальное, но и за физическое самочувствие. Человеку всегда необходимо ощущать себя частью «мы», и «...благодаря этим качествам этнос является для человека надёжной группой поддержки» [Стефаненко 1999, с. 13].

Одной из психологических причин роста значимости этнической идентичности во второй половине двадцатого века является поиск ориен-

тиров и стабильности в перенасыщенном информацией и нестабильном мире. Вторая психологическая причина – это интенсификация межэтнических контактов, которая как это ни парадоксально, наоборот, актуализирует этноидентичность [Там же, с. 14].

В исследовании новейшей истории этнокультурной эволюции казахского этноса напрашивается аналогия прыжка казахского этноса в социализм, минуя буржуазную стадию развития, с его прыжком из постфигуративной культуры, ориентированной на предков и традиции, в префигуративную, в которой не предки и не современники, как в культуре кофигуративной, а сам молодой человек определяет ответы на вызовы и проблемы бытия [Мид 1998, с. 322-361]. Напомним, что эта типология культур принадлежит известному американскому этносоциологу Маргарет Мид, считавшей, что этнос является самой надёжной и стабильной группой для человека из всех других.

Исходя из типологии М. Мид, казахскую культуру можно отнести к классическому типу постфигуративной культуры, которая пережила в течение двух поколений модель кофигуративную и на рубеже тысячелетий столкнулась лицом к лицу с вызовами одновременно индивидуализированной и массовой, глобальной модели префигуративной культуры. Не удивительно, что казахская интеллигенция всеми силами пытается защитить этническую культуру и язык, максимально изолируясь от нивелирующего влияния глобальной массовой культуры.

При этом нельзя считать, что прогнозы М. Мид о наступлении префигуративной культуры сбудутся в ближайшем будущем. Принадлежность к этнической группе, её культуре, религии, общей исторической памяти о пережитом, в обозримом будущем будет определять идентификационные стратегии, по меньшей мере, всех малых народов, которым угрожает ассимиляция и исчезновение. Именно это опасение является одним из важнейших в объяснении актуализации этничности в современном мире, несмотря на его стремительную глобализацию и унификацию.

Для Казахстана, вынужденного пока ориентироваться на модель «догоняющей модернизации», актуальность вопроса кардинальной смены социокультурной идентичности отнюдь не является случайной. Достаточно вспомнить, что для казахской идентичности социокультурная перекодировка является третьей за последнее столетие: от кочевой к индустриально-тоталитарной (монистической) модели, и далее к модернистской (плюралистической) и, наконец, к постмодернистской (информационной). Для прочих этнических групп РК реструктуризация идентификационных матриц носила не менее драматический характер, отмеченный своей уникальной историей (репрессированные этнические сообщества, депортированные народности, утеря лидирующего статуса русским сообществом и т.д.).

Анализ локальных социально-психологических моделей в конкретных ситуациях и контекстах изучения идентификационных проектов государ-

ства и казахстанских этнических групп непременно даст осязаемый эффект в поиске оптимальных путей модернизации общественного сознания.

Заключение

Научно-экспертная работа в сфере формирования исследовательской парадигмы социальной психологии должна включать формирование единых подходов в применении инструментария научных исследований, создания единого экспериментального и научно-теоретического дискурса исследуемой области. Основной исследовательской парадигмой социально-психологических и этнопсихологических исследований должен стать инструменталистский, ситуативный подход, который позволит активизировать экспериментальную составляющую исследований, т.н. кейс-стадис.

Необходимо привлечение потенциала вузовской науки к социально-психологическим и этнопсихологическим исследованиям в лице магистрантов и докторантов. Важна организация процесса исследований в формате кейс-стадис по проведению самостоятельных экспериментальных работ и обобщению их результатов в магистерских и докторских диссертациях; презентация результатов исследований, имеющих выход на повседневную этнокультурную и социально-политическую практику в РК.

В будущих научных проектах, в контексте задач по дальнейшему изучению сферы межгруппового, межэтнического и межличностного взаимодействия в рамках междисциплинарных научно-теоретических и социологических исследований необходимо определять границы, индикаторы и критерии новых ценностных норм и ориентаций в моделях коллективной идентификации.

Необходимо изучать азиатскую модель развития не только в политико-экономическом аспекте, но и в аспекте социальной стратификации и сохранения национальной идентичности. Успешные азиатские модели развития – японская, корейская и др., как известно, отличаются высоким уровнем социального равенства и национальной идентичности.

В условиях становления методологических и идентификационных подходов к изучению идентичности необходим компаративистский анализ схожих моделей трансформации общественного сознания, а это в первую очередь опыт постсоветских стран, а не западные лекала, на которые уповают многие отечественные деятели.

Модернизация общественного сознания казахстанцев и формирование общекзахстанской идентичности должны происходить на уровне формирования новых горизонтальных социальных взаимодействий, а значит активной деятельности гражданского общества. Трансформации казахстанской социальности в сторону разрушения привычных коллективистских институциональных кодов и всё большей индивидуализации вызывает острую потребность в признании ценности групповых идентификационных проектов, изучением которых занимается социальная психология.

Библиография

- Абдильдин, Ж. & Нысанбаев, А. 1973. 'Диалектико-логические принципы построения теории'. Алма-Ата, Наука. 420 с.
- Андреева, Г. 1996. 'Социальная психология'. М., Аспект Пресс. С. 151-171.
- Бергер, П. & Лукман, Т. 1995. 'Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания'. М.: Academia-Центр. 321 с.
- Брубейкер, Р. 2012. 'Этничность без групп'. М.: Изд. дом Высшей школы экономики. 408 с.
- Джакупов, С. & Мадалиева, З. 2009. 'Становление экспериментальной этнопсихологии в Казахстане'. Экспериментальная психология. Том 2. № 2. С. 128-135.
- Лакатос, И. 2001. 'История науки и её рациональные реконструкции'. Кун Т. Структура научных революций. М.: АСТ. С. 455-524.
- Мазилов, В. 2007. 'Методология психологической науки: проблемы и перспективы'. Психология. Журнал Высшей школы экономики. Т.4. № 2. С. 3-21.
- Майерс, Д. 1999. 'Социальная психология' / Перев.с англ. СПб.: Питер. 688 с.
- Мид, М. 1988. 'Культура и мир детства'. М., Наука. 429 с.
- Назарбаев, Н. 2017. 'Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания' [Электронный ресурс]. URL http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (дата обращения: 05.09.2018).
- Перленбетов, М. & Жарикбаев, К. 2016. 'Проблемы психологической науки Казахстана' Мысль. Республиканский общественно-политический журнал. 21 июля. [Электронный ресурс]. URL <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=7583> (дата обращения: 07.09.2018).
- Петровский, А. & Ярошевский, М. 1998. 'Основы теоретической психологии'. М.: ИНФРА-М. 528 с.
- Свенцицкий, А. 2004. 'Социальная психология'. М., ТК Велби, Изд-во Проспект. 336 с.
- Стефаненко, Т. 1999. 'Этнопсихология'. М., Институт психологии РАН, Академический проект. 320 с.

Transliteration

- Abdil'din, Zh. & Nysanbaev, A. 1973. 'Dialektiko-logicheskie principy postroeniya teorii'. [Dialectical-Logical Principles of the Theory]. Alma-Ata, Nauka. 420 s.
- Andreeva, G. 1996. 'Social'naya psihologiya' [Social Psychology]. M., Aspekt Press. S. 151-171.
- Berger, P. & Lukman, T. 1995. 'Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya' [Social Construction of Reality. A Treatise on the Sociology of Knowledge]. M.: Academia-Centr. 321 s.
- Brubejker, R. 2012. 'Etnichnost' bez grupp' [Ethnicity Without Groups]. M., Izd. dom Vysshej shkoly `ekonomiki. 408 s.
- Dzhakupov, S. & Madalieva, Z. 2009. 'Stanovlenie `eksperimental'noj `etnopsihologii v Kazahstane' [Formation of Experimental Ethnopsychology in Kazakhstan]. 'Eksperimental'naya psihologiya. Tom 2. № 2. S. 128-135.

Lakatos, I. 2001. 'Istoriya nauki i ee racional'nye rekonstrukcii' [History of Science and its Rational Reconstruction]. Kun T. Struktura nauchnyh revolyucij. M., AST. S. 455-524.

Mazilov, V. 2007. 'Metodologiya psihologicheskoy nauki: problemy i perspektivy' [Methodology of Psychological Science: Problems and Prospects] Psihologiya. Zhurnal Vysshej shkoly `ekonomiki. T.4. № 2. S. 3-21.

Majers, D. 1999. 'Social'naya psihologiya' [Social Psychology]. Perv.s angl. SPb.: Piter. 688 s.

Mid, M. 1988. 'Kul'tura i mir detstva' [Culture and the World of Childhood]. M., Nauka. 429 s.

Nazarbaev, N. 2017. 'Vzglyad v budushee: modernizaciya obschestvennogo soznaniya' [Looking to the Future: Modernizing the Public Consciousness]. [Elektronnyj resurs]. URL http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (data obrascheniya: 05.09.2018).

Perlenbetov, M. & Zharikbaev, K. 2016. 'Problemy psihologicheskoy nauki Kazakhstana' [Problems of Psychological Science in Kazakhstan]. Mysl'. Respublikanskij obschestvenno-politicheskij zhurnal. 21 iyulya. [Elektronnyj resurs]. URL <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=7583> (data obrascheniya: 07.09.2018).

Petrovskij, A. & Yaroshevskij, M. 1998. 'Osnovy teoreticheskoy psihologii'. [Fundamentals of Theoretical Psychology]. M., INFRA-M. 528 s.

Svencickij, A. 2004. 'Social'naya psihologiya'. [Social Psychology]. M., TK Velbi, Izd-vo Prospekt. 336 s.

Stefanenko, T.G. 1999. 'Etnopsihologiya' [Ethnopsychology]. M., Institut psihologii RAN, Akademicheskij proekt. 320 s.

Шайкемелев М.С.

Қоғамдық сананы жаңғырту мәселесіндегі әлеуметтік-психологиялық зерттеулер

Мақала қазақстандағы қоғамдық сананың жаңғыру міндеттері аясында қазақстандық гуманитарлық ғылымында жүргізілген зерттеулер әлеуметтік-психологиялық аспектілерін талдауға арналған. Әлеуметтік психологияның даму логикасы мен онымен аралас қоғамдық ғылымдар – әлеуметтану, психология, этнология, антропология, этнопсихология және этносаясаттану – осы ғылымдардың эксперименталды деңгейінің қалыптасуын талап ететінін көрсетті. Әлеуметтік және этностық психологияның міндеттері мен жаңа әдіснамалық тәсілдердің қалыптасуында ғылым пәнінің халықтың мәдениетімен және тарихымен, оның гуманитарлық және интеллектуалды дәстүрімен өзара байланысының даму тарихын бақылап отыру маңызды болып табылады. Үйреншікті ұжымдық институционалды кодтардың күйреуі мен индивидуализацияның күн санап күшеюі жағына қарай қазақстандық әлеуметтің трансформациясы әлеуметтік психология айналысатын топтық идентификациялық жобалар құндылығының мойындалуына өткір қажеттілік туындатып отыр. Қоғамдық сананың жаңғыруы азаматтық қоғамның қызметінің белсенділігін арттыратын және жаңа құндылық нормаларды тудыратын жаңа горизонталды әлеуметтік өзара әрекеттердің қалыптасуы деңгейінде өту керек.

ПРЕЗИДЕНТ ИНСТИТУТЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аннотация. Қазақстан Республикасының өз алдына мемлекет болып қалыптасуы барысында кеңестік жүйеден қалған, шешімін таппаған күрделі мәселелер қоғамда өзінің басымдығын сақтап қалды. Бұл қалдықтар өз кезегінде жаңа саяси жүйеге әсер етіп, көп жағдайда мемлекеттің еркін іс-қимылын тежеп отырды. Атап айтқанда, қазақстандық қоғамның кеңестік кезеңнен қалыптасқан полиэтностық жағдайы ұлттық мемлекеттің қалыптасуына және ұлттық бірегейліктің анықталуында ұлттық саясаттың бір жақты іске асырылуына кедергі келтірді. Осы орайда, жалпы саяси жүйенің трансформациясы нәтижесінде жаңадан пайда болған президент институтының ұлттық және мемлекеттік құрылымның қалыптасуында маңызды рөл атқарғанын баса көрсету қажет. Полиэтносты қоғам жағдайында президент институты мемлекеттегі ұлттық саясаттың бағыты мен ұлттық бірегейліктің анықталуында негізгі факторға айналды.

Түйін сөздер: ұлттық құрылыс, Президент институты, этносаралық қарым-қатынас, Ұлт доктринасы, Қазақстан халқы Ассамблеясы.

Kіріспе

Қазақстандағы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру мәселесі төңірегінде мемлекеттің ұстанымы бірегейлік этностық негізде болуына сақтықпен қарап, азаматтық бірегейлік пен этностық бірегейлік арасындағы тепе-теңдікті сақтап отыруға негізделген. Бұл этностық және азаматтық ұстаным арасындағы ымырашылдық саясат Қазақстанның ұлттық саясатының негізгі бағыты болып табылады. Сондықтан ішкі және сыртқы жағдайларға байланысты посткеңестік елдердегі азаматтық және этностық бірегейлік арасындағы тепе-теңдік әрқашан тұрақты емес. Оның басты себебі полиэтносты қоғамдағы этносаралық наразылықтың өсу қауіпінің басым болуымен түсіндіріледі. Жалпы алғанда Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің этностық парадигмасы ешқандайда қиыншылықтар тудырмайтын үрдіс саналушы еді, алайда, басқа қазақ емес ұлттар үшін қазақ ұлтының тілі мен мәдениетін бойына сіңіріп бірегейлену үрдісі мүмкін емес жағдайда қалып отыр.

Оның басты себебі Қазақстанның саяси жүйесінің өзгерісі қазақстандық қоғамның ұлттық бірегейлігін анықтаумен бірге оның саяси мәдениетінің қалыптасу мәселесінің маңыздылығының арта түскендігін байқатты. Оның себебі жаңадан негізі қаланған саяси жүйеге сәйкес билік

пен азаматтар арасындағы өзара қарым-қатынас өзгерді. Атап айтқанда, саяси жүйенің трансформациясы азаматтардың мінез-құлқы, бағыт-бағдарлары мен сенімдерінің түгелдей жаңа формаға өтуіне ықпал етті. Сонымен қатар қоғамдық пікірде тоталитарлық әкімшілік басқару жүйесі кезіндегі уақыттан қалып қойған біздің қоғамның саяси мәдениетінің бір типтілігі сақталуы тағы бар. Соған қарамастан қазақтандық қоғамда нақты өмір сүретін саяси мәдениетті ғылыми тұрғыда анықтау айтарлықтай қызығушылық тудырады.

Әдіснама

Мақалада Қазақстанның жаңа саяси жүйесінің қалыптасуы барысында елімізде ұлттық құрылысты талдауға тарихи әдіс қолданылды. Тарихи әдіс көпэтносты қазақтандық қоғамның ұлттық бірегейлігін анықтаумен қатар этносаралық қарым-қатынасты дұрыс бағытта дамытуда мемлекеттің ұлттық саясатын терең түсінуге көмектеседі. Сол сияқты тәуелсіздік жылдары қоғам санасында өздерінің ұлттық және этностық бірегейліктерін анықтаумен байланысты сұрақтарды жүйелеуде конструктивизм, примордиализм тәсілдеріне жүгінілді. Бұл тәсілдер ұлттық мәселелерге қатысты проблемаларды зерттеуде халық пен билік арасындағы қарама-қайшы пікірлерді саралап бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Ұлттық құрылысты құрудағы негізгі заңнамалық актілер мен стратегиялық тұжырымдамалар

Қазақстандық қоғам ішінде азаматтардың ұлттық санасын оятып, ұлттық бірегейліктің анықталуы мен қалыптасуы тәуелсіздік алғашқы жылдары-ақ басты жолға қойылды. Осы тұста мемлекеттік және ұлттық құрылысты іске асыру барысында егемен елдің болашақтағы бағыт-бағдарын айқындауда президент институтының қызметі орасан зор. Оған елімізде Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен іске асырылған ұлттық саясат саласында жүргізілген саяси реформалар мен стратегиялық бағдарламалар дәлел бола алады. Сол кезде мемлекеттің алдына қойған мақсаты мен бағыты елдегі ішкі тұрақтылықты сақтай отырып, мемлекетті және ұлттық құрылысты қалыптастыру еді. Ал тұрақтылық тек Қазақстанға ғана емес, жалпы посткеңестік ортада маңызды болып отырған бірегейлікті қалыптастыру арқылы ғана жүзеге асыруға болатын еді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 40-шы бабында «Қазақстан Республикасының Президенті – халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияныңмызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі» – деп атап көрсетеді [Конституция РК, 2014]. Яғни, ел Президенті ел ішіндегі барлық азаматтардың ұлты, тілі, жынысы мен тегіне қарамастан бәрін біріктіруші, ұлтаралық және мемлекетаралық қарым-қатынас саласында татулық пен

бірліктің кепілі саналады. Қазақстан Республикасы Президентінің елімізде бейбіт және толерантты қарым-қатынасын орнатудың басты символына айнала бастағанын көруге болады. Сондықтан Елбасының басшылығымен жасалған мемлекеттік-ұлттық саясат еліміздегі тұрақты, төзімді ұлтаралық және этносаралық қарым-қатынасты сақтауға және орнатуға бағытталған. Осы ретте ұлттық саясатты жетілдіруге және мемлекеттік-ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда президент институтының рөлін ең алдымен, заңнамалық негіздер мен стратегиялық тұжырымдамаларынан көруге болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен жасалған Қазақстан Республикасының мемлекеттік бірегейлігін қалыптастыру тұжырымдамасы әзірленді. Қазақстан Республикасының Президентінің жарлығымен 1996 жылы 23 мамырда жаңа егемен және тәуелсіз Қазақстанда бірыңғай азаматтық бірегейлікті қалыптастыру мүмкіндіктері туралы ұсыныс жан-жақты қоғамдық, саяси және мемлекеттік талқылауға түсті. Мемлекет және қоғам үшін бірыңғай бірегейлік алдағы уақыттағы және болашақтағы дамуға қажет деп бекітілді. Президенттің бірыңғай мемлекеттік бірегейлікті қалыптастыру бойынша ең маңызды ұсыныстары мен бастамаларына тоқталып өтер болсақ, олар:

Біріншіден, азаматтардың арасындағы ұлттық ұстаным бойынша өзара бөлініс мәселесін шешудегі ең маңызды ұсыныс ретінде және шығу тегі ұстанымдары бойынша карама-қарсылықтарды әлсірету үшін барлық азаматтарды біртұтас тәуелсіз мемлекеттің бір бөлігі ретінде өздерін бағалау бойынша тапсырмаларды іске асыру көзделді. Елбасының идеясы барлық тұрғындардың, барлық саяси күштердің мемлекеттің игілігі үшін өзара әрекетін арттырумен байланысты екенін байқауға болады;

Екіншіден, тұжырымдамада қарым-қатынас тілінің еркін таңдалуы нақты бекітілген. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл ретінде бекітілуі басқа да көпшілік этностардың орыс және басқа да тілдерін еркін қолданылуын шектемеуі қажет деп айтылған. Сонымен бірге, мемлекет тіл саясатын дамыту мен оны іске асыру мемлекеттік тілді және басқа тілдерді білмеу себепті жік туғызбауы керек делінген;

Үшіншіден, мемлекеттік бірегейлік тұжырымының ерекше маңызды теориялық және ғылыми жетістігі – Президенттің ұлттық саясатының стратегиялық мақсаты Қазақстанның патриоттық, жоғарғы білімді, мәдени азаматын қалыптастыру болып табылды. Осыған сәйкес мемлекет, басқару жүйесі, қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар, саяси партиялар, элитаның назарын жастарды демократиялық, азаматтық қоғам жағдайына дайындау және ұлттық белгісі бойынша өзара бөлінушілікке жол бермеуге бағытталған. Тұжырымдаманың мәні мен мақсаты біртұтас Қазақстанның төңірегіне барлық халықтарды шоғырландыруға арналады [Габжалилов 2008].

Біздің пікірімізше, ел ішінде барлық этнос өкілдерінің жалпы бірыңғай бірегейлігін қалыптастыруда маңызды, мәнді рөлді азаматтардың жоғарғы

патриоттық сезімі атқарады. Ол тек жоғарғы саяси және құқықтық мәдениет бар жерде ғана іске аса алады. Ол үшін азаматтардың саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыру керек. Сондықтан Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің қалыптасуына президенттік институттың рөлі мен маңызын түсіну еліміздегі ұлттық мәселелерді терең зерттеуді қажет етеді. Қазақ халқының тәуелсіздік алуы және өз алдына жеке дербес мемлекетінің құрылуы мен қазақ ұлтынан мемлекет басшысының тағайындалуы патриоттық сезіммен, қатар мемлекет құрушы және ұланғайыр аумақтың иесі болу мақтанышын оятты. Яғни, бұл үрдіс қазақ халқының ұлттық санасының одан сайын оянуына түрткі болды.

Ұлттық бірегейліктің мазмұны мен парадигмасын анықтауға ұмтылу мен ғылыми іздестірудің саяси-құқықтық негізі Қазақстан Республикасының ең алғашқы ата заңы 1993 жылғы Конституциясында қаланды. 1993 жылғы Конституциясының 47-бабы этностық компонентке негізделген ұлттық бірегейліктің нақты парадигмаларын көрсетті. 1993 жылы ең алғашқы Конституция Қазақстанда ұлттық құрылыстың этномәдени моделінің басымдығын байқатты.

1995 жылы Конституцияның өзгеруінің басты себебі мен республиканың негізгі заңының қабылдануы этностық тұрғыда бағытталған ұлттық бірегейліктің барлық қоғам мүшелерінің қабылдауымен, күрделі мәселелердің орын алуымен байланысты болды. Өйткені Қазақстанның барлық халқын қазақ ұлтының төңірегіне топтастыру идеологиясы тұрғындар арасында кеңінен қолдау таппады. Ұлттық бірегейліктің қалыптасуының тиімді жолын іздестірудің объективті нәтижесі Конституцияның өзгерісі болып табылды. Онда этностыққа бағытталған ұлттық бірегейлік жалпылама тұжырымды ой мен түсінікке ауыстырылды. Этностық және азаматтық бірегейлігі арасындағы тепе-теңдікті сақтаудың жолын іздестіру егемендік жылдары жоғарғы басшылық назарында ерекше маңызды мәселеге айналғаны анық [Нурғалиева 2009, с. 56].

1995 жылы жаңа Конституцияның қабылдануы мемлекеттің ұлттық құрылысты қалыптастырудағы этностық және азаматтық бірегейліктердің тепе-теңдігін ұстап тұруға тырысқандығы байқалады. Оның басты себебі мемлекеттегі барлық этностық топтардың полиэтностық ортада шектетушілікті болдырмай және бір этностың басқа этностан жоғары тұруына жол бермеуге қарай өзгергені анық. Осы уақытта тек мемлекеттің осылай ымыраға келу саясаты арқылы ғана қоғамда этносаралық наразылық пен қақтығыстың алдын алуға болатын еді.

Алайда Қазақстандағы негізгі титулды ұлт ретінде қазақ ұлтының тілі мен елдегі орны мемлекет құраушы ұлт ретінде назардан тыс қалмады. Бұл туралы Қазақстан Конституциясында «өзін-өзі анықтаушы қазақ ұлтының мемлекеттік формасы» ретінде ұлттық егемендігінің көрсетілуі, Берік Әбдіғалидың ойынша, төмендегідей маңызды факторлармен анықталады:

Біріншіден, кеңестік біртұтас мемлекет жағдайында орталық атынан саяси және экономикалық еріктің негізгі инициаторлары мен

атқарушыларының басым көпшілігі орыс ұлтынан болғандықтан қазақтар туған республикасында өздерінің жағдайларына қанағаттанбады;

Екіншіден, патшалық Ресейдің және большевиктермен үзіліп қалған қазақ мемлекеттігінің тарихи мұрагерлігінің куәсі болды;

Үшіншіден, «кеңестік интернационализм» кезінде зардап шеккен ұлттық зардаптан құтылу мен жеке және ұжымдық сезімді осы тұжырым арқылы оятуға ұмтылыс болды;

Төртіншіден, бұл қазіргі қазақстандық мемлекеттілікте қазақтардың ерекше рөлі туралы ойды қамтамасыз ету мен іске асырудың қажеттілігінен туындаған тұжырым болды, оның объективті себебі қазақ ұлты өзінің орнын тарихта, өзінің мемлекетінде өзінің рөлін сезіну сезімін жоғалта бастады;

Бесіншіден, бұл қазақтардың барынша еркін ойын білдіруге мүмкіндік берген осындай мемлекеттіліктің формасында өзінің күш-қуатын, мүддесін жүзеге асырудағы табиғи ұмтылысы болды [1996, с. 30].

Ұлт доктринасы және елде азаматтық ұлттың қалыптасуы

Түптеп келгенде Қазақстанның ұлттық бірегейлігінің біржақты анықталуындағы өте маңызды және өзекті мәселе ретінде елімізде әртүрлі ұлт өкілдерінің өмір сүруін айтуымызға болады. Бұл тұрғыда, Қазақстанның полиэтносты құрамының ерекшеліктерін ескере отырып, мемлекет басшысы халықтың барлығын бірдей күшпен бір тілге, бір идеологияға біріктіру арқылы оларды ассимиляциялау одақтас елдердің тарихи тәжірибесі көрсеткендей болашағы жоқтығын тәуелсіздіктің бастапқы кезінен байқады. Сондықтан, бірегейліктің этностық түрі туралы қазақстандық қоғамда нақты іс-қимылдарға көшу ерте екендігін көрсетті. Керісінше, қоғамда азаматтық бірегейлікті дамыту қолдау қажеттігін туындатты. Ал, сонымен қатар бір мезгілде басқа ұлттарға қысым көрсетпей демократиялық мемлекет үлгісінде ассимиляциялау эволюциялық жолмен жүргізілгендігін қалады.

Осы туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» атты өзінің еңбегінде ұлттық бірегейліктің екі түрлі қарама-қайшы парадигмалары арасындағы таңдаудың қиын екенін айтады. «Қазіргі Қазақстанның этникалық әртүрлілігі таяудағы тарихи мерзімде бірыңғай этностық бірегейліктің қалыптасуы туралы айтуға мүмкіндік бермейді. Шындықтың бетіне тура қарай білу керек, бүгінгі таңда біздің пәтуа бірлігімізге саяси құндылықтар ғана тұғыр бола алады. Әзірше, қазақ тіл тәрізді мәдени дәнекер өзінің елеулі рөлін атқара алмай келеді. Бүкіл қазақстандықтардың бірегей этникалық санасын қалыптастырудағы әуейіліктің зор қасіретке ұрындыруы да ықтимал», - деген тұжырым жасады [2010].

Бұл тұста Елбасының ішкі саясат саласындағы ұтымды саясатымен келіспеске болмайды. Өйткені елде өмір сүретін әрбір этнос, этностық

топтар қаншама ғасырлар бойында этностық болмысын жоғалтпай сақтап келе жатқан тіршілік иелері. Оларды бір мезетте алып тілінен, дінінен және салт-дәстүрінен ажыратып, күшпен ассимиляцияға ұшырату қоғам ішінде наразылықтың туындату қаупі бар еді. Сондықтан мемлекет ел ішінде әлемдегі этностық интеграциялық үрдістер көрсеткен тәжірибеге сүйене отырып ұлттық саясатты жан-жақты сараптап алып іске асыруы кездейсоқ емес екендігі анық. Нәтижесінде ұлттық бірегейліктің жалпыға ортақ нұсқасын қарастыру, оны қоғам мүшелерінің толықтай қолдауы мен қабылдауы өте маңызды болып табылды.

Қазақстан сияқты әр түрлі этнос өкілдері бас қосқан елде ұлттық саясаттың табысты іске асуы этносаралық келісім мен толлеранттылықтың қазақстандық моделінің қалыптасқандығын көрсетеді. Осы жолда Қазақстандағы ұлтаралық саясатты жақсартуда және әлемді мойындатуда жоғарыда айтылған этносаралық татулыққа бетбұрған Конституцияның өзгерісі және оның қабылдануымен ғана шектеліп қалмады. Атап айтқанда Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылуы (1995), «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» заңның қабылдануы (2008); «Қазақстанның ұлттық бірлігі доктринасының» әзірленуі мен қабылдануы (2008), қазақстандықтарды ұйыстыру мен басын біріктіру жолындағы маңызды қадамдар болып табылады. Н.Ә. Назарбаевтың ойы бойынша доктрина саяси тұрақтылықты, бірлікті және келісімді нығайтуға бағытталған [Назарбаев, 2009].

Доктрина әзірлеудегі мақсат – көпұлтты ортада ұлттық біртұтастықты қамтамасыз ету. Доктринаға сәйкес ұлттардың өз тілдерін, дәстүрін, мәдениетін дамытуға еркі мен құқын қамтамасыз ету жолға қойылды. Осы доктринаның негізгі міндеті мемлекеттің тұрақтылығы мен келісімінің іргетасын қалау, ұлттық саясатты жүзеге асырудың басты тетіктерінің бірі ретінде этностық бірегейлік емес, керісінше, азаматтық бірегейлікті дамытуға таңдау жасау болатын. Бұл туралы Доктринаның өзінде әрбір азамат, қоғам және мемлекет, халықтың, болашақ ұрпақтың алдында өз жауапкершілігін сезініп, төмендегідей қажетті әрі ұтымды шараларды қамтамасыз етуі керек деп жазылған. Олар:

- еліміздің барлық азаматының өз тағдырын Отаны – Қазақстан Республикасының тағдырымен бірге әрі терең тамырлас екенін сезінуі;
- бізді ыдыратуға және ынтымағымызды бұзуға бағытталған кез келген ықпалға белсенді түрде қарсы тұу;
- Республика конституциялық құрылысының, территориялық тұтастығы мен унитарлық құрылымның мызғымас беріктігін нығайту;
- ұлттық мүддеге негізделген елдің экономикалық, саяси, рухани, ақпараттық қауіпсіздігін одан әрі нығайту, басқа мемлекеттер тарапынан болатын ақпараттық тәуелділік пен басқыншылыққа немесе қысымға жол бермеу;
- елдің егемендігі мен тәуелсіздігін нығайту үшін республиканың барша азаматын қазақ халықының төңірегіне ұйыстыру;

- ел егемендігінің беріктігіне негізделген халықаралық әріптістік саласында ұлттық мүдде басымдығын ұстану;

- басты байлығымыз – Тәуелсіздікке, жерге, бірлік пен рухани құндылықтарға тағзым ету;

- азаматтар мен қоғам тарапынан мемлекеттілікті нығайту, Тәуелсіздік пен территориялық тұтастықты қорғауға мейлінше жәрдемдесу [Қазақстанның ел бірлігі доктринасы, 2010]. Осы доктринаны дамыту мен іске асыруда алға қойылған басты міндеттерді іске асыру Қазақстан халқы Ассамблеясына жүктелді.

Бұл доктрина Қазақстандағы бірқатар саяси бірлестіктер, ұлт патриоттары мен жанашырлары, сондай-ақ, халықтың біраз бөлігі тарапынан бірден қарсылық тудырды. Қоғам тарапынан туындаған сын-пікірлердің басты негізі титулды ұлттың қарсылығы болды. Олар Қазақстан халқы Ассамблеясының ұлттық саясат бойынша мемлекеттік шешімге ықпалына наразылық танытты. Қарсыластардың көзқарасы бойынша бұл доктрина қазақ этностық бірегейлігіне жағымсыз әсер етеді. Өйткені бірден бір осы аумақта мемлекет құрушы негізгі ұлттың орны республиканы мекен ететін басқа этностардың қатарына кіруі еді. Қоғамда пікірталас тудырған бұл жағдай Қазақстандағы ұлттық мәселе әлі де толық шешімін таппағанын көрсетті. Сонымен қатар қазақстандық саяси салада бұл пікірталас қазіргі күнге дейін өзінің өзектілігін жоғалтпай келе жатыр.

Осы мәселе бойынша қазақ тілін зерттеуші американдық саясаттанушы, Индиана университетінің профессоры Уильям Фирман: «Президенттің енгізген «қазақстандық ұлт» термині Қазақстанды отаным деп санайтын, сондай-ақ, Қазақстанда бәрінен бұрын қазақ мәдениетін «басқаларға қарағанда бірінші» орынға шығаруға шақыратын кейбір қазақстандық ұлт патриоттары тарапынан жағымсыз қабылданды», – деп атап айтады [2005, р. 396].

Сондықтан ұлттық бірегейлікті анықтаудағы этностық және азаматтық түрі арасындағы қарама-қайшылық қоғамда ұзаққа созылған «қазақ» және «қазақстандық» бірегейліктің бәсекелесіне алып келді. Сонымен қатар, доктринада көтерілген бұл қарама-қарсылық қоғамда ұлт патриоттары арасында қызу пікірталас тақырыбына айналды. Атап айтқанда ел бірлігі доктринасына енгізілген «қазақстандық ұлт» атауына елдегі интеллигенция, ұлттық-патриоттық қозғалыстар өкілдері наразылығын тудырды. Олар «қазақстандық ұлт» атауын алып тастауды үкіметтен талап етіп, оның орнын «қазақ елі» деп атауды ұсынды. Алайда бұл Президент тарапынан қолдау тауып мақұлданбады және бекіткен доктринаның нұсқасында көрініс бермеді.

Елдегі ұлт жанашырларының азаматтық ұлттың қалыптасуына қарсылығы

2009 жылы бірқатар ұлт патриоттары қазақстандық ұлтқа қарсы шығып, қазақ ұлтына қолдау білдіру мақсатымен Алматы және Астана қалаларында

аштық жариялау жоспарланды. Президенттің ұстанып отырған ұлттық саясатына қарсылық танытып ашық хаттар жолданды. «Мемлекеттік тіл» қоғамдық қозғалысының төрағасы Мұхтар Шаханов «қазақстандық ұлт» өзінің негізін американдық ұлттан алады. Доктрина қазақ ұлтын, оның ұлттық тілін тікелей жоюға бағытталған саясат деп ашық қарсы шықты. Осыған байланысты тағы бір ұлт патриоттарының бірі, саясаттанушы Айдос Сарым өзінің «Эксклюзив» сайтында берген сұқбатында: «Біз «қазақ ұлтын» құруға, «қазақ ұлттық мемлекетін» қалыптастыруға міндеттіміз. Бұл тек филология көзқарасы тұрғысынан ғана емес тарихи тұрғыдан да өте әділ. Бұл елдің незігі құжаты – Мемлекеттік егемендік туралы декларациясы мен Мемлекеттік тәуелсіздік туралы заңы тұрғысынан да дұрыс деп атап көрсетеді» [2015]. Оның пікірі бойынша «қазақ ұлты» атауын қолдау қазақтардан басқа ұлттарды ассимиляциялау немесе этнократиялық мемлекеттік негізін қалау еместігін айтып дәлелдеуге тырысады.

Сондай-ақ, қоғамдық белсенді Айдос Сарымның ойынша бүгінгі таңда екі Қазақстан бар – оның бірі қарқынды өсіп келе жатқан және күш қуатқа ие Қазақстан болса, екіншісі белгілі бір себептерге байланысты тоқырап тұрған орыс тілді Қазақстан. «Балқыту қазаны» деген атауға ие болған модель жұмыс істемейді деп қазақстандық ұлт моделін сынайды (Айдос Сарым, 2015). Осылайша қазақстандық қоғамды азаматтық ұстаным арқылы біріктіруге ұмтылған мемлекет саясаты қоғам тарапынан қолдау таппады. Керісінше ұлт патриоттары оны белсенді түрде сынның астына алып, ашық қарсылық танытуға көшті.

Осы жағдайға қатысты қазақстандық сарапшы, шығыстанушы К.Л. Сыроежкин: «коммунистік идеологияның күйреуі, өзіндік идеологиялық вакуумның пайда болуы жағдайында қоғамдық өмірде едәуір этностық аспектінің жоғарылауының нәтижесі ретінде ұлттық құндылықтар мен идеяларға заңды түрде қайта оралу болды», – деп баға береді [1996]. Жалпы, жоғарыда берілген қоғамдағы қарама-қайшылықтар қазақ және қазақстандық бірегейліктердің өзара бәсекелесін көрсетеді. Сол арқылы қазақстандық қоғамда ұлттық бірегейліктің анықталуы мен қалыптасуы үрдісі сол кезде қаншалықты деңгейде қиыншылықтармен басталғандығына нақты көз жеткізуге болады.

Қазақстанның ұлттық бірегейлігінің қалыптасуындағы этностық және азаматтық бірегейліктер қарама-қайшылығының негізгі түп тамыры мемлекеттің титулды ұлт моделінің негізінде жатыр. Яғни, мемлекет ішіндегі басты ұлт және мемлекет құраушы ұлттың атымен мемлекеттіліктің қалыптасуы мен республиканың аталуы. Бұл көп ретте қазақтардың басым бөлігінің өздерінің ұлттық бірегейліктерін «қазақтар» ретінде анықтауымен тығыз байланысты. Ал басқа ұлттар болса өздерін «қазақ» ретінде атауымен келіспейді, керісінше олар өздерінің бірегейліктерін «қазақстандық» деп атауды жөн көреді.

Ұлттық бағытты ұстанушы ұлт патриоттары Қазақстандағы қазақстандық ұлт тек қазақ халқы төңірегіне ғана ұйысу керек де-

ген ұстанымды берік ұстанады. Сонымен қатар орыс тілді қауымның мүддесін жақтаушылар ұлттық құрылыс тек азаматтық тұрғыда іске асу керек деген көзқарасты жақтайды. Одан басқа, осы мәселе төңірегіндегі қарама-қайшылықтар қазақстандық саясаттанушылар мен сарапшылар арасында да қызу пікірталастың тақырыбына айналып келеді. Осылайша қазіргі қазақстандық қоғамда ұлттық құрылысқа қатысты әртүрлі қарама-қайшы көзқарастардың салдарынан әр түрлі пікірлердің бір арнаға тоғыспауы жалғасын табуда. Қазақстанның саяси элитасы ұлттық бірегейліктің қалыптасуының жай-күйін талқылау мен өздерінің нұсқасын ұсынушылардың негізгі тобы саналады. Қазақстанның тәуелсіздік алған уақыттан бастап миграция үрдісінің нәтижесіндегі демографиялық өсімінде қазақтардың басымдығы ұлттық мәселеде ерекше қызығушылықтар тудырады.

РҒА Этнология және антропология институтының директоры, РҒА корреспондент мүшесі В. Тишков: «Ресейде национализм мен ұлттық құрылыс ескі ұстанымдар тұрғысынан нашар зерттелінеді. Оның себебі тек біреу, ол – мемлекет пен қоғам арасындағы қарама-қайшы және деструктивті көзқарастардың бар болуында», – дейді [2015]. Салыстырмалы тұрғыда алып қарағанда біршама посткеңестік елдерде, соның ішінде Қазақстанда ұлттық бірегейлік мәселесі толық шешімін таппаған. Қазақстан халқының ұлттық бірегейлік туралы анықтауға қатысты ұсыныстары көп жағдайда талқылауларға, қарама-қайшы көзқарастар мен пікірлерге ұласып жатады. Ұлттық бірегейлік мәселесі Кеңес Одағында пайда болған болса, тек өңірлік этностық деңгейде ғана көрінген, ал мемлекеттің деңгейде ешқашан көтерілген емес. Өйткені одақ барлық ұлттардан жоғары тұрды, сондықтан кеңестік кезеңде мемлекет «интернационалистік» деген түсініктің шеңберінде қарастырылды. Кеңестік және автономды республикалар этнотерриториялы ұстаныммен құрылғандықтан ұлттық мемлекеттіліктің формасы мен бейнесінде болып табылды. Осыған сәйкес бірегейлік бірінші кезекте этностық сипаты иеленді және этностық бірегейліктің негізінде «социалистік ұлттар» қалыптасты.

Алайда КСРО-да сөзсіз орыс халқы басым этнос болып саналды. Орыстардың посткеңестік кеңістікте үстем этностық рөлінің жоғалтуы тұлғаның этностық бірегейленуінің жаңа мүмкіндіктерінің пайда болуына алып келді. Қазақстан территориясындағы славян халықтарының өкілдері орыстармен өздерінің этномәдени жақындықтарын мойындай отырып, сонымен бірге өздерінің тарихи отанымен балынасты күшейтуге тырысады. Ал қазақтар болса өздерінің тарихи отанында социомәдени тұрғыда әлі де болса үстемдік деңгейге жете қойған жоқ. Дегенмен пайыздық мөлшерде олардың саны жылдан-жылға арта түсуде, бұл демографиялық көрсеткіш элементтік өмірдің сүбъектісі ретінде олардың креативностын білдірмейді [Байдельдинов, 2000]. Сондықтан қазақ этносы көпэтносты қазақстандық қоғамда басқа этностарды мәдени түрде ассимиляциялауға әлі дайын

емес. Қазақстанда өмір сүретін басқа этнос өкілдері үшін де өздерінің бірегейлігін қазақ бірегейлігімен анықтау ешқандай артықшылықтарға ие болмай тұр.

Осы тұста Л.А. Фадееваның еуропалық бірегейліктің қалыптасуына арналған мақаласында айтылған мына бір тұжырымы ойға оралады: «бірегейлік әлеуметтік ғылымдарда көпше түрде, ұдайы өзгеріске ұшырайтын, әлеуметтік құрастыруға икемді, тарихи және саяси стратегияның контекстінің өзгеруіне байланысты ауысып отырады», – деп қарастырады. Оның көзқарасы бойынша, «бірегейлікті зерттеудің көп қырларының бірі оны қай деңгейде және қандай негізде, қандай акторлармен құрастырылғандығында жатыр» деген қорытындыға келеді [2011]. Автордың пікірімен келісе отырып, Қазақстанда бірегейлікті құрастырудың ұлтшылдар ұсынған этностық нұсқасына қарағанда, мемлекет ұсынған жалпыға ортақ азаматтық нұсқасы елдің ішкі дамуының саяси стратегиясының мүддесінен шығып тұрғанына назар аудару қажет.

Қазақстандық қоғамда орын алып отырған барлық ұлттық бірегейлік туралы тұжырымдар мен пікірталастардың астарында халықтар үшін белгілі бір және өмірлік маңызды сұрақтар жатыр. Талқыланатын мәселенің шешу жолдары әртүрлі болады [Бадмаев 2008, с. 131]. Алайда, ұлттық және азаматтық бірегейліктер арасындағы тепе-теңдікті сақтау бойынша Қазақстанның қазіргі кезде ұстанып отырған саясаты өте орынды, ол қысқа уақыт ішінде этносаралық келісім мен тұрақтылықтың жаңа моделіне айналып үлгерді. Бұл модель тек Қазақстанда ғана емес, сондай-ақ, ТМД кеңістігінде кеңінен танылып, халықаралық ұйымдар тарапынан мойындалды. Тәуелсіз саяси сарапшылар этносаралық келісім мен тұрақтылық дамытуға бағытталған қазақстандық моделінің ең басты жетістігін Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың қызметімен байланыстырады. Этносаралық келісім мен бейбітшілікті жүзеге асырудың ең басты тетіктерінің бірі ретінде Қазақстан халқы Ассамблеясын айтуға болады. ҚХА елімізде өмір сүретін әртүрлі ұлттардың этномәдени орталықтарын біріктіріп, қазақстандық патриотизм мен төзімділікті тәрбиелеу бойынша келелі жұмыстар атқарып отыр.

Осы орайда, елімізде жүріп жатқан саяси жүйенің трансформациялық үрдістері саяси мәдениеттің өтпелі кезеңімен сипатталады. Саяси мәдениет құндылық-нормативті жүйе және саяси іс-қимыл бағдарларының жиынтығы ретінде әртүрлі әлеуметтік топтардың және биліктің өзара әрекетінің өзегі болып табылады. Қоғам үшін құндылықтардың шашыраңқылығы саяси тұрақсыздыққа алып келетін жоғарғы қауіп-қатер мен әлеуметтік наразылық деңгейінің арту қаупін тудыруы мүмкін. Сондықтан қазіргі қазақстандық қоғамда жалпы біріктіруші құндылықтарды іздестіру өзінің жалғасын табуда.

Қазақстанның саяси жүйесінің трансформациясы саяси мәдениеттің де қалыптасуымен және өзгеріске ұшырауымен қатар жүреді. Яғни, саяси жүйенің өзі еліміздің саяси мәдениетінің қалыптасуының ең маңызды

және басты саяси акторы болып табылады. Қазақстанда мемлекеттік биліктің барлық жүйесінің трансформациялану үрдісі, мүлдем жаңа саяси институттар: президент институты, парламент, көппартиялылық, ашық сайлау және т.б. пайда болған уақытта өте қысқа мерзімде жүзеге асты. Сонымен қатар қазақстандық қоғамда идеологиялық тұрлаусыздық қазіргі уақытта саяси мәдениеттің қалыптасып жатқандығын көрсетеді.

Библиография

Абдығалиев, Б. 1996. 'Государственная идентичность казахстанцев', *Общественно-политический ежемесячный журнал*, № 7, 30 с.

Бадмаев, В. 2008. 'Национальная идентичность России: исторический дискурс и современные вызовы', *Новые технологии*, Вып. 5, сс. 129-136.

Байдельдинов, Л. 2000. 'Казахстан как политическая реальность'. Алматы, Институт развития Казахстана, 169 с.

Габжалилов, А. 2008. 'Институт Президентства и национальная политика Казахстана', *ҚР ҰҒА Баяндамалары*, № 6, 122 с.

Конституция Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. URL http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.22.02.2014 (дата обращения: 18.09.2018).

Қазақстанның ел бірлігі доктринасы: Ғылыми-тәжірибелік түсініктеме 2010. Астана: «Дәме» ЖШС, 76 б.

Назарбаев, Н. 2010. 'Тарих толқынында', Алматы: Жібек жолы, бб. 149-150.

Назарбаев, Н. 2009. 'Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства', *Избранные речи*, Астана: Сарыарқа, Т. 2, сс. 61-97.

Нургалиева, М. 2009. 'Государственные строительства как фактор формирования национальной идентичности Казахстана'. Алматы, 123 с.

Fierman, W. 2005. 'Kazakh language and its prospects for its role in Kazakh 'Groupness', *Ab Imperio*, pp. 393-423.

Сарым, А. 2015. 'Национальная идентичность казахстанцев'. Часть 3. [Электронный ресурс]. URL http://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/ajdos_sarym/12109/ (дата обращения: 19.09.2018).

Сыроежкин, К.Л. 1996. 'Государственность и приоритеты переходных обществ', *Казахстан на пути к устойчивому развитию*, Алматы: Ғылым, 1996, 368 с.

Тишков, В. 2015. 'О российском народе и национальной идентичности в России'. [Электронный ресурс]. URL http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/o_rossisko.html (дата обращения: 19.09.2018).

Фадеева, Л. 2011. 'Конструирование европейской идентичности: стратегии и акторы', «Идентичность как предмет политического анализа» сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции, ИМЭМО РАН, 111 с.

Transliteration

Abdygaliev, B. 1996. 'Gosudarstvennaya identichnost' kazahstancsev' [State Identity of Kazakhstanis], *Obshchestvenno-politicheskij ezhemesyachnyj zhurnal*, № 7, 30 с.

Badmaev, V. 2008. 'Nacional'naya identichnost' Rossii: istoricheskij diskurs i sovremennye vyzovy' [National Identity of Russia: Historical Discourse and Modern Challenges], *Novye tekhnologii*, Vyp. 5, сс. 129-136.

Bajdel'dinov, L. 2000. 'Kazakhstan kak politicheskaya real'nost' [Kazakhstan as a Political Reality]. Almaty, Institut razvitiya Kazakhstana, 169 s.

Gabzhalilov, A. 2008. 'Institut Prezidentstva i nacional'naya politika Kazakhstana' [Institute of Presidency and National Policy of Kazakhstan], KR UGHA Bayandamalary, № 6, 122 c.

Konstituciya Respubliki Kazahstan. [Elektronnyj resurs]. URL http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. 22.02.2014 (data obrashcheniya: 18.09.2018).

Kazakstannyn el birligi doktrinasы: Ghylymi-tazhiribelik tusinikteme 2010. Astana: «Dame» ZHSHS, 76 b.

Nazarbaev, N. 2010. 'Tarih tolkynynda' [Streams of History], Almaty, ZHibek zholy, bb. 149-150.

Nazarbaev, N. 2009. 'Strategiya stanovleniya i razvitiya Kazakhstana kak suverennogo gosudarstva' [Strategy of Formation and Development of Kazakhstan as a Sovereign State], Izbrannye rechi, Astana, Saryarka, T. 2, cc. 61-97.

Nurgalieva, M. 2009. 'Gosudarstvennye stroitel'stva kak faktor formirovaniya nacional'noj identichnosti Kazakhstana' [State Building as a Factor in the Formation of the National Identity of Kazakhstan], Almaty, 123 s.

Fierman, W. 2005. 'Kazakh language and its prospects for its role in Kazakh 'Groupness', Ab Imperio, pp. 393-423.

Sarym, A. 2015. 'Nacional'naya identichnost' kazahstancев' [National Identity of Kazakhstanis]. CHast' 3. [Elektronnyj resurs]. URL http://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/ajdos_sarym/12109/ (data obrashcheniya: 19.09.2018).

Syroezhkin, K. 1996. 'Gosudarstvennost' i priority perekhodnyh obshchestv' [Statehood and Priorities of Transitional Societies], Kazakhstan na puti k ustojchivomu razvitiyu, Almaty, Fylym, 1996, 368 c.

Tishkov, V.O. 2015. 'O rossijskom narode i nacional'noj identichnosti v Rossii' [About the Russian People and National Identity in Russia]. [Elektronnyj resurs]. URL http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/o_rossisko.html (data obrashcheniya: 19.09.2018).

Fadeeva, L. 2011. 'Konstruirovaniye evropejskoj identichnnosti: strategii i aktory' [The Construction of European Identity: Strategies and Factors], «Identichnost' kak predmet politicheskogo analiza» sbornik statej po itogam Vserossijskoj nauchno-teoreticheskoy konferencii, IMENMO RAN, 111 c.

Айтымбетов Н.И., Шакеева Б.Р.

Президентский институт и национальное строительство в Казахстане

В процессе становления Республики Казахстан как государства оставшиеся нерешенными из советских времен сложные проблемы сохраняют свою приоритетность. Эти препятствия, в свою очередь, влияют на новую политическую систему, ограничивая ее свободное передвижение. В частности, полиэтническое государство, созданное казахским обществом с советского периода, препятствовало формированию национального государства и одностороннему осуществлению национальной политики в определении национальной идентичности. В этом контексте следует подчеркнуть важную роль в формировании национальных и государственных структур президентского института, который был образован в результате трансформации общеполитической системы. В полиэтничном обществе президентский институт становится ключевым фактором в определении национальной политики и национальной идентичности в государстве.

ДІН МЕН ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫ – ДІНИ БІРТҰТАСТЫҚТЫ САҚТАУДЫҢ НЕГІЗІ

Аннотация. Қазақстан республикасында тәуелсіздіктен кейінгі жылдары діни айқындалу үрдісі кең көлемді жүргені белгілі. Жастар арасында дінге бетбұрыстың артуымен діннің салт-дәстүрмен қатысын айқындау күн тәртібіне шықты. Осы орайда мақалада қазақ қоғамында қалыптасқан дін мен дәстүрдің сабақтастығы мәселелері талданады. Қарахандар кезеңінде ресми дін болып қабылданған ислам діні қазақ халқының мәдениетіне терең сіңіп, әдет-ғұрып, салт-дәстүрімен астасып кетті. Д. Айдаров, А.Н. Жанғазиева, Н. Өсерұлы, Ә. Сәбиров, Ф.Р. Ахметжанова, Х. Арғынбаев, Б. Уахатов секілді белгілі отандық зерттеушілердің ғылыми пайымдарына сүйене отырып, мақалада ақ бата, қарғыс, сүндетке отырғызу, жарапазан, көңіл айту, өлікті жөнелту, қоштасу жыры және бірқатар дала заңдарының шариғат заңдарымен арақатынасы кеңінен сөз болады.

Түйін сөздер: салт, дәстүр, әдет, ғұрып, ислам, шариғат, дала заңдары, дін.

Kipicne

Ғалымдар арасында «әдет» терминінің шығуы туралы біртекті пікірлер жоқтығын айтады. А. Смағұлованың айтуынша, «әдет» – «әдет-ғұрып» деген араб сөзінен шыққан, мағынасы дағды-әдет. Әрине, қандай бір іс болмасын, әуелі дағдыға, әдетке айналып, кейін бара-бара көпшілік қолданатын заңға айналып, оны бұзу ерсі қылық, қылмыс саналған. Әр халықтың өзіне жарасатын әдет- ғұрып, салт-санасы мен дәстүрлері бар. Ол өздеріне қымбат. Осы зиялы адамзаттың бір бұтағы түрлі қауымының да өткен өмірі сан алуан, талай замананы алып жатыр. Соған орай өздеріне тән әдет-ғұрып, салт-сана, қағида-ережелері де баршылық. Мұның бәрін болса да ислам жоқ етіп, тамырына балта шаппаған. Қайта олардың прогрессивті жақтарын өз ішіне камтып, әдемілеп, қиюластырған. Соның нәтижесінде ислам заң нормалары сомданып, айшықтана түсіп, кез келген формацияға кереғар болмай, қабыса алады. Ол әдеби шығармаларда дәстүрлі құқықтық нормалар жиынтығын білдіру үшін қолданылады. Үлкен Советтік энциклопедияда: «Әдет – ислам діні тараған елдер арасындағы халықтық дәстүрлі құқық» делінген [Смағұлова 2004, 4 б.]. Н. Сәрсенбаев «Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары жөнінде» атты зерттеу еңбегінде дәстүр деген түсінікті

екі мағынада пайдаланатынына тоқталған. Біріншіден, дәстүр деп халыққа кең тарап, терең сіңген әдет-ғұрыптарды және басқа тұрмыстағы тұрақты тәртіп түрлерін айтады; екіншіден, дәстүр деп ғылымдағы, саясаттағы, әдебиет пен өнердегі аса көрнекті қайраткерлердің атымен байланысты, халыққа көп тараған бағытты айтады (мысалы, Абай дәстүрлері т.б.) [Абуова & Ерболатова 2017, 129 б.].

Зерттеу жұмысының әдістемесі

Мақалада қазақ халқында талай ғасырдан бері қалыптасқан әдет ғұрып, салт дәстүрдің ислам дінімен сабақтастығы нақындағы отандық зерттеушілер тұжырымдамалары бағамдалды. Сонымен қатар, тарихи анализ, компаративистикалық, жүйелі талдау әдістері қолданылды.

Шариғатқа қайшы емес дәстүрлер

Д. Айдаров «Дәуір және дәстүр» деген еңбегінде әдет-ғұрып, салт-дәстүр қоғамдық дамудың барысында пайда болады. Сөйтіп, ол ұрпақтар ұрпаққа тарап, мәңгі бақи өмір сүреді. Әдет-ғұрып тұрмыстық қарым-қатынасқа байланысты қалыптасады. Мысалы, тілек білдіру, жас сәбидің дүниеге келу құрметіне шілдехана өткізу, бесік той, қонақ күту, наурыз тойы т.б. түрлі жоралғылар, салтанатты өтетегініне тоқталған. Дәстүрдің аса әсерлі күшін көрсететін белгілердің ішінде ерекше ретінде оның бұқаралығын, көпшілікке ортақтығын айтамыз. Ұлттық салт пен дәстүрдің тууы ұлттың өзінің қалыптасуына байланысты. Әрине, әр халықтың өзіне тән дәстүрі, әдет-ғұрыпы болады. Олар сол халықтың басқа халықтан ерекше белгісі болып санала береді. Қазіргі ғылыми дәлелдеулер қазақ ұлтының қалыптасуын IV-V ғасырдан басталады деп көрсетеді. Олай болса, сол дәуірден бері қарай қазақтың көптеген әдет-ғұрып, салт-дәстүрі дамыды, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып бізге жетті [Абуова & Ерболатова 2017, 129 б.]. Шариғат бойынша жергілікті қолданыстағы дәстүр дінге қайшы болмаса, ондай дәстүрді жалғастыруға, ұстануға рұқсат етеді. Жоғарыда аталған жас ерекшеліктеріне байланысты қолданылған атаулар діни сенім мен қағидаларға қайшы болмағандықтан, бабаларымыз өз тұрмыс тіршіліктерінде дәстүр ретінде тастамады [Дін мен дәстүр 2017, 131 б.]. Е. Малғажыұлы қазақ халқына тән дін мен дәстүр туралы былай дейді: «Иә, біздің салт-дәстүріміз тәрбие мен тағылымға, ізгілік пен адамгершілік құндылықтарға тұнып тұр. Халқымыздың күнделікті тұрмысында әдетке айналып кеткен әдет-ғұрыптардың астарына үңілсек, шариғаттың бір талабы тұрғанын байқаймыз. Сәби дүние есігін ашқанда, құлағына азан шақырып ат қою, ақиқа құрбандығын шалып, келінге қалжа жегізу, баланы қырқынан шығару, шілдехана бесік той жасау, тұсау кесу, сүндет той, атқа мінгізу, тоқымқағар, тілашар т.б. жоралғылар ис-

ламда бар рәсімдер немесе асыл дініміз құптаған игі амалдар» [Дін мен дәстүр 2017, 3 б.]. Қазақ тіліндегі оң және теріс бата үлгілерін зерттеген Ф.Р. Ахметжанова қазақ ескілігіне қатысты мағлұматтардың негізгі көзі академик М. Әуезов еңбектерінде сақталғандығын айтады. Жазушы М. Әуезов «ескіліктер» жөнінде мынандай деректер келтіреді: «Қазақтың ежелгі ескілігі бұл уақытта ешкімнің де есінде жоқ. Сол себепті алысқа ұзап кеткен заман туралы, қай тарихшы сөйлесе де нобаймен, долбар сөзбен айтады. Дәл мағлұматтың болмайтын себебі: қазақ ескілігінің жазу күйінде сақталып қалған белгісі жоқ. Қазақ елінің ішкі өмірі екі үлкен дәуірге бөлінеді. Бұның біреуі Ісләм діні келген соңғы мезгіл. Екіншісі содан арғы ескі дәуір. Бұл дәуірдің біздің заманымызға жеткен белгілері болса, елдің кейбір әдет-салтында, өлең, жырында, ескілікті ұғымында қалған белгілер болады». М. Әуезов бұл жерде «ішкі өмір» деп рухани өмірді, ал «ескі дін» деп қазақ тұрмысында ислам дініне дейін болған шамандықтың жайын айтқан болса керек. Демек, тілімізден көрініс тауып, ұлттық сипатқа ие болып келе жатқан қазақтың ежелгі салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарының алуан үлгілері «ескіліктер» терминін иеленетіндігін түсінеміз [Ахметжанова 2005, 15 б.] Ал қазақ ескіліктерінің салт жолымен, ғұрып жолымен, тұрмыс қалпында болатын істер сарынымен айтылатын сөздеріне А. Байтұрсынұлы сипаттама береді. Бұл аталғандарды сарындама саласына қатысты деп олардың әрқайсысына жеке түсінік беріп өткен. Мәселен, ғалым салт сөздеріне: қазақтың ділмар сөздерін, мақал-мәтелдерді, мысалдарды, ғұрыпқа: той бастар, жар-жар, беташар, жоқтау, бата сынды өлең-жыр үлгілерін жатқызса, қалып деп: жын шақыру, тісті емдегенде құрт шақыру, бесікке бөлеу т.б. атайды [Ахметжанова 2005, 21 б.].

Бата түрлері

Зерттеуші Ф.Р. Ахметжанованың анықтауынша, бата сөздердің жиналып жариялануы 19 ғасырдың екінші жартысында ғана қолға алынды. Бұл ретте алғашқы аталатын еңбек түркі тектес халықтардың ауыз әдебиеті үлгілерін қамқорлықпен жинап, жариялаған орыс академигі В.В. Радловтың «Түркі халықтарының халық әдебиеті үлгілері» деген он томдық еңбегі. Оның 1870 жылы жарық көрген үшінші томында қазақ ауыз әдебиетінің басқа түрлерімен қоса бата сөздер де қамтылған. Бұл еңбектің «Бата сөз» тарауында 76 жолдан тұратын көне үлгідегі 5 бата сөз берілген. Бата сөз үлгілері шығыстанушы ғалымдар Г.Н. Потанин, Н. Пантусов шығармаларында да кездеседі. Бата сөздер енгізілген тағы бір еңбек қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, бастырушы Ә. Диваевтың еңбектері жарияланған «Қазақ халық творчествосы» (1989). Мұнда 59 жолдан тұратын бата үлгісі берілген. С. Сейфуллин қазақ ауыз әдебиетін сан ғасырдың жемісі деп қарап, бірнеше дәуірге бөліп, саралайды. Соның ішінде «арғы, ескіліктегі жабай рушылдық дәуірден бізге жеткен және би-

лер дәуірін бастан кешіріп бізге жеткен ел әдебиетін» екіге бөліп, бірінші бөлімнің 6 топшылық түрі қатарында аталатын салт өлеңдеріне жарапанды да көрсетеді де, оның батасы деп 78 жолдан тұратын дәстүрлі бата сөздің екі нұсқасын береді. Осы кезге дейінгі жарияланған бата сөздер мен ел аузында, сондай ақ түрлі мұрағаттарда қолжазба күйінде сақталған бата сөздерді тұңғыш топтастырған үлкен еңбек ғалым С. Негимовтың «Ақ бата» жинағы. Бұл еңбек 1992 жылы жарық көрді. 1998 жылы М. Есламжанұлының «Баталар» жинағы жарыққа шықты. Сонымен бірге, З.Б. Үмбеталина, Б.Р. Оспанова, Д. Мамырбаевалардың осы бағыттағы зерттеулері батаның әдеби тұрғыдан қарастырылуына арналса, Ж. Нұрсұлтанқызы, Г. Абдвахитовалар бата сөздердің түрлеріне, ұлттық мәдени ерекшеліктеріне көңіл бөледі. «Адам бойына жабысқан әр түрлі ауру-сырқауды сиқырлы сөзбен қуып, аластауға болады деп сенген халық бір замандарда бақ пен дәулетті де, бас амандығы мен байлықты да ақ тілеу алғыс айтып, бата беру арқылы дарытуға болады деп түсінген. Тегінде бата беріп, ақ тілеу айтып, алғыс білдіру ежелгі ата-бабалар дәуірінен келе жатқан түркі халықтарының ескілікті дәстүрі екені ақиқат. Бұл мазмұны мен мақсаты жағынан да көшпелі түркі тайпаларының ортақ тірлігінен туған» [Уахатов 1983, 79 б.]. Зерттеушілер Ж.Қ. Ғафурова мен Ф.Р. Ахметжанова А. Байтұрсыновтың батаны ғұрып сөзіне жатқызғанын, оған мынандай түсіндірме бергенін алға тартады: «Бата – біреуге алғыс бергенде айтылатын сөз. Батаны ақсақал адамдар айтады. Батағөй шалдар басы бар табақты тартуға алып келгенде, асты жеп болғанда да бата қылады. Көбінесе бата тамақ жеп болған соң істеледі. Мысалы:

1) *Құдай оңда!*

Оңға баста!

Абырой бер!

Аман сақта!

2) *Құдайым жарылғасын, бай қылсын,*

Төрт түлігін сай қылсын!

Кетпес дәулет берсін,

Құдайым оңдасын,

Оңдағанның белгісі

Мың саулығың қоздасын!» деп 1926 жылы жарық көрген «Әдебиет танытқыш» атты ғылыми еңбегінде жазады. Осы ретте «бата беру» рәсімі туралы академик М. Әуезовтың мына пікірін келтірейік: «Мұсылманшылық дінімен байланысы бар өлең сөздің тағы бір түрі бата беру өлеңдері. Бірақ бұл өлеңдердің туысын ғана мұсылманшылық негізінен шықты деу керек. Дін салтындағы тілек, дұға сияқты сөздерге ұқсады. Арабша айтатын дұғалардың орнына елдің өзі шығарған тақпақтаған өлең, жыр болады. Дін сөздері мен негізін ұқсастыратын осы жері. Осыдан басқа өлең қылған сөздері мен мағына жағынан білдіретін тілектерін алсақ, оның барлығы да қазақтың өз заңына үйлесіп, өз

тіршілігінің қалпынан шығады. Бата берген өлең, тақпақта батагөй қария не адамшылық, не болмаса абұйыр, атақты тілейді. Кейде байлықты, бас амандықты тілейді. Егер бір сапарға аттанушыға берілетін бата болса, жол оңғарылып, олжалы қайтуын тілейді. Мысалы:

...Атың атың, ату бол,

Ағайынмен тату бол.

Жаз кигенің құлпы бол,

Қыс кигенің түлкі бол.

Бағаналы таудай бол,

Шағалалы көлдей бол.

...Тәңірі берген несібең,

Тепкілесең кетпесін.

...Сенен байлық өтпесін... Бұған қарағанда батаның түрі ғана діннен алынған, бірақ мағынасы мен мақсаты, барлық сөздері мен ел әдебиеті мен ел тіршілігінің өз туындысы болады [Ахметжанова 2005, 29-30 б.].

Дінмен сабақтас қарғыс айту түрлері

Ақ бата берумен қатар қазақ халқында қарғыс айту түрлері де кең тараған. Қарғыс әдетте нақақтан күйгенде т.б. ауыр жағдайларда ашынғаннан айтылған. Ол адамға да, малға да, дүние-мүлікке де айтыла береді. «Жер жастанғыр», «Өлім келгір», «Қарасан келгір», «Өртенгір» деген сияқты қарғыс түрлері көп. Қарғыс ашу, ыза, кек үстінде айтылады. Қазақтың әдет- ғұрыптарына терең мән беріп қарастырып жүрген ғалым Н. Өсерұлының көзқарасынша: «Қарғану деген де бар. Қарғану уәде беру мен ант ішуге ұқсас. Ешкім бет алды қарғана бермеген. Қарғану қазақ тайпаларында ежелден-ақ болып, тәңірі, аруақ атынан, ал ислам енген соң құран ұстап, Алла атынан айтатын болған. Жалғызымның қызығын көрмей кетейін! Құран ұстайын! Нан ұрсын! Керегенің көгін жейін! Дастарқан үстінде отырмын! Кепиет атсын! Құран ұрсын! Құдай куә! Жаным шықсын! Оллаһи! Билләһи! Бейуақытта айтайын! Құдайға аян! Баламның етін жейін! т.с.с. Мұндайда адал адамдар айта алатындығына күмән жоқ [Ахметжанова 2005, 35 б.]. Кегі кеткен не өш ала алмай жүрген адамы, дұшпаны бақытсыздыққа ұшрағанда адамдар оны табағалан. Қазақтың осындай табалау сөздерінде де «Құдай тапқан екен!» деген секілді діни мазмұндағы сөздер кездеседі. Жалпы алғанда алғыс пен қарғыс сөздерінің көбі діни мазмұнға негізделген: Құдай басқа бермесін! Құдайдан қайтсын. Алла разы болсын. Алла жазанды берсін т.б.

Сүндетке отырғызу дәстүрі және ислам

Қазақта ұл баланы сүндетке отырғызу үлкен мәнге ие. Хадисте «Бес нәрсе фитрадан (әуелгі жаратылыстағы әдеттерден). Олар: бала-

ны сүндетке отырғызу, шаттың түгін қыру, мұртты басу, тырнақты алу, колтықтың түгін кетіру» [Хасан Аббас 2003, 146 б.]. Қазақта әдетте ұл бала 5-6 жасқа келгенде сүндетке отырғызылады. Кей өңірлерде баланың сүндетке отыруын «мұсылман болумен» қатыстырады. Ондайда үлкен кісілер былай деп бата береді:

Мұсылман болдың, қарағым,

Кәне, бері қарағын.

Шырағын жағар ұлысың

Ата менен ананың.

Мұратыңа жете бер,

Күннен күнге өсе бер.

Өміріңнің түйінін,

Өз қолыңмен шеше бер! Әумин! [Ахметжанова 2005, 58 б.]. Қазақ дәстүрін зерттеуші Х. Арынбаев та бұл дәстүрдің ислам дінімен байланысты туғанын мойындайды: «Қазақ халқы ислам дініне сенетіндіктен, мұсылмандық парыз ретінде ер балаларын міндетті түрде 5-6 жасқа толысымен сүндетке отырғызады. Баланы сүндетке отырғызу төңкеріске дейін негізінен қожалардың кәсібі болатын. Әркім өз еліне қарай баласының сүндет тойын ұйымдастыратын. Байлар болса рулы елді шақырып, ат, құнан шаптырып, балуан күрестіріп, мергендер өнерін сынастырып, оларға айтарлықтай бәйге тігіп үлкен той жасаса, кедейлер шағын ғана қонақ шақырып, құрмалдық берумен шектелетін. Бала пішуші қожаларға да әркім әліне қарай: біреуі ат, біреуі қой сияқты ақтық беретін» [Арғынбаев 2005, 62-63 б.]. Хадисте айтылғандай, сүндетке отыру – адамзат жаратылысымен астасып жатқан сипаттардың бірі. Бұл дәстүр Ибраһим пайғамбардан (ғ.с.) бері келе жатқан ханифи дінінің рәмізі. Деректерде басқа да пайғамбарлар сүндетке отырып, дәстүрге айналдырған. Мысалы, өздерін Мұса пайғамбардың үмбеті санайтын иудей дінін ұстанушыларда да сүндеттеу дәстүрі бар. Тазалық әдеттерін сақтауды Ибраһим (ғ.с.) пайғамбарға Алла тағала бұйырған. Мұхаммед (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) пайғамбарымыздың хадистерінде Ибраһим (ғ.с.) пайғамбардың Алланың әмірімен сүндетке отырғаны айтылады. Төрт мәзһаб бойынша сүндетке отырудың үкімі түрлі көзқараста. Яғни төрт мәзһаб имамдарының үшеуі: имам Мәлік, имам Шафиғи және имам Ахметтің пәтуалары бойынша сүндетке отыру – әрбір ер мұсылманға уәжіп, міндетті іс деп есептейді. Тіпті имам Мәлік сүндетке отырғызылмаған адамның имамдыққа шығуына болмайды, әрі ондай адамның куәгерлігі де қабыл алынбайды деген қатал тұжырым жасаған. Ал, имам Ағзам Әбу Ханифа сүндетке отыру – Пайғамбарымыздың (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) сүннеті, діннің рәмізі деген үкімге тоқталған [Дін мен дәстүр 2017, 57 б.]. Бірақ сүндетке отырғызу жасына байланысты нақты көзқарас білдірмеген.

Қазақтың отбасылық дәстүрлерінің дінге қатысы

Қазақтың отбасылық дәстүрлерін зерттеген Х. Арғынбаевтың түсіндіруінше, қазақ дәстүрінде үлкеннің атын атамай, оған арнайы ат қойып, оны өле өлгенше есінде сақтауды үлкен әдептілік, көргенділік деп есептейтін де, ондай адамдарға барша жұртшылық дән ризалықпен қарайтын. Өйткені кіші үлкенді сыйласа, үлкен өз тарапынан кішінің кішілігін сыйлауы халқымыздың қанына сіңісті болған абзал әдет [Арғынбаев 2005,316.]. Х. Арғынбаев неке, талақ мәселесінде дәстүр мен дін ұштасатын мына мәселеге де назар аудартады: Әйел тарапынан күйеуінен айырылысу үшін қойылатын талаптардың міндетті түрде орындалатын түрі де болатын. Біріншіден, жас әйелдің күйеуі өзінің күйеулік міндетін орындауға дәрменсіз, кемқуат болған жағдайда, күйеудің мұндай дәрменсіздігі куәлар алдында сарапқа салынып дәлелденген жағдайда, билер алдында әйелдің талабы орындалады. Екіншіден, күйеуі 10-12 жасар бала болып, әйелі (әмеңгерлік әдетпен қосқан жесір жеңгесі) 25-30, тіпті 40 жаста болса, немесе баласы тыс жас бай адамдар кедейдің бойжеткен қызын қолқанат ету үшін қалыңын беріп, «қол бала» етіп кіргізіп алған жағдайда (әйелдер жас баланың ер жетуін күтсе, әбден қартайып, өмірден еш қызық көрмей өту қаупінен сескенуден) билер кеңесі мұндай әйел талабын қолдайтын. Үшіншіден, күйеуі әйелін жазықсыз жәбірлеп, ұрып-соға берсе, әйел, ең алдымен ата-енесіне айтады. Бұл нәтиже бермесе, беделді туысқандарына шағым береді. Одан да нәтиже шықпаса, төркініне хабарлап, олар өз тарапынан құдасының алдынан өтеді. Содыр күйеу бұған да құлақ аспай, жазықсыз әйелін жәбірлеуді үдете түскен жағдайда әйел төркіні билер алдында жүгінісіп, теңдік алуға мүмкіндігі болады. Егер күйеуінің қатал жаза қолдануы әйелінің аздап болса да кінәсіне байланысты болса, онда тіпті әйел басқа біреуге қашып кеткен күннің өзінде, билер үкімі бойынша, әйелді күйеуіне қайтарып, оны азғырып, айнытушы айып төлейтін. Күйеуі аз ғана мал- мүлкіне қарамай, оны орынсыз шашып рәсуасын шығарса, әйелдің де жағдайына қарамаса немесе кедейліктің салдарынан әйелін асырауға шамасы келмесе, күйеу туыстарын неше дүркін ескерткенмен еш нәтиже болмаса, әйел билер алдына барып, күйеуінен ажырасуға ерікті болған. Әйелдің бұл айтылған себептерден басқа да, яғни шарифат жолымен де некелескен күйеуінен ажырасуына мүмкіндік болатын. Бұлар негізінен күйеудің әйелге күнкөріс қалдырмай кетіп қалуына байланысты. Еш күнкөріссіз 6 ай 10 күн хабарсыз қалдырса немесе 7 жыл бойы із-түзсіз жоғалып кетсе, күн көріс болған күннің өзінде екі кісі куәмен қазылар алдында жоғарыдағы айтылған шарттардың шындығы туралы ант берсе болды, әйел күйеуінен ажырасуға рұқсат алады. Ал енді еркектер тарапынан әйелін тастау әлдеқайда оңай болатын. Әйел тастау қазақ арасында көп болмағанмен, кездесіп тұратын. Оның де бірнеше себептері болатын. Біріншіден, әйел жеңілдікке салынып, күйеуінің көзіне

шөп салса, ол жағдай бұлтартпастай дәлелденген күнде айрылысудан басқа ештеңе қалмайтын. Ертеректе басқа біреумен көңілдестік үшін әйел де, оның көңілдесі де өлім жазасына бұйырылатын болса, XIX ғасырда мұндай жаза қолданылмайтын. Көңілдестік үшін айырылысқан әйелге мал мүліктен ештеңе берілмей, қара сиырға теріс мінгізіп, бетіне күйе жағып, мойнына құрым киіз іліп, ауыл алдында масқаралап, төркініне апарып тастайтын. Екіншіден, әйелі үй шаруашылығын басқара алмайтын топас немесе ешкімді де сыйлай білмейтін көргенсіз болса, ауқатты күйеу мұндай әйелден құтылуды дұрыс деп табатын да, үйінен әкелген жасауын түгел беріп, төркініне апарып салатын. Әйелімен шын мәнісінде айырылысқысы келген еркек алақанымен тас уыстап, екі қолын төбесіне қойып, куәлар алдында «талақ еттім» деп үш рет қайталаса болды, олардың арасындағы некелестік қатынас дереу үзілу керек те, ажырасу актысы аяқталған болып саналады. «Талақ еттім» деу ислам дініне байланысты қалыптасса, төбесіне тас уыстаған екі қолын қою «тәңір алдында шын пейіліммен сенен безетінімді айтып отырмын» деген пиғылын білдіру ишараты, яғни тәңір алдында әйелін тастайтындығына берген анты сияқты [Арғынбаев 2005, 42 б]. Қазақ тіл-көз тимесін деп молдаға дұға жаздырып, балаға бойтұмар жасап береді. Оны былғарыға тігіп, бау тағып, мойнына салдырады. Немесе ылғи үстінде жүретін киімінің омырауының астыңғы жағынан қадап қояды. Жетісу төңірегінде жеті ұсақ тасты тұмарша етіп шүберекке тігіп, шолақ жең камзолының желкесіне астыңғы жағынан көзге түспестей етіп жапсыра тігіп қояды. Бұл да тіл көзден сақтау шарасы. «Тіл-көзің тасқа» деген қарғыс осыған байланысты [Арғынбаев 2005, 48-49 б.].

Рамазан айында айтылатын Жарапазан

Рамазан айында қазақта «Жарапазан» айтылатын болған. Ол дәстүр әлі де бар. Б. Сапаралы, Ж. Дәуренбеков құрастырған кітапта жарапазанға қатысты ұлт зиялыларының төмендегідей пікірлері берілген: «Бұл жыр отыз күн оразада айтылады. Оразада бұл тәрізді жыр айту салты барлық мұсылман елдерінің бәрінде де бар. Жарапазан өлеңдері, бата жырлар біртүрлі қалыптанған, көбінесе жаттама болады. Өйткенмен де кейбір жыршылар жарапазанды өзі де шығарып айтады» деп жазады Сәкен Сейфуллин. «Оразаны мадақтайтын арабша «иә, шаһри рамазан», қазақша «жарапазан» айтылатын жыр бар. Оны ел ақтап айтатындарды қазақ «жарапазаншы» дейді» деп жазады Сәбит Мұқанов. «Поэзияның қазақтың таза халықтық әдебиетінен келесі бөлімге рухани діни әдебиетке ауысатын ерекше бір түрі жарапазан деп аталады. Жарапазанды ел кезіп жүретін адамдар әдетте ораза кезінде айтады. Бұл жырлар жартылай діни сипатты: жарапазаншылар өз өлеңдерінде шарифатқа иек арта отырып, қайыр садақа, сый сұрайды» деп жазады Халел Досмұхамедов. «Парсы

елінде «шаһарзабан» шаһар кезуші», тапқыр, күлдіргі ақын деген ұғымды білдіреді. Бізде ол үй арасын кезіп жүріп өлең айтушы болмақ. «Тұсыңа келіп тұрмыз ақтап қана, айтамыз жарапазан мақтап қана» деген жолдарға қарағанда, оны кейде ел жұптасып та айтатын болған» деп жазады ғалым Әуелбек Қоңыратбаев. Жарапазанды балалар да айта береді. Қай кезде айтам десе, жарапазаншының өз еркінде. Бірақ көбіне, ораза ұстаушылар күн батқан соң ифтарлық жасап, яғни ауызды ашқан соң тамақтанып, әлденіп, елдің көңіл қошы көтеріліп, дастарқан басында жадырай бастаған кезде жарапазаншылар да үйді үйді аралауға шығады. Олар үй сыртында тұрып та, есік аузына келіп те айта береді. Жарапазан өлеңінің мазмұны әртүрлі болып келеді. Онда хикаялау да, мақтау да, әзілдеу де, алғыс та, бата да, шымшылау да бар [Құтты болсын тойларың 1993, 542 б.]. Жарапазан айтушылар жырлап, өлеңдетіп, ауыл- ауылды аралайтын болған. Ораза ұстаған жандар үйлерінің жанына келіп өлеңдеткен жарапазаншыларға құрметпен қараған, сауап болады деп оларға қолдарынан келгенінше сыйсияпат көрсеткен. Кейбіреулер түйе атаса, кейбіреулер құрт ірімшік, мата, киім-кешек секілді түрлі заттар берген. Әйтеуір, әркім жарапазаншыны құр қол жібермеуге тырысқан, барымен ырымын жасайтын болған. Жарапазан айту екінің бірінің қолынан келе бермейді. Оған машығы, қабілеті бар жандар ғана өлең шығарып, әндетіп, сарындатып отырып айтады. Өйткені жарапазан ораза кезінде үздіксіз айтыла бермейді. Ең алдымен оразаның бас кезінде үш күн, орта кезінде үш күн, сосын ай соңында үш күн жарапазан айтылып, ораза айының белгілі заңдылығын ұстанған. Санамызға діни нанымға илану арқылы сіңісіп, халқымыздың тұрмыс-тірлігімен қойындасып кеткен ораза секілді ғұрып адам баласы табиғат сырларын терең түсінбей, ғылым меңгермей, білімді болмай, ар-ұятты қасиет тұтпай иманды, жаны таза жан бола алмайды дегенді уағыздап, үндейді. Мұсылмандар Мұхаммед пайғамбарымыздың «Ораза ұстандар, сонда дені-қарындарың сау болады» дегеніне құлай сенеді, иманымен иланады. Сөйтіп, ораза ұстауды қасиетті парыз санайды. Сондықтан осы оразадан соң олар бір жасап қалады. Ораза ұстаудағы ізгілікті мақсат, жарапазаншылар жырындағы «Оразаңыз қабыл болсын!» деп келетін жақсылық пен ақ тілектің, ақ ниеттің астарлы мағынасы мен мәні де, тоқ етер түйіні де осыған саяды [Құтты болсын тойларың 1993, 552 б.].

Қазақтың өлгенді қадірлеу салттары

Қазақ дәстүрінің бірі – көңіл айту. Қарға тамырлы қазақ халқында әдетте бір кісі қайтыс болғанда, туыстары жақын-жамағайыны сол шаңыраққа барып артта қалғандарына жұбату сөздерімен көңіл айтады. Көңіл айту сөздері көбіне былай болып келеді: Арты қайырлы болсын! Жатқан жері жәннатта болсын! Топырағы торқа болсын! Пейіште нұры шалқысын! Иманды болсын! Иманы жолдас болсын! Ал жас бала қайтыс

болса, «шапағатты болсын» делінеді. Мәселен, балиғатқа толмаған жас бала өлгенде, оның әке-шешесіне, ата-әжесіне: «Балаларың шапағатшы болсын, екі алыс аман болып, Құдай бергенінен жазбасын» дейді. «Өйткені халық сенімі бойынша балиғатқа толмаған күнәсіз сәби ана дүниеде тек жұмақтан орын алады да, әке, шеше, ата, әжелеріне де қол ұшын беріп, күнәсін жеңілдетуге себін тигізеді деген ұғымды білдіреді» [Уахатов 1983, 74 б.]. Б. Уахатов көне замандардан келе жатқан көп кәде, жора-жосынның бірі -өлген адамды естіртіп, көңіл айту, жоқтаудың тым ескілікті кәде екеніне назар аудартады. Академик Ә. Марғұлан ежелгі көшпелі тайпалардың тіршілігіндегі «патриархал қауымның әлеуметтік тұрмысы, жора-жосыны, өлікті қадірлеумен байланысты дәстүрлері: қоштасу, естірту, жоқтау, аза тұтып қайғыру, жылау, қадірлеп шығарып салу, басына белгі орнату, ас беріп той жасау, сойыс қылу бәрі бұрынғы көшпелі сақ, ғұн, үйсіндерден бері қара қазақ пен қырғыз халқына дейін жеткен тарихи жоралар» дейді. Қазақта мұң-шер өлеңдерінің шығу мезгілі қай кез екенін анықтау қиын. Десе де академиктер М. Әуезов пен Ә. Марғұлан жалпы елдің салтымен байланысқан шер өлеңдерінің мазмұны ежелгі Орхон-Енесей жазбаларымен ұштасып, тамырласып жатқанын айтады. Мұнда да естірту, жоқтау, қоштасу сияқты өлең түрлерінің барлығы және соның көбісі қазақ тіршілігінен белгілі болған өлеңдермен өте үндес, сарындас екенін дәлелдейді. «Махмұд Қашқаридың жазуы бойынша да жоқтау ежелгі түркі тайпаларының ерлік тұрмысынан туған жырдың бір түрі. Мұның бір жарқын түрін «Қорқыт» жырында кездесетін Бамсыбұйрықты жоқтаудан көруге болады» дейді Ә. Марғұлан [Уахатов 1983,75 б.]. Қоштасу жырының ең бір көне түрі IX ғасырлардағы түркі тайпаларының ата мекен қонысынан айрылып, босқынға ұшыраған дәуірінен қалған. Академик Ә. Марғұлан «Қазақтарда айтылатын «Саймақтың сары өзені» сондай шығарманың біреуі болуға тиіс» дейді [Уахатов 1983,79 б.]. Әдеби мен шарты сақталса, қазақ халқының бұл әдет-ғұрпы (жоқтау – Ш.Қ.) ислам шариғатына қайшы келмейді. Ибн Кәсирдің «Әл-Бидая уәл-Нихая» кітабында Муса ибн Ұқбадан мынадай риуаят айтылған: Расулалла (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) (Ухуд шайқасынан оралып) Мәдинаның көшелеріне кіргенінде, төңіректегі үй үйден жылап жоқтау айтқан дауыстар естілді. Ол: «Бұл не?» деп сұрады. (Қасындағылар): «Бұлар ансар әйелдері, өлгендеріне жоқтау айтып, жылап жатыр», десті. Сонда Расулалл: «Бірақ Хамзаның (р.а.) жоқ айтатындары жоқ» деп, оған Алладан кешірім тіледі. Мұны Сағд бин Үбада (р.а.), Мұғаз ибн Жабал (р.а.) және Абдулла бин Рауаха (р.а.) естіп, төңіректегі үйлерге барды да, Мәдинаның барша жоқтау айтып жылаушы әйелдерін жинап алып: «Аллаға ант етейін! Алдымен Пайғамбардың немере ағасына жоқтау айтып жылаңдар, өйткені оның Мәдинада жоқтау айтушысы жоқ» десті. Осы оқиғаның жалғасын Әліхан төре Сағуни өзінің «Тарихи Мұхаммади» атты кітабында былай келтірген: Расулалла ертеңіне

оянған кезінде үйінің алдында жоқтау айтып жылап отырған әйелдердің дауысын есітті. Сөйтіп: «Бұл не жағдай?» деп сұрады. Сахабалар: «Ансар әйелдері Хамзаға (р.а.) арнап жоқтау айтуда» десті. Сонда Расулалла оларға ізгі тілек тілеп: «Алла сендерден және әулеттеріңнен разы болсын» деп дұға етті де: «Енді үйлеріңе қайтыңдар» деді. Және өлгендеріне қарап жоқтау айтып жылауға тыйым салды. Сосын ансар сахабалары: «Уа, расулалла, марқұмдарды атап жылауға әйелдерімізге рұқсат берсеңіз, олардың тірліктегі жақсылықтарын атап жоқтау айтатын болса, бірақ болса да көңіліміз жұбанады» десті. Сонда Расулалла (Алланың оған салауаты мен сәлемі болсын): «Әйелдер жылаған кезде беттерін тырнап жарақаттамасын, шаштарын жұлмасын, көйлектерінің жағаларын жыртпасын, жарамсыз сөздерді айтып айқай салып жыламасын» деген шартпен рұқсат берді. Міне, осы аталған талаптардың шегінен аспай, қайтыс болғандардың жақсылықтарын айтып жоқтау айтудың зияны жоқ [Дін мен дәстүр 2017, 155-158 б.]. Өмірден өткен әулиелерге сый-құрмет көрсету қазақ халқының салтында дәстүрге енген. Ұлы дала жүздеген жылдар барысында жерлеу салттарын қалыптастырған. Қайтыс болған адамның шығарып салу рәсімі мұсылман қағидалары негізінде жасалады. Марқұмның жүзін құбылаға қаратып қойып, иегін байлап, матамен бетін жауып, таза сумен денені жуып, ақ кебінге ораған. Күнәнің өтелуі жайлы дұға оқып, мәйітті үйден алып шығып, жерлеудің алдында «жаназ» рәсімін өткізеді [Қазақстан Республикасындағы 2014, 57 б.]. Ертеректе қазақ дәстүрінде алыстан білігі мен білімі жоғары молда-қажыларды арнайы алдыртып, хатым оқытатын болған. Тіпті, топырағы кеппеген марқұмдарға ғана емес, дүниеден өткеніне жылдар өтсе де рухына хатым оқытатын болған. Құран Кәрімді қырық күнде хатым ету мұстахаб, яғни сауапты іс. «Бес уақыт намаздан кейін жасалған дұға сияқты, хатымнан кейін жасалған дұға да қабыл болады» делінген Табарани жеткізген хадисінде [Дін мен дәстүр 2017, 160 б.]. Қайтыс болған кісіге бейіт салу, қабірді зиярат ету, марқұмға арнап тірілердің дұға оқып тұруына келсек, Құранның «Хашр» сүресінің 10 аятында былай делінген: «Олардан кейін келгендер (иман келтіргендер): «Раббымыз! Бізді және бізден бұрын иман айтқан бауырларымызды кешіре көр! Әрі біздің жүрегімізде мүміндерге қарсы зәредей жеккөрушілік жасама! Раббымыз! Расында, Сен мейірбансың һәм ерекше мейірімдісің» дейді». Бұл аятта Жаратушы ие өздерінен бұрын дүниеден өтіп кеткен иман келтіргендерге истиғфар айтқан пенделерін мақтаған. Демек, өлілер тірілердің дұғаларынан пайда алады. Хадистерде айтылғандай, марқұмның артынан жасалынған дұға қабыл болады. Әбу Дәуіттің «Сүнән» кітабында Осман ибн Аффаннан (р.а.) риуаят етілген хадисте Пайғамбар (с.а.у.) өлген кісіні жерлеген соң қабірдің қасында тұрып: «Бауырларың үшін Алладан истиғфар тілендер, әрі оны беріктеуін сұрандар. Расында, ол қазір сұралып жатыр» деген [Дін мен дәстүр 2017, 162 б.]. Қазақ жерінде ерте заманнан бері бейіт ба-

сына кесектен, қыштан, күйдірілген кірпіштен салынған ескерткіштерді күмбез, кешен, кесене, там тәрізді жерлеу ескерткіштері жиі кездеседі. Мысалы, батыс өңірдің қазақтары бейіт басына үштас, бестас, қойтас, құлпытастарды орнатады немесе сандықтан, сағнатам және күмбезді там салады. Жерлеу орындарының қара жолдың бойында болатын себебі ниет етіп, дұға қылсын деген мақсатпен бірге жолаушылар жауын шашын, боранда ықтасын қылып, түнеп аттануын да ойластырғаннан болса керек. Әдетте, дәстүрлі ортада зират, мола, т.б. жерлеу ескерткіштері жанынан өткен атты жолаушы тоқтап, аялдамайтын жағдайда оң жақ аяғын үзеңгіден шығарып, «Жандарың жаннатта, жатқан жерлерің жайлы болсын; қияметті күні жақын» деп бет сипай ниет етеді. Аяғын үзеңгіден шығару ырымы «аттан түстім» деген бейвербальді семантиканы білдіреді [Дін мен дәстүр 2017,164 б.].

Дала заңдарының шарифат заңдарымен ара қатынасы

А.Н. Жанғазиева дала заңдарын екшелей отырып, шарифат заңдарымен ара қатынасын сөз етеді. Ең ауыр қылмыс – кісі өлтіру. Шарифат та, қазақ әдет-ғұрпы да біреудің қанын нақақ төгушілермен аяусыз күрескен. Өйткені, әркім жарық дүниеде өмір сүруге құқылы. «Жеті жарғының» бірінші бабы «Қанға – қан, жанға – жан» деп басталады. Мұндай қағида барлық халықтарды да бар болған. Бұл дәстүр бойынша біреудің өмірін үзгенді міндетті түрде өлтіру көзделген. Оны жәбірленуші жақ жүзеге асырған. Руласының кегін қайтарып, қанды қанмен жумаса, онда бүкіл руластарына намыс саналған. Ал, туыстары қылмыскерді қорғамай, оны жәбірленуші жаққа ұстап беру де зор намыс болатын. Осыдан барып екі ру арасында өлім бітпес дау мен өшпенділікке айналатын. Кейде осындай екі рудың дау-жанжалына үшінші бір ру (яғни, нағашы, жиен, құда-жекжат) қосылып, қоғамды қатты күйзелтетін. Сондықтан да билер адам қаны үшін «құн» алуды енгізіп, құн институтын дүниеге келтірді. Ислам дінінің басты қайнар көзі болып табылатын Құранда кешірімді болуға, бітімге келуге шақырады. Қазақтар да «Алдыңа келсе, атаңның құны болса да кешір», «Кешірімді бол», «Иілген басты қылыш кеспейді» деген мақал-мәтелдер шығарып, кешірімді болуға, «құн» алып, бітімге келуге шақырады. Сөйтіп, исламдық шарифат заңы да, қазақ әдет-ғұрып заңы да «Қанға – қан, жанға – жан» дәстүрін құнмен алмастырған. Бұл – өте дұрыс, ақылға сиымды шешім. Өйткені, өлтірілген адамның артында отбасы, әйел мен бала-шағасы қалады. Олар асыраушысынан айырылады. Бұл – бір. Екінші тараптан құнды бүкіл руластары төлейді. Сол үшін араларында кісі өлтіруші болмауларын өздері қадағалайды. Құн мөлшері шарифат заңында да, қазақ әдет-ғұрпында да бірдей [Жанғазиева]. Қазақ әдет-ғұрпы бойынша, меншік иесі өз мүлкін: жерін, үйін, мал-мүлкін, қажет болса дене күшін де жалға бере, басқаны жалдай алған. Жеке меншіктік

мүлік шариғат заңдарында да қатаң қорғалды. Адамның көзі тірісінде оның меншілігіндегі мал-мүлкіне ешкімнің қол сұғуға құқы болмады. Ол өзі өлер алдында өсиет арқылы бере алған. Белгілі заңгер Н. Өсерұлы: «Өзі өлгеннен кейін өзінің жеке меншігіндегі мал-мүліктің белгілі бір бөлігін басқа біреуге өсиет етіп беретін міндеттемені өсиет айту дейді» деп жазады. Ислам діні бойынша, өсиетке қатысты арнайы ержелер мен баптар енгізілген. Өсиет етілетін мүлік талас- тартыс тудырмайтын болуы үшін: а) өсиет етіліп отырған зат өсиет иесіне тиесілі, заңды, адал болуы қажет; ә) өсиет етілген зат түгел керек-жарағымен берілуі тиіс; б) өсиет етуші мұрагерден өзгеге мал-мүлкінің үштен бір бөлігінен артық өсиет ала алмайды; в) өсиет жолымен алынған мүлік, сол адамның жеке меншігі болып табылады; г) өсиетпен алынған мүліктен зекет, хумс, ушр т.б. салықтар төленбейді. Сол секілді өсиет айтушы адам ақыл- есінде болуы керек. Әрі өсиеттеген адам мен мал-мүлікті анық көрсетуі қажет. Тіпті ана құрсағындағы нәрестеге де өсиеттеуге болады. Ислам діні бойынша өлім алдындағы өсиеттің жасалуының шарттары бар, яғни өсиет екі куәнің қатысуымен жазбаша немесе ауызша жасалады. Бұл екі түрінің бір-біріне артықшылығы болмайды. Өлгелі жатқан адам өсиетті бірнеше рет өзгертіп айтса, ең соңғы айтқаны заңды деп саналады. Бірақ өлгелі жатқан адам өз айтқанына толық жауап бере аларлықтай, есінде болуы тиіс. Өсиет бойынша талас туса, куәлер келтіріледі. Мұрагерлер өз дәлелдерін нақтылап, дәлелдеу үшін ант ішеді. Өсиет айту өлім алдында айтылатындықтан, өсиет айтатын марқұм болғаннан кейін ғана өсиеттегі міндеттемелер жүзеге асырылады. Әрі өсиет өзгеріссіз түрге айналады. Қазақтарда ислам дінінің енуіне байланысты өсиет айту маңызды орын алып, мұсылмандық сипатқа ие болды. Бірақ бұл екі құқықтық жүйе де мұрагерлікті алу құқықтарын атап көрсеткенде, мұраның туыстық жағынан тиесілілігін және тағайындалу жолдарын көрсетеді. Шариғат заңының қазақ әдет-ғұрып заңындағы мұра мен мұрагерлік институтына тигізген әсеріп А.И. Левшиннің: «Духовные завещания делаются при родственниках и муллах» деген дерегінен көре аламыз. Шариғат заңы сияқты қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша мұралыққа ие болуға қайтыс болған адамның балалары, ата-анасы, бірге туған аға-іні, апа-қарындастары, тіпті ешкімі болмаса, аталас ағайындары иелік ете алады [Жанғазиева]. Ислам діні дала әдет- ғұрпының басым бөлігін қабылдауына байланысты, әдет-ғұрып пен шариғаттың ара жігін анық айыру қиын екені белгілі. Мұндай байланысты «Жеті Жарғыдан» байқауға болады. Қазақ қоғамында ислам мен көне халық дәстүрінің араласып кеткен тұстары кездеседі. Мысалы, ислам сәбилерді атастыру (бесік құда) салтын жоққа шығармады. Бұл салт бойынша, мұндай құдаласу арқылы туысқан болу уақыт өте келе қайта жаңғыртылады. Ислам «қалың мал» төлеу секілді көне салттарға да икемділік танытты. Аймақтардағы ислам дінінің ықпалының қалыптасуы ескі түсініктердің сақталуы және олармен синтезге түсуі арқылы да

жүзеге асып отырды. Діни синкретизм қалыптасты, яғни ислам дінін ұстануда ескі діни нанымдардағы кейбір түсініктер сақталды, әсіресе, анимизм, шамандық, ата-баба рухына сыйыну элементтері сақталды. Осылайша исламға дейінгі нанымдардың элементтері сақталған дәстүрлі ислам кең жайылды [Қазақстан Республикасындағы 2014,13 б.]. «Ал, ислам діні томаған тұйық өмір сүрген тайпа рулардың өзара тез тіл табысып, саяси экономикалық, рухани әлеуметтік байланыстарын күшейтуге жол ашып берді. Тайпалық айырмашылықтар бірте-бірте жоғалды, халықтық қасиеттер молая түсті. Нәтижеде экономикалық мәдени тұтастықтар және тіл мен ділдегі ұқсастықтар кейіннен қазақ халқының қалыптасуына әкелді. Бұлардың тұрмыс тіршілігі, идеологиясы күнделікті отбасынан басталып, қоғам ішінде қолданылатын заң қағидалары ежелден келе жатқан, ұрпақтан ұрпаққа сіңіріле берген «ата-баба жолы», «жөн-жосық», «жол-жоба», «ақсақалдар ережесі», «жарғы» секілді жазылмаған заңдармен тікелей араласқан, әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерімен астарласқан сипатта толыса түсті [Өсерұлы 1999,16 б.].

Қорытынды

Рас, исламдық заң қағидалар пәк күйінде көшіріліп алынған жоқ. Исламға қарама қайшы жақтары бірте-бірте өз мәнінен айырылып, ығыстырылды, не болмаса жаңа мазмұндағы исламдық сипат алды. Мысалы, ата-баба аруағына сыйыну сияқты ежелден келе жатқан дәстүрге исламдық сипат беріліп, оларға өлілер мен тірілер, Алла менен тірілер арасын байланыстыратын күш берілді. Аруақтарға ерекше мән беріліп, бейсенбі, жұма күндері Құран оқытылып, иіс шығаратын болды. «Өлі разы болмай, тірі байымайды», «Аруақ аттаған оңбайды», «Аруақ атсын» деп аруақтарды разы етуге тырысты. Араб миссионерлері көшпелілердің бұрыннан бар заң қағидаларының Құран талаптарына қайшы келмейтінін, қайта адамзат балаларының ізгі мұраттарына дәл келетін демократиялық сипаттарға толы екенін көре білді. Оны қоғам ішінде әдемі жүзеге асырушылар билер мен олардың билік сотына қарсылық етпей, қазылық жолмен, шариат заңдарымен сот істерін жүргізуді талап етпеді. Көптеген ежелгі құқықтық дәстүрлер өз сипатын сақтап қалды. Тіпті отбасы құқығы, азаматық және қылмыстық құқықтар өз сипаттары мен мазмұнын сақтауы, бұларды реттейтін қағида ережелердің шариат заңдарымен ұқсасып жататындығы еді. Бұл таңғаларлық жағдай. Мысалы, жеті атаға дейін қыз беріп, қыз алысуға тыйым салу, қалыңмал, әмеңгерлік, билік пен билер соты, адам өлгенде киімін, жетісін, қырқын, жүзін, асын беру, әлеуметтік теңсіздіктерді болдырмайтын асар, жылу, жұртшылық, т.б. институттарды айтуға болады. Бұл қазақи тайпалар мен рулардың исламдық шариат сот жүйесіне ұқсамайтын тағы бір ерекшелігі, сот істерін жүргізуі, оны жүзеге асыруы еді. Қоғамдағы болып тұратын талас тартыс, дау жан-

жалдардан бастап, әр түрлі қылмыстық іс әрекеттерді ежелден-ақ билер көпшілік алдында шешіп отырған [Сабилов 2008, 14-15 б.].

Библиография

Абуова, А. & Ерболатова, А. 2017. 'Қазақ халқының салт-дәстүрлерінің тәрбиелік мәні. Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, 'Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Махамбет Ержанұлы Ержановтың 70 жылдық мерей тойына арналған «Заманауи Қазақстан мәдениетінің ұлттық құндылықтарын сақтау және дамыту» тақырыбындағы Республикалық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары'. Орал.

Арғынбаев, Х. 2005. 'Қазақтың отбасылық дәстүрлері'. Алматы. Қайнар. 216 б.

Ахметжанова, Ф. 2005. 'Қазақ тіліндегі оң және теріс бата: ғылыми басылым'. Ф.Р. Ахметжанова, Ж.Қ. Ғафурова. Өскенмен, С. Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 140 б.

'Дін мен дәстүр' 2017. II кітап (тал бесіктен жер бесікке дейін). Астана, 176 б.

Жанғазиева, А. 2018. 'Ислам және оның шариат заңдарының қазақтың мал-мүлік қатынастары құқығына тигізер әсері' // <http://rmebrk.kz/book/1149216> (Қаралған уақыты: 07.07.2018).

'Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік конфессиялық қарым-қатынастар' 1993. Құқық қорғау органдары және күш құрылымдары қызметкерлеріне арналған әдістемелік құрал. Астана, МДХО, 2014, 118 б.

'Құтты болсын тойларың: той кітабы' 1993. Құраст. Б. Сапаралы, Ж. Дәуренбеков. Толықтырылып 2 бас. Алматы, Өнер, 732 б.

Өсерұлы, Н. 1999. 'Қазақ әдет-ғұрып заңдары мен шариатының ара қатынасы жайлы'. Құқық және мемлекет, №4 (15), 16-25 бб.

Сабилов, Ә. 2008. 'Дәстүрлі қазақ қоғамындағы мал-мүлік қатынастарының құқықтық реттелінуі және ерекшеліктері'. Заң ғылымдары кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы.

Смағұлова, А. 2004. 'Қазақтың әдет-ғұрып заңдары'. Оқу құралы. Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университетінің редакциялық баспа бөлімі, 88 б.

Хасан Аббас, Кутуб. 2003. 'Сахих Муслим юишархи ән Науауи'. Ар Рияд. Дәр аламу әл кутуб, 243 б.

Уахатов, Б. 1983. 'Қазақтың тұрмыс салт-жырларының типологиясы'. Алматы, Ғылым, 160 б.

Transliteration

Abouva, A. & Erbolatova, A. 2017. 'Qazaq halqynyn salt-dasturlerinin tarbielik mani // Pedagogika gylymdarynyn doktory, professor, 'Qazaqstannyn enbek sinirgen qairatkeri Mahambet Erjanuly Erjanovtyn 70 jyldyq meri toiyna arналған «Zamanaui Qazaqstan madenietinin ulttyq qundylyqtaryn saқтаu jane damytu» taqyrybyndagy Respublikalyq gylymi tajiribelik konferensia materialdary'. Oral.

- Argynbaev, H. 2005. 'Qazaqtyn otbasylyq dasturleri'. Almaty. Qainar. 216 b.
- Ahmetjanova, F.R. 2005. 'Qazaq tilindegi on jane teris bata: gylymi basylym' / F.R. Ahmetjanova, J. Q. Gafurova. – Oskemen: S. Amanjолоv atyndagy SHQMU baspasy. 140 b.
- 'Din men dastur' 2017. II kitap (tal besikten jer besikke deiin). Astana. 176 b.
- Jangazieva, A.N. 'Islam jane onyn shariat zandarynyn qazaqtyn mal-mulik qatynastary quqygyna tigizer aseri' // <http://rmebrk.kz/book/1149216> Qaralghan uaqyty: 07.07.2018.
- 'Qazaqstan Respublikasyndagy memlekettik konfessialyq qarym- qatynastar' 1993. // Quqyq qorgau organdary jane kush qurylymdary qyzmetkerlerine arналган adistemelik qural. Astana. MDHO, 2014. 118 b.
- 'Qutty bolsyn toylaryn: toi kitabы' 1993. / Qurast. B. Saparaly, J. Daurenbekov. Tolyqtyrylyp 2 bas. Almaty. Oner. 732 b.
- Oseruly, N. 'Qazaq adet-guryp zandary men shariatynyn ara qatynasy jailы' 1999. // Quqyq jane memleket. №4 (15). 16-25 bb.
- Sabirov, A. I. 2008. 'Dasturli qazaq qogamyndagy mal-mulik qatynastarynyn quqyqtyq rettelinui jane ereksheликteri'. Zan gylymdary kandidaty gylymi darejesin alu ushin daiyndalghan dissertasiyanyn avtoreferaty. Almaty.
- Smagulova, A. 2004. 'Qazaqtyn adet-guryp zandary'. Oqu quraly. Aqtóbe: Q. Jubanov atyndagy Aqtóbe memlekettik universitetinin redaksialyq baspa bólimi. 88 b.
- Hasan Abbas, Qutub. 2003. 'Sahih Muslim iusharhi an Nauau'. Ar Riad. Dar alamu al kutub. 243 b.
- Uahatov, B. 1983. 'Qazaqtyn turmys salt-jyrlarynyn tipologiasy'. Almaty. Gylym. 160 b.

Бағашаров К.С., Шалабаев К.К.

Преemptственность религии и традиции - основа сохранения религиозного единства

После обретения Республикой Казахстан независимости, начался стремительный процесс религиозной самоидентификации населения, изменилось отношение к религии. Религия стала играть значительную роль в жизни молодежи. К тому же, в последнее время все чаще поднимается вопрос о взаимодействии религии и национальных обычаев в условиях современной жизни. В связи с этим, в данной статье подробно излагается взаимосвязь религии с традициями казахского народа. Впервые ислам становится государственной религией при царстве Караханидов. Ислам адаптировался к существующей культуре и стал тесно связан с казахскими традициями и обычаями. Опираясь на работы отечественных ученых, таких как Д. Айдаров, А.Н. Жангазиева, Н. Осерулы, А. Сабирова, Ф.Р. Ахметжанова, Х. Аргынбаев, Б. Уахатов, в статье рассматриваются вопросы о взаимосвязи обычаев с религией, в частности обряд обрезания, обряд связанный с распеванием песни во время месяца Рамазана, обряд во время выражения соболезнования, обряд распевания прощальной песни, ритуал выноса покойника и другие законы степи.

АВСТРАЛИЯНЫҢ БРИСБЕН ҚАЛАСЫНДА ӨТКЕН САЯСИ ҒЫЛЫМНЫҢ БҮКІЛ ӘЛЕМДІК XXV КОНГРЕСІНІҢ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ

Саяси ғылым Халықаралық ассоциациясы (IPSA) Куинслэнд университетінің ұйымдастыру комитетімен бірігіп ұйымдастырған Саяси ғылымның бүкіл әлемдік XXV конгресі 21–25 шілде 2018 ж. Брисбен (Австралия) қаласында өтті. Әлемдік конгресс әлемнің 80 аса елінен 2150 жуық ғалым-саясаттанушылар мен саяси сарапшыларды жинады.

IPSA конгресі идеясының басты тақырыбы: «Шекара мен кеңістік». 21 ғасырдың басы шекараларға терең ықпал еткен жаһанданудың үдеуі мен қаржылық дағдарыстың және 2001 ж. 11 қыркүйектегі терактінің түрлі салдарларымен сипатталады. Бұл жерде тек мемлекеттік және аймақтық шекаралар туралы ғана емес, сондақ-ақ, концептуалды және идентификациялық шекаралар – социомәдени, экономикалық, тілдік, діни, этностық және т.б. туралы да сөз болып отыр. Қазіргі әлемдік шекаралар және әр бүрлі барьерлер мен кедергілер динамикалық сипатқа ие, сонымен қатар жергілікті және жаһандық саясатта қақтығыстар аймағына айналып отыр.

Мұндай қақтығыстар мен таластар қазіргі уақытта халықаралық қауымдастық үшін салмақты және ұзақ мерзімді проблемалар туындатып отыр. Сондықтан Конгресстің ұйымдастыру комитеті IPSA жетекшілерімен бірге «Шекара және алаң» атты тақырып пікірталастарда басты тақырып болады деп шешті, өйткені ол форумның қатысушыларын тақырыптық тұрғыда біріктіреді және саяси ғылым пәні түсінігін кеңейте түседі.

Қазақстан Республикасы халқының әлеуметтік өзіндік бірегейлігі үрдістеріне шетелдегі азаматтық бірегейліктің қалыптасу тәжірибесінің теориялық модельдері мен тәжірибесін қолданудың мүмкіндіктері мен шекараларын, келешегін анықтау мақала авторлары – Конгресстің қазақстандық делегаттарының ерекше назарында болды. Олар Конгресстің секциясында «Assembly of People of Kazakhstan as an Ideal-Normative Model of Transformation of Political Management Institutes» (Қазақстан халқы Ассамблеясы саяси басқару институттарының трансформациясының идеалды-нормативті моделі) атты тақырыпта баяндама жасады. Баяндаманың басты идеясы жалпыұлттық сұхбат пен этносаралық және конфессияаралық шекараны институтционализациялау үшін Қазақстанда – Қазақстан халқы Ассамблеясының рөлін көрсету болды. Ассамблея алаңында талқыланатын жалпыұлттық саяси сұхбаттың топтастыратын потенциалы Әлемдік Конгрессте айтылған топаралық және мәдениаралық шекараларды жоюда оның рөлімен көрсетіледі. Конгресс кезінде көптеген пленарлық отырыстар, арнайы сессиялар, секциялық отырыстар, панелді сессиялар мен басқа да қоғамдық іс-шаралар өтті. Конгресстің баяндама тақырыбы олардың авторлары туралы ақпарат пен сессия мен панельдерді өткізу күнтізбесі XXV Конгресстің Ғылыми Бағдарламасында жарияланды. XXV Бүкіләлемдік Конгресс шеңберінде төмендегідей негізгі тақырыптар қарастырылды:

- 1) Жаһандық миграция және босқындар дағдарысы;
- 2) Брексит және Еуроодақ;
- 3) Халықаралық саясаттағы гендер;
- 4) Саяси қуғын-сүргіннің себептері мен салдарлары;
- 5) Американдық президенттік кампания және Дональд Трамп;
- 6) Саяси қатысу және популизмнің өсуі;
- 7) Жаһандану және халықаралық саяси экономия;
- 8) Мемлекеттік саясат және басқару;
- 9) Азшылықтар: нәсіл, дін, сексуалды айырмашылықтар;
- 10) Халықаралық даму;
- 11) Азиядағы саясат және Океания;
- 12) Қауіпсіздік, қақтығыс және демократизация.

Конгресс бағдарламасы, тезистер (абстрактылы) және барлық баяндамалардың толық текстері саяси ғылымның Халықаралық Ассоциациясының сайтында электронды түрде қолжетімді болды.

XXV Әлемдік Конгресстің пленарлық сессиялары

Бүкіләлемдік Конгресстің халықаралық пленарлық отырысы күнделікті талқылауда мыңызды мәселені көтерді және саяси ғылым саласындағы жетекші әлемдік мамандармен өткізілді.

Бірінші пленарлық отырыс: «Австралиялық демократиялық отырыс» (1-ші күн. 22 шілде 2018 ж). Жетекші австралиялық сарапшы, Аделаида Лиз Хилл университетінің профессоры және сайлау саласындағы танымал эксперт, Сидней Университетінің профессоры Энтони Гин баяндама-презентациясымен сөз сөйледі. Олар міндетті түрде дауыс беруге байланысты сайлау жүйесінің бұрынғы австралиялық тәжірибесін көрсетті, әрине, бұл өз кезегінде демократиялық реформа тәжірибесі мен әлемдік теориясында бағдарға айналған Австралиядағы көптеген тарихи реформалардың ішінде бар толғаны екеуі ғана болғанын атап өткен жөн. Екінші пленарлық отырыс: «Шектеулі национализм дәуіріндегі адам құқығының болашағы: трансшекаралық мәселелер мен іс-әрекеттер алаңы» (2-ші күн. 23 шілде 2018 ж). Отырыс Небраска (АҚШ) университетінің көрнекті саяси expertті, профессор Дэвид П. Форсайттың пленарлық баяндамасымен басталды. Баяндама национализм және біз айналамыздан көріп отырған табиғат әлемі мен адам құқығы Жалпыға ортақ декларация арасындағы алшақтық проблемасына арналды. Д.Форсайт барлық националистерді біріктіретін, бұл–адам құқығын ұстаушылықтың жоқтығы жөнінде толық айтты. Одан басқа жаңа тарихта адам құқығының бағытын көрсетті. Оның ойынша адам құқығын қорғаудың қиыншылығы жаңа емес, адам құқығын қорғауда кім тұрақты түрде күресіп отырады, тек солар ғана айтарлықтай жетістікке қол жеткізеді.

Үшінші пленарлық отырыс «Либералды демократияның шекарасын сынау: популизмнің жаһандық түрде өсуі» (3-ші күн. 24 шілде 2018 ж). IPSA президенті, профессор Илтер Туранның жетекшілігімен өткен конгресстің нағыз көрнекті

сессиясы болды. Отырыс популизмнің өсуі либералды демократияның шекарасына төнген қауіп ретінде зерттеуге арналды. Негізгі баяндамаларымен әлемнің әр қырынан келген жетекші ғалым-саясаттанушылар сөз сөйледі, атап айтқанда: профессор Дункан Макдоннелл (Гриффит университеті, Австралия), профессор Эрсин Калайчиоглу (Сабанчи университеті, Түркия), профессор Леонардо Морлино (Либеря Интернационале университеті, Италия) және профессор Пиппа Норрис (Гарвард университеті, АҚШ).

Қазіргі таңда демократиялық қоғам билік құрған саяси элиталар мен класстарға ғана емес, тіпті саяси билік іске асатын саяси институттар мен ережелерге қауіп төндіретін популистік қозғалыстардың өсуінен қашып құтыла алмайды. Популистік қозғалыстарды көбіне тиімділік жетіспеушілігін сезінетіндермен, өздерін бөлектегендер және маргинализацияланғандар қолдайды. Профессор Туран аудитория алдына әлемдік саясатта популизмнің өсуі мәселесі шеңберінде туындайтын көптеген сұрақтарды талқылауды ұсынды. Спикерлер мен баяндамашылар популизм құбылысын түсіндірудің басым бөлігі әлеуметтің бірегейлік, отбасы құндылығы, сенім мен ұлттық негізгі ықпал ететін мәдени қатерлерде жатқаны туралы ортақ пікірге келді. Бұл құбылыстар авторитарлы саяси ұстанымдары бар популистік партияларға белсенді қолдауды тудыра отырып электоралды көңіл-күйде өзгеріске алып келді. Төртінші пленарлы отырыс: «Дональд Трампқа қарағанда патриархат көбірек» (4-ші күн. 25 шілде 2018 ж). Бұл отырысты феминизм қозғалысы мен гендерлік саясатты ғылыми зерттеуде әлемдік беделді тұлға болып табылатын профессор Синтия Энлоу (Кларк университеті, АҚШ) ашты. Еркін ашық қоғамда зерттеу журналистикасы маңызды әлеуметтік-саяси рөлді иеленетінін атап көрсетті. Энлоудың көзқарасы бойынша Голливуд жұлдыздары болып табылатын танымал тұлғалар немесе билік басындағылар қоғам тарапынан этикалық қадағалауға ұшырап отыруы тиіс.

Конгресстің арнайы сессиялары

«Цифрлы шекаралар – шекарасыз» атты арнайы сессияда халықтың интернетке кіру қолжетімділігі демократиялық қоғамда тиімді қатысу үшін қажетті құрал ретінде, цифрлы теңсіздікті жеңу мен сайлаушылардың құқы мен мүмкіндігін кеңейту тәсілі ретінде қарастырылды.

«Еуропалық шекараларды басқаша түсіну: іс-әрекет және әрекетсіздік» Конгресстің арнайы сессиясында Еуроодақ нормативті билігі «әлемнің екінші ең жоғарғы державасы» проблемасы төңірегінде өрбіді. Аудиторияда ЕО либералды емес режимнің пайда болуы мәселесі көптеген сұрақтар мен ерекше қызығушылықтар тудырды.

«Сөз бостандығы немесе сөйлеуді реттеу? Салыстырмалы саясаттануда, философия мен құқықта сөз бостандығының шегін анықтау» арнайы сессиясы шеңберінде тіл араздығы мен оның шекарасымен байланысты сөз бостандығы мен сөйлеуді реттеу мәселелері талқыланды. Баяндамада БАҚ пен интернеттегі

сөз бостандығы мен тіл алауыздығының шегі, тіл алауыздығын анықтаудың тиімді жолдары туралы әлемдік пікірталастарды талдау көрсетілген.

«Кәсіби даму кафедрасы» атты жас ғалымдардың мансабының кәсіби дамуына, «Зерттеу әдістерінің кафедрасы» атты саясаттанулық зерттеудің жаңаша әдістеріне арналған екі арнайы сессия болды.

Панельді және секциялық отырыс

IPSA саясаттану ғылымының халықаралық ассоциациясы шеңберінде 50-ден аса тұрақты түрде қызмет атқаратын Зерттеу комитеттері (RC – Research Committee) атқарады, олардың мүшелері өздерінің зерттеу жұмыстарының тақырыптарын талқылайды және қадағалайды, ғылыми ақпараттармен алмасады, әлемдік конгресстер арасындағы кезеңде коллоквиумдар мен конференцияларды ұйымдастырады, біріккен басылымдар жарыққа шығарады. RC.14 секциясы «Саясат және этникалық» (Politics and Ethnicity), жұмысына мақала авторлары қатысты, IPSA комитеті 1976 жылы зерттеу комитеті ретінде құрылды. RC.14 секциясының жұмысы мемлекеттік саясат пен этностық бірегейлік ара қатынасын зерттеу мәселелеріне арналған. RC.14 қатысушылары аралас тақырыптарды да зерттейді: национализм және ұлттық құрылыс; ұжымдық бірегейліктің қалыптасуы мен құрылуы; мәдени плюрализм; мультикультурализм, бөлінген қоғамдардағы этномәдени саясат; этномәдени сегрегация және тағы басқалар.

Әлемдік конгресс қатысушыларының басым бөлігі баяндама жасаған секциялық панельдер екісағаттық регламент көлемінде өтті. Олардың қатысушылары – панель төрағасы, дискуссант, бірнеше баяндамашылар, шақырылған және қызығушылық танытқан мамандар. Панельдің барлық қатысушылары емін еркін пікір алмасты және талқылауға арналған сағатта баяндамашыларға сұрақтарын қойды. Мақала авторлары RC14.11 «Коммунизмнан кейінгі этностық саясат» секциялық панелінде баяндамаларымен сөз сөйледі. Панельді талқылаудың негізгі тақырыбы посткеңестік мемлекеттердегі этностық қақтығыстардың өршуін тудырған саяси тұрақсыздық пен әлеуметтік дезинтеграцияға алып келген КСРО-ның құлауы мен одан кейінгі постсоциалистік кезеңге қатысты болды. Бүгінгі күні де территориялық шекаралар туралы таластар олардың арасындағы қақтығыстардың қайнар көзі болып табылады. Посткеңестік елдердің ұлттық-территориялық саяси қауымдастықтары мен идеологиялары RC14.11 секциясында жиналған ғалымдардың негізгі зерттеу проблемалары болып табылды. RC.14 секциясы IPSA конгрессті зерттеу комитетінің елу бірінші табысты ұйымдастырылған секциясы болды. Ең қызықтысы және көрнектісі болып мыналар табылды: «Мигранттар мен босқындар дәуірінде полимәдениет теориясын қайта ой елегінен өткізу»; «Этностық саясаттың себептері мен салдарлары»; «Комунизмнан кейінгі этностық саясат»; «Азия мен Еуропаға жұмыс күшінің ағылуы мен интеграциясы: қауіптері мен қатерлері»; «Қақтығыс диаспорасын зерттеу: концептуалды және әдіснамалық проблемалар» және т.б.

Қорытынды

XXV әлемдік Конгресс нәтижелері бойынша жалпы Қазақстандағы ұлттық-мемлекеттік құрылыс мәселелері бойынша қандай қорытындылар жасауға болады? Соңғы бірнеше онжылдықтар бойында ақпараттық технологиялар эволюциясы бөлінген шекаралардағы адамдарды жалпыға ортақ бірегейліктері мен мүдделері тұрғысында біріктіре отырып дәстүрлі шекараны кедергі ретінде трансформациялады. Бұл топтар барлық жер шары бойынша шашылып жатыр, сондықтан территориялық тұтастық пен өзара шектесушіліктері жоқ. Бүгінгі таңда қазіргі мемлекеттерде көпшілік пен азшылықтарды кімдер құрайды, сондай-ақ, маргиналды зоналарға түсетіндер – олар қазіргі қоғамға интеграциялана алмайтын босқындар мен иммигранттар тобы мен қауымдастығын құрайды. Олар популизм, мультикультурализм, национализм мен ассимиляция саясатын жүргізетін тұлғалар болы табылады.

Жергілікті проблемалар мен жаһандық оқиғалар, азаптаудың өршуі мен тоқтап тұрған қақтығыстар ғалым-саясаттанушыларды алдағы уақытта саяси қатысудың фундаменталды динамикасын және «Шекара мен алаң» тақырыбы шеңберінде қатыспауды зерттеуге шақырады.

Алаңдар мен шекараларды зерттеу келешегі тарих, философия, әлеуметтану, дінтану, география, халықаралық қатынас, халықаралық құқық, этнология және антропология, әлеуметтік және саяси психология, мәдениеттану және басқа да туыс пәндермен саясаттану ғылымының жаңа әдіснамалақ тәсілдерін тудырады. Дәл осы ғылымның біріккен жаңа облыстарында алдағы уақытта егемендік пен бірегейлік, азаматтардың құқығы мен міндеттері, әділетті және әділетсіз соғыс және «интервенция», демократиялық теория және тәжірибе, жергілікті және халықаралық басқару және т.б. сияқты мәселелер бойынша маңызды әлемдік зерттеулер мен пікірсайыстар іске асатын болады. Ұлттық құрылыс үрдісінде қазақстандық бірегейлікті қазақстандық көшпелі мәдениеттің өкілі ретінде әлемдік рухани кеңістікте кеңірек түрде алға жылжыту болып табылады. Еуразиялық кеңістікте өткен жүзжылдықтарда қазақ жерін біріктірген этностар мен мәдениеттердің өзара әрекетінің қазақстандық тәжірибесі мойындалған болатын. Отандық саясаттану ғылымында халықаралық деңгейде біздің республиканың танымдылығы мен ішкі саяси тұрақтылығын қамтамасыз ететін біртұтас идеалдар мен құндылықтармен біріккен қазақстандық ұлттың қалыптасуы мәселелері отандық саясаттану ғылымының назарында болуы қажет.

Қазақстанның ұлттық-мемлекеттік құрылысы үрдісінде этномәдени және азаматтық бірегейліктердің конвергенциясы, бірыңғай қазақстандық бірегейлікпен топтасқан ұлттың қалыптасуы шешуші үрдіс болып қалып отыр. Жалпықазақстандық азаматтық бірегейліктің қалыптасуы үрдісін жақсартуда басты рөлді қазіргі қазақстандық шынайылықтың ерекшеліктеріне, әлеуметтік-саяси теориялардың әлемдік деңгейіне жауап беретін ғылыми негізделген әдістер мен әлеуметтік-саяси технологиялар атқарады.

Ахан Бижанов, Мухтарбек Шайкемелев

CONTENTS. ABSTRACTS

PHILOSOPHY IN THE PRESENT AND HISTORICAL RETROSPECTIVE

Abdildin J., Abdildina R.

Evolution of Thinking as a Form of Human Development and Activity.....3

Abstract. The most important attribute of a person is the ability to think creatively. Modern thinking is not just an accurate, consistent argument, as it was understood in antiquity and the Middle Ages; neither is it simply a deductive conclusion or an inductive generalization, as it was believed in the Age of Enlightenment. Modern thinking is creative, seizing the dialectical combination of the universal and the individual, the accidental and the necessary, abstract and concrete, inductive and deductive. This is an ability to resolve contradictions, advancing new paradigms in line with a continually changing and evolving life. Thinking is not just a function of the brain: it is a function and form of all human activity and culture.

Keywords: activity, thinking, man, dialectics, evolution, induction, deduction, science.

Pris I.

Epistemological Disjointivism and First-Knowledge-Epistemology-Abilities.....19

Abstract. The approach to knowledge offered by Christophe Kelp, synthesizing the “epistemology of abilities” and “first-knowledge-epistemology”, accepting the concept of knowledge as the primary concept, eliminates the shortcomings of the epistemological disjunctivisms of Duncan Pritchard and Alain Millar. We interpret Kelp’s campaign in Wittgenstein terms. In particular, the “appropriate opinion” of Kelp is a “successful opinion” in the sense of the problem of following the rule. In our opinion, Wittgenstein’s interpretation allows us to improve Kelp’s approach.

Keywords: epistemological disjointivism, first-knowledge-epistemology, epistemology of abilities, first-knowledge-epistemology-abilities, successful opinion, adherence to the rule.

Ayazbekova S.

The Heritage of Al-Farabi in the Context of Cultural Code of the Kazakhs.....31

Abstract. The author analyses the heritage of al-Farabi in the context of cultural code of the Kazakhs. The author analyses phenomenon of Kazakh cultural code from the Paleolithic to this day; civilisational context of identity; and interaction of the Turkic and Arabic & Islamic civilisations. The article examines al-Farabi’s works in the context of traditions of nomadic, settled, Tengrian and Turkic civilisations.

In conclusion, the author argues that there are numerous connections that can be drawn in relation to al-Farabi’s heritage not only with the ancient Greek & Roman and medieval Arabic & Islamic civilisations, but also with the ancient and medieval civilisations of the Central Asia. Al-Farabi is seen not only as Islamic but also as Turkic thinker, a representative of Eastern peripateticism and of the world science. The article argues that, on the one hand, the heritage of al-Farabi showcases essential characteristics of the process of formation of Kazakh cultural code, and on the other hand, al-Farabi’s heritage has impacted the very process of codification and its development.

Keywords: al-Farabi, cultural code, Kazakh, Kazakhstan, nomadic civilisation, settled civilisation, Tengrian civilisation, Turkic civilisation, Arabic & Islamic civilisation.

Soloveva G.G.

National Code and the Philosophical Concept of Pragmatism.....46

Abstract. One of the most important trends in modernizing public consciousness is pragmatism in thinking and behavior.

The philosophical basis of pragmatism is the ratio of categories of truth - benefit - success - wealth. Already in ancient Greek philosophy two positions in the decision of this question were clearly designated. The first was voiced by the Sophists: my personal good is truth, and the point is to be able to prove it by any means.

The second position is Socrates and Plato. It is necessary to begin not with advantage, but with truth. It has an ontological character, is in the world of ideas and is therefore absolute, free from relativism.

In American pragmatism, truth loses its ontological status, is translated into the category of theoretical-cognitive categories, acquires the character of relativity, instrumentality: this is what is useful, convenient and improves our life.

In the Kazakh national tradition, truth again acquires an ontological sound, but now in the spiritual dimension. The benefits of success, wealth, are determined by spiritual Truth: that which contributes to the good of the individual and the whole people, that which has a moral meaning.

This is the peculiarity of the national model of pragmatism, where in a number of categories truth - profit, success, wealth - categories of value sound are built in: humanity, justice, mercy, love.

Keywords: national code, pragmatism, truth, success, profit, wealth, virtue, humanity, mercy, solidarity.

TYURK WORLD IN THE STREAM OF HISTORY

Abikenov Zh.

World Outlook Cultural Spase of Korkyt Ata.....65

Abstract. The purpose of this article is to define the cultural and spiritual worldview of the Turkic peoples, the Korkyt Ata complex, that representing symbolic significance on the basis of pragmatic analysis. Using Western research as a role model, we tried to reveal the cultural meaning of the symbolism, typical for the Kazakh society in its ethnocultural context. By disclosing the socio-cultural nature and philosophical essence, to determine the role and significance of the complex, relying on the methodological, symbolic basis for the analysis of symbolic elements, also a need to ascertain the added value of the world-class complex Korkyt Ata in the formation of the ancient Turkic civilization and the interpretation of cultural and symbolic significance was given the definition of the symbolic characteristics of the spiritual and cultural world outlook of the complex and made pragmatic analyzes.

Keywords: Korkyt Ata, pragmatic, cultural value, simbol, complex.

Baltabaeva A., Nysanbaeva A., Rizakhodjaeva G.

**The Study of the Spiritual Heritage of Kh.A. Yasavi
as a Project of Integration of the Turkic World.....79**

Abstract. The rich spiritual and moral heritage of the great Turkic thinker Khoja Ahmed Yasavi testifies that the poet-thinker, the philosopher of his time, lived and worked in the territory of the early medieval Kazakhstan in the city of Yasy (modern Turkestan), who gave the world his doctrine of eternal spiritual and moral values and brought up thousands of murids. This article is devoted to the problem of studying the spiritual heritage and the continuity of generations through the knowledge of the heritage of the great Turkic thinker of the Middle Ages, Khodja Ahmed Yasavi, through the prism of modernity. The International Kazakh-Turkish University, which is located in the city of Turkestan, bears the name of the great thinker Kh.A. Yasavi, created on June 6, 1991, is the first international higher educational institution in Kazakhstan and the only one among the universities of the Turkic-speaking countries, which received international status. In this regard, the study of values and orientations of the religious consciousness of student youth takes on special interest, therefore, the works of the thinker's heritage and the influence of studying the subject of Yasavistvie on the improvement and spiritual consciousness of students are selected as representative. A sociological survey was conducted on the topic «The Heritage of Kh.A. Yasavi through the Eyes of His Descendants» and an analysis was done to reveal the spiritual perfection of the youth.

Keywords: Ahmed Yasawi, spiritual heritage, Turkic society, International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi, integration.

MODERN SOCIETY: IDENTITY. MODERNIZATION. FUTURE

Barlybaeva G.G.

**Kazakh Philosophy as a Contribution to the Formation
of the National Identity of the People.....88**

Abstract. World experience shows that not only Kazakhstan, but also many countries, especially during periods of their transition states, turn to their history, culture, philosophy, ethical values and traditions in the context of the new demands put forward by modernity. The peculiarity of Kazakh philosophy, which we consider from the point of view of the evolutionary approach, is expressed, first of all, in its deep philosophical orientation. Kazakh philosophy innermost essence and the core of which is the ethics - a significant contribution to the formation of the national identity of the people, this is not just a theory of morality, but also a program of moral actions are vital to the modern renascent spiritual Kazakhstan.

Keywords: Kazakh philosophy, national identity, Turkic source, enlightenment, heritage, spiritual revival.

Kadyrzhanov R.K.

**A Classification of the Forms of Ethnic and Civic Nation Synthesis
in the World Experience of National Identity Formation.....99**

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of classification of nations as a method of the study of nations in the modern world. Classification is one of important methods of scientific, including social knowledge. The notion of nation plays a big part in social and political science. Despite a big number of nations in the modern world the method of classification has not received a wide spread in the study of nations and nationalism. The most popular is the classification of nations by Hans Kohn which divides nations into ethnic and civic ones. This classification plays a big role in the study of nations and national processes in the modern world. The statement about the structure of nation as a synthesis of its ethnic and civic elements has emerged on the basis of this classification. This article suggests a classification of nations which consists of four elements: a purely ethnic nation, a nation with the domination of ethnic elements over civic ones, a nation with the domination of civic elements over ethnic ones, a purely civic nation.

Keywords: classification, nation, ethnic nation, civic nation, national integration.

Aubakirova S., Akhmetova GG, Kapysheva B.

The Role of Ethnic Memory in the National Identity Formation.....109

Abstract. The article examines the role of ethnic memory in the formation of ethnic identity. The influence of collective memory of the people's past on inter-ethnic relations is touched upon. The main goal is to emphasize the importance of ethnic memory in national identification and to determine the limits of its influence on this process. The analysis of the ethnic identification features, including in times of crisis and social-political upheavals is conducted; the role of memory in this process is analysed, its designed character is noted.

Keywords. Ethnic, ethnic memory, historical consciousness, society, nationality, national spirit, national identity, outlook, interethnic communication.

Sartayeva R.S.

**On Philosophical Bases of Processes of New Modernization
in an Era of Globalization and «Industry 4-0».....121**

Abstract. Today, in the context of globalization, there has been a transition from the world mega-society into a new reality, a new phase of the global civilizational development – «Industry-4.0» – on the

basis of singular technologies. While the processes of new modernization, associated primarily with ethical problems become of paramount importance. That is, processes of new modernization are, first of all, processes of spiritual modernization, philosophical bases of which are the following: a new understanding of the phenomenon of spirituality as a practical need, based on a new understanding of the principle of wholeness, holonomic-holographic approach. In addition, in the context of building a promising future models, spiritual modernization, based on a new understanding of the phenomenon of spirituality, is an important and necessary prerequisite for realization of all other types of modernization, specifically, socio-economic, political, ideological ones. So spiritual modernization should be the basis of building a new stage in the development of the world community.

Keywords: globalization, «Industry-4.0», singularity, modernization, spiritual modernization; spirituality; the principle of wholeness; holonomic-holographic approach; postmodernity.

Shaikemelev M.

Socio-Psychological Research in the Context of Modernization of Public Consciousness.....130

Abstract. The article is devoted to the analysis of the socio-psychological aspects of research conducted by Kazakhstani humanities in the context of the modernization of public consciousness. It is shown that the logic of the development of social psychology and the complex of social sciences related to it - sociology, psychology, ethnology, anthropology, ethnopsychology and ethnopolitology - requires the formation of an experimental level of these sciences. In the formation of new methodological approaches and tasks of social and ethnic psychology, it is very important to trace the relationship of the history of the development of the subject of science with the culture and history of the people, their humanitarian and intellectual tradition. The transformation of Kazakhstani sociality towards the destruction of the usual collectivist institutional codes and the increasing individualization causes an urgent need to recognize the value of group identification projects, which are studied by social psychology. Modernization of public consciousness should occur at the level of the formation of new horizontal social interactions, fixing new value norms and orientations and activating the activities of civil society.

Keywords: social psychology, sociology, modernization, methodology, identity, sociality, individualization, ethnops, ethnic culture, scientific research.

Aytymbetov N., Shakeeva B.

Presidential Institute and National Building in Kazakhstan.....143

Abstract. In the process of the formation of the Republic of Kazakhstan as a state, unresolved from the Soviet period problems still keep their priority. These obstacles, in turn, affect the new political system, limiting its free movement. In particular, the polyethnic state created by the Kazakh society from the Soviet period prevented the formation of a national state and the unilateral implementation of the national policy in determining the national identity. In this context, it is necessary to emphasize the important role in the formation of national and state structures of the presidential institute, which was formed as a result of the transformation of the general political system. In a multi-ethnic society, the presidential institution becomes a key factor in determining national politics and national identity in the state.

Keywords: national construction, presidential institute, interethnic relations, the doctrine of the nation, Assembly of the people of Kazakhstan.

RELIGION IN SOCIO-CULTURAL CONTEXTS OF THE PRESENT

Bagasharov K., Shalabayev K.

The Continuity of Religion and Tradition is the Basis for Preserving Religious Unity.....155

Abstract. Since Kazakhstan declared its independence, it is observed a growth of religious feelings amongst the population, religion became one of the factor of cultural self-identification. Religion has an important role to play in our society, in particular among youth. Furthermore the relation between reli-

gion and national customs is on-going debate. In that regard, the article discusses in detail the relationship between religion and tradition of Kazakhs. Indeed islam first became the state religion in the Karahanid Empire, which existed on the territory of Kazakhstan. Islam has been adapted to the local culture and it is closely connected with kazakh national traditions and customs. Based on works of domestic scientists, such as D. Aidarov, A.N. Zhangazieva, N. Oseruly, A. Sabirova, F.R. Akhmetzhanova, Kh. Argynbaev, B. Uakhatov, the article discusses the relationship between customs and religion, in particular, examines the rite of circumcision, the tradition to congratulate people by special rhymes called “Zharapazan aitu” in Ramadan, ritual associated with the expression of condolences, the tradition connected with the farewell songs, death ritual and other unofficial law of the steppe.

Keywords: customs, tradition, ritual, habit, Islam, Sharia, unofficial law of the steppe, religion.

SCIENTIFIC LIFE

The Results of the XXV World Congress of Political Science in Brisbane, Australia.....	171
Contents. Abstracts.....	176
Our authors.....	183

БІЗДІҢ АВТОРЛАР – НАШИ АВТОРЫ

Абдильдин Жабайхан Мубаракович – профессор кафедры философии Евразийского государственного университета имени Л.Н. Гумилева, академик НАН РК, доктор философских наук

Абдильдина Раушан Жабайхановна – заведующий кафедрой Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, Казахстанский филиал МГУ (г. Астана), доктор философских наук

Аязбекова Сабина Шариповна – профессор Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, Казахстанский филиал, Академик JASHE (Великобритания), доктор философских наук

Ахметова Гаухар Галымовна – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, философия ғылымдарының кандидаты

Айтымбетов Нуркен Ысқақұлы – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті, Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері, PhD доктор

Әбікенов Жарқынбек Оралбекұлы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің PhD докторанты

Әубәкірова Салтанат Советқызы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD доктор

Бижанов Ахан Хусайнович – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті, Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, саяси ғылымдарының докторы, профессор

Барлыбаева Гаухар Гинаядовна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор философских наук

Бағашаров Құдайберді Сабыржанұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің, дінтану және мәдениеттану кафедрасының аға оқытушысы, PhD докторы

Балтабаева Алена Юлдашевна – профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Яссави, кандидат философских наук

Кадыржанов Рустем Казакбаевич – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор философских наук, профессор

Қапышева Бағлан Сағатқызы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының магистранты

Нысанбаева Алия Маликовна – старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Яссави, кандидат политических наук

Ризаходжаева Гулнара Абдумажитовна – старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Яссави, PhD

Соловьева Грета Георгиевна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор философских наук, профессор

Сартаева Раушан Султановна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, кандидат философских наук, профессор

Шайкемелев Мухтарбек Сейд-Алиевич – заведующий отделом политологии Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор философских наук

Шалабаев Құсман Кәрімұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты

Шакеева Ботакөз Рахымбекқызы – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті, Философия, саясаттану және дінтану институтының докторанты

OUR AUTHORS

Abdildin Zhabaikhan Mubarakovich – Professor of the Philosophy Department of the Eurasian State University named after LN. Gumilev, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy

Abdildina Raushan Zhabaikhanovna – Head of the Chair of the Moscow State University named after MV Lomonosov. Lomonosova, Kazakhstan branch of Moscow State University (Astana), Doctor of Philosophy

Ayazbekova Sabina Sharipovna – is a professor at the MVLomonosov Moscow State University. Lomonosov, Kazakhstan Branch, Academician JASHE (Great Britain), Doctor of Philosophy

Akhmetova Gaukhar Galimovna – S. Rector of S. Toraighyrov Pavlodar State University, Candidate of Philosophy

Aitymbetov Nurken Iskakovich – Senior Research Fellow, Institute of Philosophy, Political Science and Religion Studies, Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, PhD

Abikenov Zharkynbek Oralbekovich – doctoral PhD of Al-Farabi Kazakh National University

Aubakirova Saltanat Sovetovna – S. Associate Professor of the Department of Philosophy and Social-Humanities, Pavlodar State University named after S. Toraighyrov, PhD

Bizhanov Ahan Hussainovich – Director of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Professor

Barlybaeva Gaukhar Ginayadovna – is the chief researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy

Bagasharov Kudaiberdi Sabirzhanovich – Senior Lecturer, Department of Religion and Culture, Al-Farabi Kazakh National University, PhD

Baltabayeva Alena Yuldashevna – professor of the International Kazakh-Turkish University Hodji Ahmet Yassavi, candidate of philosophical sciences

Kadyrzhanov Rustem Kazakbaevich – the chief researcher at the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Affairs of the Committee of Science Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Kapysheva Baglan Sagintayevna – S. Master student of the Department of Philosophy and Social-Humanities of S. Toraighyrov Pavlodar State University

Nysanbayeva Aliya Malikovna – senior lecturer of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmet Yasavi, candidate of political sciences

Rizakhodjaeva Gulnara Abdumazhitovna – senior lecturer of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmet Yassawi, PhD

Solovaeva Greta Georgievna – Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy, Professor

Sartaeva Raushan Sultanovna – Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Philosophy, Professor

Shaikemelev Mukhtarbek Seid-Alievich – Head of the Department of Political Science of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy

Shalabaev Kusman Karimuly - PhD student of Al-Farabi Kazakh National University

Shakeyeva Botakoz Rakhimbekovna – PhD student of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Ғ.Қ. Құрманғалиева, философия ғылымдарының докторы, доцент, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері (бас редактор),

С.Е. Бейсбаев, Философия, саясаттану, дінтану институтының ғылыми-ақпараттық бөлімінің жетекшісі (бас редактордың орынбасары),

Д.А. Сикымбаева PhD доктор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері (жауапты хатшы),

Р.Ж. Абдильдина, ҚР ҰҒА академигі, М. Ломоносов атындағы ММУ-дың қазақстандық филиалының әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, *Қ.Ұ. Әлжан*, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері *А.М. Әмребаев*, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері, *А.Х. Бижанов*, саяси ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, *Р.Қ. Қадыржанов*, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері, *Д.А. Качеев*, философия ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің доценті, *А.Р. Масалимова*, философия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты директорының орынбасары, *Б.М. Сатеришинов*, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының дінтану бөлімінің меңгерушісі, *Г.Г. Соловьева*, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Ә.Н. Нысанбаев, ҚР ҰҒА академигі, төраға (Алматы, Қазақстан); *Мехди Санаи*, Тегеран университетінің профессоры (Тегеран, Иран), *А.Д. Кныш*, Мичиган университетінің профессоры (Энн Арбор, АҚШ), *А.А. Лазаревич*, Белорусь ҰҒА Философия институтының директоры, философия ғылымдарының кандидаты (Минск, Белорусь); *В.А. Лекторский*, РҒА академигі (Москва, Ресей); Цивин Любомир, Банк институтының профессоры (Прага, Чех Республикасы), *И.Р. Мамедзаде*, Әзірбайжан ҰҒА Философия, әлеуметтану және құқық институтының директоры, философия ғылымдарының докторы (Баку, Әзірбайжан); *О.А. Тогусаков*, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, философия ғылымдарының докторы (Бішкек, Қырғызстан); *Уильям Фиерман*, Блумингтон университетінің еңбек сіңірген профессоры (Блумингтон, АҚШ); *Генри Хейл*, Дж. Вашингтон университетінің профессоры (Вашингтон, АҚШ); *Бюлент Шынай*, Бурса университетінің профессоры (Бурса, Түркия); *Н.А. Шермухамедова*, Мирзо Улугбек атындағы Өзбекстан ұлттық университетінің профессоры, философия ғылымдарының докторы (Ташкент, Өзбекстан); *Беата Эшмент*, Гумбольдт атындағы университеттің профессоры (Берлин, Германия); *Мао Юй*, Хуажон ғылыми-техника университетінің профессоры (Ухань, Қытай).

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің «Философия, саясаттану және дінтану институты» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны.

Жарияланған мақалалар редакция алқасының көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін.

Редакцияның сапалы мақалаларды таңдап алуға құқы бар, сондай-ақ, ұсынылған материалдардағы ақпараттардың дұрыс жеткізілуіне жауапкершілікке алмайды.

Компьютерде жинақтаушы *Ж. Рахметова*

Теруге 18.09.2018 ж. берілді. Басуға 24.09.2018 ж. қол қойылды.

Форматы 70x100/16 . Есепті баспа табағы 11,5.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Г.К. Курмангалиева, доктор философских наук, доцент, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (главный редактор).

С.Е. Бейсбаев, руководитель научно-информационного отдела Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (шеф-редактор).

Д.А. Сихимбаева, доктор PhD, ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (ответственный секретарь).

Р.Ж. Абдильдина, академик НАН РК, заведующая кафедрой социально-гуманитарных дисциплин Казахстанского филиала МГУ им. М.В. Ломоносова, доктор философских наук. *К.У. Элжан*, кандидат философских наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *А.М. Амребаев*, кандидат философских наук, старший научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *А.Х. Бижанов*, доктор политических наук, профессор, директор Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Р.К. Кадыржанов*, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Д.А. Качеев*, кандидат философских наук, доцент Костанайского государственного университета имени Ахмета Байтурсынова. *А.Р. Масалимова*, доктор философских наук, профессор, декан факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби. *С.Е. Нурмуратов*, доктор философских наук, профессор, заместитель директора Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Б.М. Сатеришинов*, доктор философских наук, профессор, заведующий отделом религиоведения Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. *Г.Г. Соловьева*, доктор философских наук, профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

А.Н. Нысанбаев, академик НАН РК, председатель (Алматы, Казахстан); *Мехди Санаи*, профессор Тегеранского университета (Тегеран, Иран); *А.Д. Кныш*, профессор Мичиганского университета (Энн Арбор, США); *А.А. Лазаревич*, директор Института философии НАН Беларуси, кандидат философских наук (Минск, Беларусь); *В.А. Лекторский*, академик РАН (Москва, Россия); *Цивин Любомир*, профессор Банковского института (Прага, Чехия); *И.Р. Мамедзаде*, директор Института философии, социологии и права НАН Азербайджана, доктор философских наук (Баку, Азербайджан); *О.А. Тогусяков*, член-корреспондент НАН КР, доктор философских наук (Бишкек, Кыргызстан); *Уильям Фиерман*, заслуженный профессор Университета Блумингтон (Блумингтон, США); *Генри Хейл*, профессор Университета Дж. Вашингтона (Вашингтон, США); *Бюлент Шынай*, профессор Университета Бурса (Бурса, Турция); *Н.А. Шермухамедова*, профессор Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улутбека, доктор философских наук (Ташкент, Узбекистан); *Беата Эшмент*, профессор Университета им. Гумбольдта (Берлин, Германия); *Мао Юй*, профессор Университета науки-техники Хуагон (Ухань, Китай).

Учредитель:

Республиканское государственное казенное предприятие
«Институт философии, политологии и религиоведения»

Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Публикуемые материалы не обязательно отражают точку зрения редакционной коллегии.

Редакция оставляет за собой право отбора качественных статей и не несет ответственности за достоверность информации в представленных материалах.

Компьютерная верстка *Ж. Рахметова*

Сдано в набор 18.09.2018 г. Подписано в печать 24.09.2018 г.

Формат 70x100¹/₁₆. Уч.изд.л. 11,5.

EDITORIAL BOARD:

G.K. Kurmangaliyeva, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Chief Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Main Editor)

S.E. Beisbayev, Supervisor of the Scientific-Informational Department of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Editor-in-Chief)

D.A. Sikhimbayeva, PhD, Leading Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Responsible Secretary)

R.Zh. Abdildina, Academician of NAS RK, Head of the Faculty of Socio-Humanitarian Disciplines of the Kazakhstani branch of MGU named after M.V. Lomonosov, Doctor of Philosophical Sciences. **K.U. Alzhan**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Leading Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **A.M. Amrebayev**, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **A.Kh. Bizhanov**, Doctor of Political Sciences, Professor, Director of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **R.K. Kadyrzhanov**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **D.A. Kacheev**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov, **A.R. Masalimova**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Political Science at Al-Farabi KazNU, **S.E. Nurmuratov**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **B.M. Satershinov**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Religion Studies at the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK, **G.G. Solovyova**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK

INTERNATIONAL EDITORIAL RECOMMENDATION:

A.N. Nyssanbayev, Academician of NAS RK, Chairman (Almaty, Kazakhstan), **Majdi Sanai**, Professor of Tehran University (Tehran, Iran); **A.D. Knysht**, Professor of Michigan University (Ann Arbor, USA), **A.A. Lazarevich**, Director of the Institute of Philosophy of NAS Belarus, Candidate of Philosophical Sciences, (Minsk, Belarus); **V.A. Lektorsky**, Academician of RAS (Moscow, Russia); **Tsivin Lubomir**, Professor of Banking Institute (Prague, Czech Republic); **I.R. Mamedzade**, Director of the Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS Azerbaijan, Doctor of Philosophical Sciences (Baku, Azerbaijan); **O.A. Togusakov**, Correspondent-member of NAS KR, Doctor of Philosophical Sciences (Bishkek, Kyrgyzstan); **William Fierman**, Honored Professor of Bloomington University (Bloomington, USA); **Henry Hale**, Professor of George Washington University (Washington D.C., USA), Bulent Shynay, Professor of Bursa University (Bursa, Turkey), **N.A. Shermukhamedova**, Professor of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Doctor of Philosophical Sciences (Tashkent, Uzbekistan), **Beate Eschment**, Professor of Humboldt University (Berlin, Germany), **Mao Yu**, Professor of Huazhong University of Science and Technology (China).

Founder:

State-owned unitary enterprise «Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies» of Committee Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Published materials don't necessarily reflect the points of view of the editorial board.

Editorial staff reserves the right to select quality articles and is not responsible for the reliability of information in the submissions.

Computer imposition **Zh. Rakhmetova**

Passed to the set on 18.09.2018. Signed in print on 24.09.2018.

The format is 70x100/16. Found.edit.page 11,5.